

mijnstreek

2016

DUBBELNUMMER

1 + 2

GESCHIEDENIS ACTUEEL

**Recente
archeologische
opgravingen in
Parkstad**

THEMA

**Zeven gebeurtenissen met
grote impact**

Een kort overzicht van de geschiedenis
van de regio

MERKWAARDIG VERHAAL(D)

**Een horrortandarts in
Hoensbroek**

PORTRET

**Toine van den Bosch
(1901-1953)**

Een katholiek geestelijke die zich
bekommerde om politieke delinquenten
en hun gezinnen

TERUGBLIK

Uit de oude doos

Veranderen

Veranderen is altijd even wennen. Een nieuwe naam voor een net bejaard tijdschrift en een nieuw formaat zal even vreemd over komen. Maar toch gaat het gebeuren. Tijdschrift 'Het Land van Herle' is niet meer, 'MijnStreek' is geboren. De naam 'MijnStreek' verwijst niet alleen naar het mijnbouwverleden dat die enorme economische impuls aan ons gebied heeft gegeven en die van nationaal belang was. Het verwijst naar alle perioden van onze geschiedenis, van prehistorie tot gisteren. Daarover willen we prettig leesbaar vertellen in dit blad vanuit nieuw onderzoek in de bronnen waarin die geschiedenis is vastgelegd en met goede verwijzingen naar de vindplaatsen ervan.

Het oude formaat van 'Het Land van Herle' en de indeling bleken helaas te duur in productie voor het afnemend aantal abonnees. Bestuur en redactie willen bekijken of met de nieuwe opzet een nieuwe lezersmarkt is aan te boren. Daarom een moderner jasje en een nieuwe naam die niet alleen naar Heerlen verwijst, maar recht doet aan de hele Parkstad Limburg-regio.

Verdwijnt nu de naam 'Land van Herle'? Nee, het zal allereerst de naam blijven van het oude gebied van de Schepenbank Heerlen, zoals dat voor 1388 (zonder wat nu de gemeenten Kerkrade-Nuth-Simpelveld zijn) functioneerde. Verder zal de historische werkgroep zijn naam behouden en ook de stichting die garant staat voor de uitgave van dit magazine zal niet van naam veranderen. En: de 65 jaargangen van het 'bejaarde' tijdschrift blijven op moderne wijze digitaal en doorzoekbaar toegankelijk via de website www.landvanherle.nl.

Voor u ligt het eerste nummer van 'MijnStreek', historisch magazine voor Parkstad Limburg. Dat is meteen een dubbelnummer, mede vanwege de langere artikelen die nog in portefeuille waren. In de loop van de komende jaargangen zullen de artikelen korter en pakkender worden en ook zal meer actueel nieuws uit het historisch veld in onze regio worden gepresenteerd. Lange artikelen schuiven we door naar een gebundelde boekuitgave en/of de website. De samenvattingen van deze artikelen zullen we u niet onthouden en we nemen een verwijzing op naar de plaats van het uitgebreide artikel.

We hopen dat het nieuwe tijdschrift u gaat bevallen. Maak er reclame voor bij vrienden en kennissen! U kunt ze als abonnee aanmelden op onze website en dan zelf nog een van onze boekuitgaven daarvoor cadeau krijgen. Redactie en bestuur wensen u veel leesplezier!

Roelof Braad
hoofdredacteur

Omslag:
D'r Kuëb, Heerlens dorpsfiguur en soldaat in het leger van Napoleon.

Colofon

Deze uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door subsidies van de Gemeenten Heerlen en Brunssum.

Nadruk van artikelen of gedeelten daarvan zonder vergunning van de redactie is verboden. De inhoud van de ondertekende artikelen blijft voor de verantwoordelijkheid van de schrijvers.

Uitgave: Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle'
p/a Postbus 1, 6400 AA Heerlen.
Tel. 06-10416501.
E-mail: redactie@MijnStreek-Parkstad.nl
website: www.MijnStreek-Parkstad.nl
Bankrekening: NL 86 INGB 0002 0699 07
(BIC: INGBNL2A) t.n.v. Het Land van Herle, Heerlen

Bestuur: W. Terpstra, voorzitter,
K. Smeets-Limpens, secretaris;
H. Otten, penningmeester; P. Borger;
R. Braad; mr.ir. J. Smeets;
drs. A. Quaedackers.

Redactie: R. Braad, hoofdredacteur;
drs. K. Linders, redactiesecretaris;
drs. A. Quaedackers, eindredacteur;
S. van Daal BA; drs. M. van Dijk;
dr. F. Gerards; W. Nolten; drs. D. Smeets-Habets.

Richtlijnen voor de auteurs:

Artikelen kunt u per post of liever per mail sturen naar de redactie. Nadere richtlijnen voor het aanleveren van kopij vindt u op de website of worden op verzoek toegezonden.

ISSN: 2468-6166
Jaargang 1 – 2016

Verschijnt driemaandelijks.
Abonnementen per jaar à € 19,90 of € 18,90 bij automatische incasso. Looptijd van een abonnement is uitsluitend per kalenderjaar. Bij tussentijdse bestellingen worden reeds verschenen nummers van dat jaar nageleverd. Los nummer: € 6,-, excl. porto- en verpakingskosten.
Introductieprijs van dit dubbelnummer: € 7,50.

Vormgeving: Lieke Boumans-Willems
Druk: Schrijen-Lippertz

Thema

4 Zeven gebeurtenissen met grote impact

Een kort overzicht van de geschiedenis van de regio

Roelof Braad

10 De Indië-connectie

Het begin van de moderne steenkoolmijnbouw in Nederlands-Indië en Nederland

Roland Bisscheroux

18 'Die den duijvel off drommel bannen wilt, moet selfs reijn zijn'

Enkele rechtszaken over bier, belediging en bedrog (1765-1774)

Erik-Jan Broers

24 Hoe herinneren wij ons het NSB-kopstuk graaf Max d'Ansembourg (deel 1)

Lou Heynens

30 Hongaren bij Laura & Vereeniging te Eygelshoven

Historische banden tussen Hongarije en Nederland/Limburg

Wim Nolten

36 Een horrortandarts in Hoensbroek

Frans Gerards

Merkwaardig verhaal(d)

Geschiedenis actueel

40 Recente archeologische opgravingen in Parkstad

Koos Linders en Anita Quaedackers

Portret

43 Toine van den Bosch (1901-1953)

Een katholiek geestelijke die zich bekommerde om politieke delinquenten en hun gezinnen

Marcel Krutzen

Terugblik

46 Uit de oude doos

Uitgelicht

47 Gezuiverd oorlogsverleden voor burgemeester Van Grunsven?

Frans Gerards en Roelof Braad

48 Boeiend relaas over chirurg en verzetsman Karel van Berckel

Frans Gerards

Aangestipt

50 Koos Linders, Diane Habets-Smeets, Mark van Dijk, Roelof Braad, Anita Quaedackers en Lou Heyens

Zeven gebeurtenissen met grote impact

Een kort overzicht van de geschiedenis van de regio

In 1997 vierde Heerlen dat de stad in 2000 jaar groeide van Romeinse nederzetting tot moderne stad. En dat is terecht, zo bevestigt ook recent onderzoek en enkele archeologische opgravingen van de laatste jaren. Tijdens het feestjaar is slechts mager aandacht gegeven aan de zeven grote metamorfoses die de stad en de regio in die twintig eeuwen gekend hebben. De archeologische verkenningen van de laatste decennia hebben heel wat nieuwe inzichten opgeleverd met betrekking tot het leven en wonen in Parkstad, dat voor zover we nu weten vanaf de Romeinse tijd een continue bewoning laat zien. Ook voor de Romeinse tijd was het blijkbaar goed toeven in onze grotendeels vruchtbare regio. Een belangrijk bewijs van bewoning al in de prehistorie is de ontdekking van de eerste Nederlandse nederzetting van de Michelsbergcultuur, opgegraven bij een zandgroeve aan de Schelsberg in Heerlen. De bewoningsgeschiedenis bleek daarmee 4500 jaar oud te zijn.¹ Zelfs Neanderthalers hebben onze regio bewoond. Bewoningssporen zijn gevonden in Colmont en Hoensbroek. Dat betekent dat er al zo'n dertig- tot veertigduizend jaar geleden bewoning was.²

De Romeinen komen

Dat onze regio van oudsher op de springplank van Europa ligt, is al in de Romeinse tijd waar te nemen. Heerlen groeide in de Romeinse tijd uit tot een belangrijke *vicus* die Coriovallum (of beter: *Cortovallum*) heette.³ De *vicus* lag het op het kruispunt van twee belangrijke handelswegen die onze regio doorkruisten en aardig wat zijwegen hadden die de vele *villae* ontsloten. De ene heerweg liep van Keulen naar Boulogne sur Mer (over Jülich-Maastricht-Tongeren) en de andere van Nijmegen-Xanten naar Trier, over Blerick, Onderbanken, Rimborg en Aken. Coriovallum was een stad met een uit de kluiten gewassen pottenbakkersindustrie, graanhandel en recreatie in een van de grootste *Thermae* van

Nederland. In het omliggende gebied lagen talrijke *villae*, die fungeerden als buitenplaats van oudgedienden uit het leger en als agrarisch bedrijf voor de voedselvoorziening van de troepen langs de *Limes* (Rijn). Coriovallum hoorde bestuurlijk gezien bij de provincie Xanten.⁴

Onze regio in puin?

De tweede gebeurtenis die grote verandering van de regio en in de bewoningsgeschiedenis bracht, was het vertrek van de Romeinen rond 400. Dit luidde een periode van verval in. Er was weliswaar bewoning, maar onduidelijk is de geschiedenis ervan. Er zijn vondsten uit de Frankische periode, vroege

Romeinse villa Voerendaal (Tekening: P. Delnoy)

middeleeuwen, bekend. Enkele schaarse opgravingen bewijzen Frankische nederzettingen, onder andere in Voerendaal, waar ooit een grote Romeinse villa stond, in Brunssum, Heerlerheide en Welten.⁵ De geschiedenis van de stad en de regio blijft echter 'duister' tot de eerste geschreven bronnen opduiken en tot de grote ontginningsperiode van de vruchtbare löss in Zuid-Limburg en omgeving zo rond de tiende eeuw op grote stukken land die in leen waren gegeven aan vazallen van de landsheren. Dat leidde tot de derde grote verandering van de regio.

Land van kastelen en grote ontginningen

Edelen en patriciërs krijgen met de in leen 'gekregen' grond vaak ook het recht van de landsheer om daarop een versterkt huis, een kasteel, te bouwen, bedoeld als een vaste burcht voor de verdediging en bescherming van de bewoners op het platteland. De eerste vermelding over het 'Land van Herle' stamt uit het jaar 1065, waarin de wijding in 1049 van de kerk in Voerendaal, de Martinuskapel van Welten en de Andreaskapel, de latere St.-Pancratiuskerk van Heerlen worden genoemd. Driekwart eeuw later waren de graven van Are heer van Heerlen en zij moeten een woonstede hebben gebouwd, wellicht de toren die we nu de 'Schelmentoren' noemen. De toren was (later?) onderdeel van de omgrachte en ommuurde vesting die als fort voor de landsheer werd aangelegd. Het 'castrum' wordt voor het eerst genoemd in het leven van St. Gerlach,

te dateren tussen 1220 en 1229. Wanneer het fort er precies kwam is onduidelijk, mogelijk ergens in de 12de eeuw. Bestuurlijk wordt Heerlen rond die tijd onderdeel van het graafschap Valkenburg dat later in handen van de hertogen van Brabant komt. Hertogin Johanna maakt in 1388 het dorp en de heerlijkheid Hoensbroek los van Heerlen en beleent het aan de voor haar verdienstelijke Maastrichtse notabelen Hoen, die mogelijk al eerder het recht kregen in het drassige land een kasteel te bouwen. Hoensbroek wordt twee jaar later ook als parochie van Heerlen afgescheiden. Bestuurlijk en rechterlijk behoren dan nog ook de latere gemeenten Schaesberg, Voerendaal en Nieuwenhagen tot Heerlen, terwijl Brunssum, Oirsbeek met Amstenrade en wat nu gemeente Onderbanken is bij de hoofdschepbank in de leer konden gaan voor wat betreft de rechtspraak.⁶ Eveneens uit het Ahrdal komen de graven van Saffenburg die in 1079 al heer van het 'Land van Rode' waren. Tot Rode behoorde onder andere ook Simpelveld-Bocholtz met de zetel van het wereldlijk bestuur in wat nu Herzogenrath is. De Hopel, Eygelshoven en Bleijerheide hoorden toen nog bij het land van Ter Heyden onder het hertogdom Gulik. Kort na 1104 ontstaat in Kerkrade de Augustijner abdij Kloosterrade, waarvan de geschiedenis voor een belangrijk deel is vastgelegd in de *Annales Rodenses*. De Augustijner kloosterheren geven concessies uit voor de delving van steenkool in het Wormdal. In 1137 komt het land van Rode, dan

De abdij Kloosterrade

Kasteel De Bongard in Bocholtz

Het 14de-eeuws zegel van de Heerlense schepbank

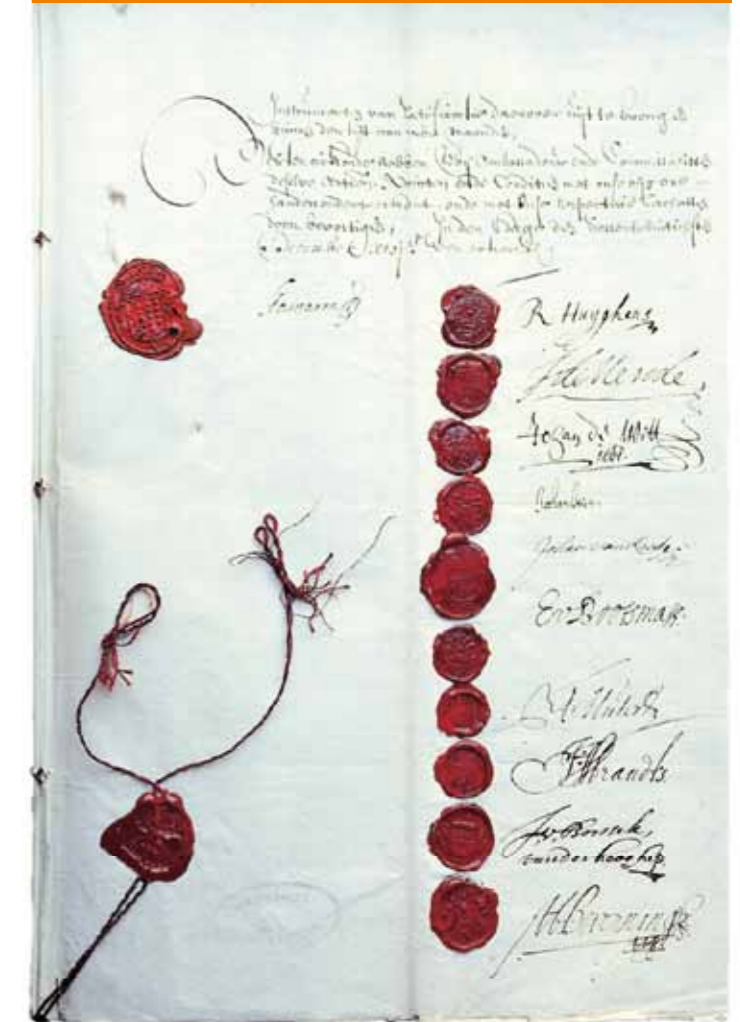

's-Hertogenrade genoemd, aan Limburg. Het hertogdom Limburg komt vervolgens na de slag bij Woeringen in 1288, definitief bij Brabant. De bevolking neemt toe, maar de regio blijft een agrarische gemeenschap. Heerlen krijgt net als bijvoorbeeld Eijsden (of andersom?) vrijheidsrechten met stadskenmerken. Rode krijgt in 1282 stadsrechten. Aken, Maastricht en Luik werden stedelijke bolwerken. Edelen en patriciërs uit die steden bouwen in onze regio kasteeltjes als buitenplaats waar het goed toeven is. Schepenen van Aken bijvoorbeeld hadden kasteeltjes in het huidige landschapspark Terworm. Onze regio heeft de hoogste kastelendichtheid van heel Nederland.

Bij Holland of bij Spanje?

De Opstand (80-jarige oorlog) zorgde voor de vierde grote verandering. De Maasveldtocht onder aanvoering van prins Frederik Hendrik in 1632 zorgde ervoor dat de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden delen van Zuid-Limburg in handen kregen, waaronder Heerlen. Definitief worden Heerlen met Voerendaal en ook Nuth en Klimmen Staats bij het Verdelingstractaat van 1661-1663. Schaesberg en Hoensbroek komen/blijven dan onder Spaans gezag, net als Brunssum, Onderbanken, Kerkrade, Simpelveld en Bocholtz. Bestuurlijk en godsdienstig gaat er in de Staatse Landen van Overmaas een andere wind waaien. Het zijn de protestantse schouten en schepenen die de dienst gaan uitmaken. De Pancratiuskerk in Heerlen en de Remigiuserkerk in Klimmen worden opgeëist voor het handjevol protestanten dat in de regio woont. Later zijn onder het toezicht van de dominee van de 'ware gereformeerde religie' de kerken in gezamenlijk gebruik door protestanten en katholieken. Dit duurt voor Klimmen tot ca. 1805 en voor Heerlen tot ca. 1830.

Partagetractaat

Na de revolutie

Na de Franse Revolutie gaat de regio in 1794 deel uitmaken van het departement van de Nedermaas en komt er een einde aan de bestuurlijke lappendeken van Limburg. Het bestuurlijk-rechterlijke systeem dat ook nu nog aan de basis van onze democratie en de grondwet ligt, wordt ingevoerd. Regiobewoners krijgen te maken met nieuwe wetten, die soms als absurde nieuwigheden werden ervaren. Men kreeg te maken met verplichte inschrijving in de burgerlijke stand en bevolkingsregistraties, belasting op deuren en vensters, dienstplicht en waardeloos papiergeld (assignaten). Op economisch gebied veranderde er voor regiobewoners echter niet veel. Akkerbouw en veeteelt blijven tot aan het eind van de 19de eeuw de belangrijkste bron van inkomsten. In Kerkrade is in de 18de eeuw de steenkoolontginning door de abdij overgenomen en uitgebouwd tot een steenkolenmijn. Hier en daar is sprake van kleine nijverheid zoals kalkovens, kleine bierbrouwerijen en jeneverstokerijen, huisstroopkokerijen en leerlooierijen. De ijzerwarenwerkplaatsen rond Brunssum waren aan het begin van de 19de eeuw

Kalkovens Voerendaal

de grootste bedrijfstak van de regio. De industriële ontwikkeling van de 19de eeuw zorgt voor de eerste kleine fabriekjes zoals weverijen, textielabriekjes en stoombierbrouwerijen. Zo kwamen er azijnfabriekjes in Amstenrade, Schinnen en Schimmert, een linnenblekerij in Voerendaal, een wattenfabriek in Schinveld en een fabriek voor wollen dekens in Kerkrade. De Heerlense speldenfabriek van Preusser was met 30 werknemers de grootste van deze nieuwe ondernemingen.

Carboonkolonisatie

De zesde gebeurtenis met de meest ingrijpende metamorfose van de regio was de opkomst van de moderne mijnindustrie, waarvan Heerlen met de hoofdkantoren van Oranje-Nassaumijnen en Staatsmijnen het centrum werd. Bij de aanleg van de spoorweg en eerste mijn in Heerlen in het midden van de jaren negentig van de 19de eeuw woonden er in de gemeenten van oostelijk Zuid-Limburg ongeveer 20.000 mensen. Nadat in 1899 de eerste Oranje Nassau mijn in productie kwam en daarna meerdere mijnen volg-

In het pand van steendrukkerij Jongen in Heerlen was in de 19de eeuw de Speldenfabriek van Preusser gevestigd

Schoolplaat van de Oranje-Nassaumijn I

Ondergronds in de mijn: 'Boeteren'

den, werden uit binnen- en buitenland mijnwerkers geronseld. De bevolking nam in korte tijd enorm toe, de mijngemeenten hadden in 1930 al bijna 140.000 inwoners. Nieuwe spoorwegen, nieuwe infrastructuur en nieuwe woonwijken schoten als paddenstoelen uit de grond, het sociaaleconomische en ook het culturele leven veranderde totaal.

Van zwart naar groen

Een laatste gebeurtenis die zorgde voor een grote stap in een nieuwe richting werd ingezet na 1965. Op 17 december van dat jaar kondigde minister van Economische Zaken Joop den Uyl, in de Heerlense schouwburg de geleidelijke afbouw van de steenkolenmijnbouw aan. De regio bezon zich op een nieuwe toekomst en een nieuwe plek in de euregio en in Europa. Terwijl de mijnterreinen werden omgevormd van zwart naar groen en er nieuwe woonwijken en kantoorvoorzieningen kwamen, werd gezocht naar nieuwe economie. Aanvankelijk lukte dat niet en heerste er grote werkloosheid, maar de laatste decennia gaat het steeds beter met nieuwe impulsen op het gebied van toerisme, winkelen, kantoren, ICT en industrie. Dat komt vooral door deelname in nieuwe regionale, grensoverschrijdende en internationale projecten. Parkstad Limburg heeft de ideale ligging om over de grenzen heen afspraken te maken voor economische bloei. Door de uitbouw van het toerisme is de regio dit jaar zelfs uitgeroepen tot de meest aantrekkelijke toeristische bestemming ter wereld.

Noten

- J. Schreurs en F. Brounen, 'Resten van een Michelsberg aardwerk op de Schelsberg te Heerlen. Een voorlopig bericht.', in: *Archeologie in Limburg* 76 [1998] juni, 21-32. J. Schreurs en F. Brounen, *Aardwerk van de Michelsberg cultuur op de Schelsberg te Heerlerheide, gem. Heerlen, Verslag van een opgraving...* [Amersfoort 2001].
- Zie verderop in dit tijdschrift het artikel over de lezing van Hilde Vanneste.
- Tabula Peutingeriana: codex Vindobonensis 324: vollständige Faksimile-Ausgabe im Originalformat* [Graz 1976]; Gustav Parthey en Moritz Pinder (ed.), *Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum* [Berlin 1848], 375. De Peutingerkaart vermeldt: 'Cortovallio' (versterkte verblijfplaats), het reisboek van Antonini 'Coriovallum' (legerplaats).
- Zie o.a.: Theo Toebosch, 'Romeins Heerlen: ouder en groter dan gedacht', in: *Toebosch Eigen Tijdschrift*, archeologie 13-4-2015 [www.toeboscheigentijdschrift.nl], bewerking van zijn publicatie in: *NRC* 4 april 2015. Zie: nrc.nl; W. Dijkman, K. Jeneson e.a., *Augustus op het spoor: op zoek naar de roots van de Euregio Maastricht - Heerlen - Aachen - Jülich* [Maastricht 2015]; P. van der Heijen (red.), *Romeinse wegen in Nederland* [Utrecht 2016]; P. Stuart (red.), *Langs de weg: de Romeinse weg van Boulogne-sur-Mer naar Keulen, verkeersader voor industrie en handel: Villa rustica, het Romeinse boerenbedrijf in het Rijn/Maasgebied* [Heerlen 1987].
- W.J.H. Willems, 'De Romeinse villa te Voerendaal. Opgraving 1985', in: *Archeologie in Limburg* [1986] 28, 143-150; W.H.J. Willems, & L.I. Kooistra, 'De Romeinse villa te Voerendaal; opgraving 1987', *Archeologie in Limburg* [1988] 37, 137-147. L. van Hommerich noemt Brunsum en Welten in 'Een nieuwe kans voor onze streekgeschiedenis', in: *LvH* 17 [1967] 1, 2. In Heerlerheide is in 1929 een Merovingisch grafveld gevonden (Thermenmuseum, inv.nrs. vondsten C 77, C 1277/79, C1043/1048).
- Zie o.a.: M. Put en M. van Dijk, *2000 Jaar Heerlen. Van Romeinse nederzetting tot moderne stad* [Heerlen 1998]. J.T.J. Jamar, 'Heerlen 750 jaar Landsfort', in: *LvH* 25 [1975] 3, 61-71. Voor de rest van deze bijdrage is geput uit de series *Ach Lieve Tijd, twintig eeuwen Mijntreek* [Zwolle 1993-1995] en *Weet je nog, koempel? De mijnen in Limburg* [Zwolle 2003-2005].

ROLAND BISSCHEROUX

Roland Bisscheroux MA is historicus en archivaris. Hij publiceerde eerder over Sarolea en Honigmann. info@rolandbisscheroux.nl

De Indië connectie

Het begin van de moderne steenkoolmijnbouw in Nederlands-Indië en Nederland

De moderne steenkoolmijnbouw begon in Nederland rond 1900 met de particuliere Oranje-Nassau mijnen, al snel gevolgd door andere grote commerciële mijnen en de Staatsmijnen. Het is een bekend verhaal met even bekende namen als Sarolea en Cluysenaer. Minder bekend is dat deze personen elkaar leerden kennen in Nederlands-Indië. Persoonlijke initiatieven en relaties vormden waarschijnlijk een belangrijke factor voor het begin van de moderne steenkoolmijnbouw in Nederland. In een eerdere publicatie over de periode 1890-1900 heb ik dit aannemelijk gemaakt.¹ In dit artikel ga ik verder terug in de tijd om te zoeken naar meer bewijs voor de stelling dat niet-economische factoren van groot gewicht waren voor het begin van de Nederlandse steenkoolmijnbouw.² Deze reis voert naar Nederlands-Indië.

Nederlands-Indië in de 19e eeuw

Om de ontwikkeling van spoor- en mijnbouw in de tijd te plaatsen volgt hier eerst een korte introductie op de economische geschiedenis van Nederlands-Indië in de 19e eeuw. Na de overname van de meeste bezittingen in Indië door de Engelsen in de periode 1811-1816, volgde het herstel van het Nederlands gezag en de oprichting van de Nederlands-Indische staat. De politieke structuur in de archipel bleef min of meer dezelfde als in de eeuwen daarvoor waarbij de VOC als politiek machthebber, met Java als centrum, door middel van afspraken met autochtone bestuurders over het gebied heerste. De overige gebieden, de zogenaamde 'buitengewesten', werden pas in de loop van de 19e eeuw onder een grotere invloed van het Nederlandse gouvernement gebracht.³

Na de meer liberale periode van 1816 tot 1830 werd onder druk van tegenvallende inkomsten en hoge kosten vanwege de Java-oorlog het Cultuurstelsel op Java geïntroduceerd. De Javaanse bevolking werd hierbij actief ingeschakeld in de verbouw

van producten voor de wereldmarkt. In de eerste helft van de 19e eeuw was de economische invloed vooral merkbaar op Java, Ambon en Banda. Ten opzichte van de buitengewesten onthield het gouvernement zich vooralsnog zoveel mogelijk van een actieve politiek. Rond 1870 kwam daarin echter verandering. "De staatkundige en politieke suprematie van het Indische gouvernement werd tot in de uithoeken van de archipel gevestigd. Intern werd de bestuurlijke en technologische infrastructuur van het eilandenrijk opgebouwd", aldus Van Goor.⁴ Het Cultuurstelsel werd verlaten en Indië werd opengesteld voor particuliere ondernemers en kapitaal. Er werd op grote schaal door ondernemers van buiten de kring van het gouvernement geïnvesteerd. De oostkust van Sumatra maakte onder particuliere leiding een grote economische ontwikkeling door. Rond 1850 kwam de belangstelling van de overheid en het particulier kapitaal voor de mijnbouw in Nederlands-Indië aarzelend op gang. De eerste kolenreserve werd ontdekt in Pengaron op Kalimantan.

In 1848 werd daar de Oranje-Nassaumijn geopend door Gouverneur-Generaal J.J. Rochussen. Al in 1858 meldde de Gouvernements-mijnningenieur C. de Groot de aanwezigheid van kolenlagen in het tegenwoordige Ombilinveld in de hooglanden van Sumatra. Pas in 1867 werd aan ingenieur De Greve een onderzoek opgedragen, waarvan deze in 1870 verslag deed.⁵ Strekking van dit verslag was dat het om een mogelijk economisch interessant steenkoolveld ging. Vermeld wordt dat in 1869 al enige ontginning (waarschijnlijk dagbouw) plaatsvond. In dit rapport werd door hem tevens de aanleg van een spoorlijn bepleit en de rentabiliteit daarvan aangetoond. De Greve kwam later door een ongeval om het leven tijdens een verkenning van de Ombilinrivier die naar de oostkust van Sumatra voert. Omdat er voor de ontginning een aan- en afvoerweg noodzakelijk was, werd een vervolgonderzoek ingesteld naar een spoorwegverbinding met de westkust.

Ingenieurs in Indië

Voor de civiele ingenieur was in de eerste helft van de 19e eeuw het waterstaatbeheer nagenoeg het enige werkdomein. De oprichting van de Koninklijke Akademie (later Polytechnische School genoemd) in Delft bracht hierin verandering. Naast het traditionele domein *waterstaat* – de leden van het corps van de algemene waterstaat in Nederland en Nederlands-Indië – zien we een ander domein van belang opkomen: de aanleg van de *spoorwegen* en het toezicht op de spoorwegdiensten. Het derde domein: *mijnwezen* bestond vooral uit het ingenieurscorps voor de mijnbouw in Nederlands-Indië. In 1863 telde het corps 15 ingenieurs, een aantal dat in de tweede helft van de 19e eeuw organiek onveranderd bleef.⁶ In 1888 waren aan de dienst van het Mijnwezen in Nederlands-Indië 14 ingenieurs en geologen verbonden en 67 andere functionarissen. Er waren toen 97 Gouvernementsmijnen (in hoofdzaak tin en goud, maar ook steenkool) en 227 particuliere ontginningen. Aanvankelijk was vooral de Billiton (tin)maatschappij werkterrein van het Mijnwezen, maar later ontstond er grote behoefte aan adviseurs voor de steenkolenwinning ten behoeve van de snel opkomende stoomvaart en ten slotte voor de petroleumwinning.⁷

De behoefte aan Nederlandse technici in Indië leidde tot het aantrekken van in Delft afgestudeerde ingenieurs. De aanleg van het spoorwegnet in Nederland na 1860 bood civiele ingenieurs in eigen land echter ook nieuwe mogelijkheden, met name in de staatsdienst, maar ook bij het toezicht en verschillende spoorwegmaatschappijen. In vergelijking met de eerste helft van de 19e eeuw konden civiele ingenieurs daarmee uit een groter aantal werkter-

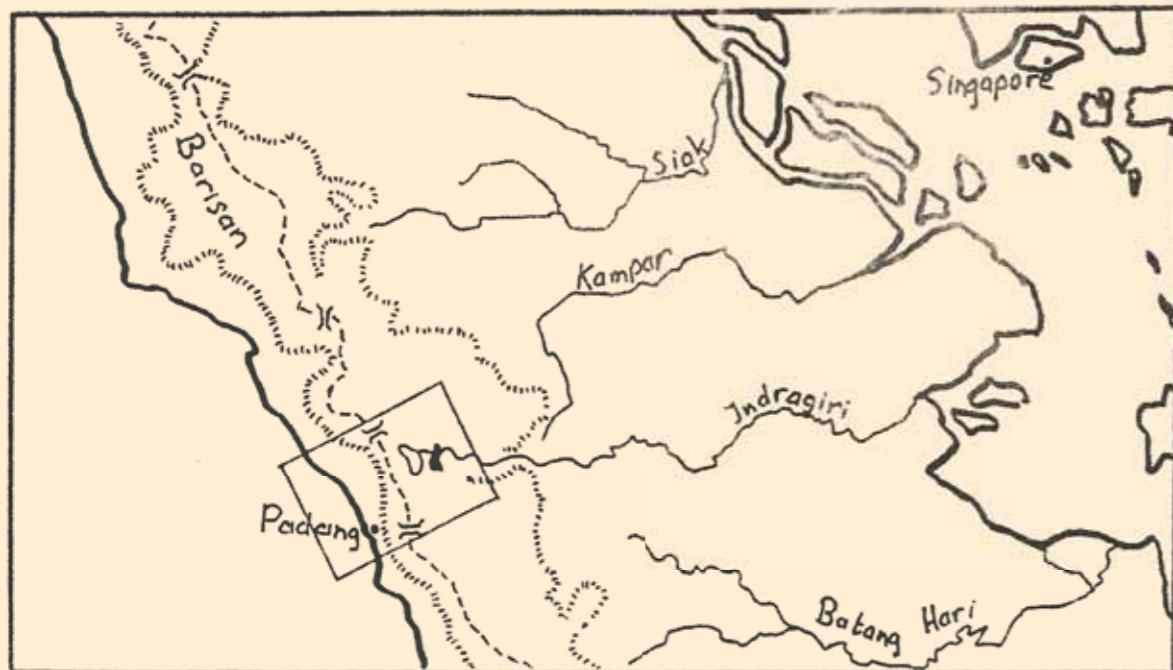
Henri Sarolea

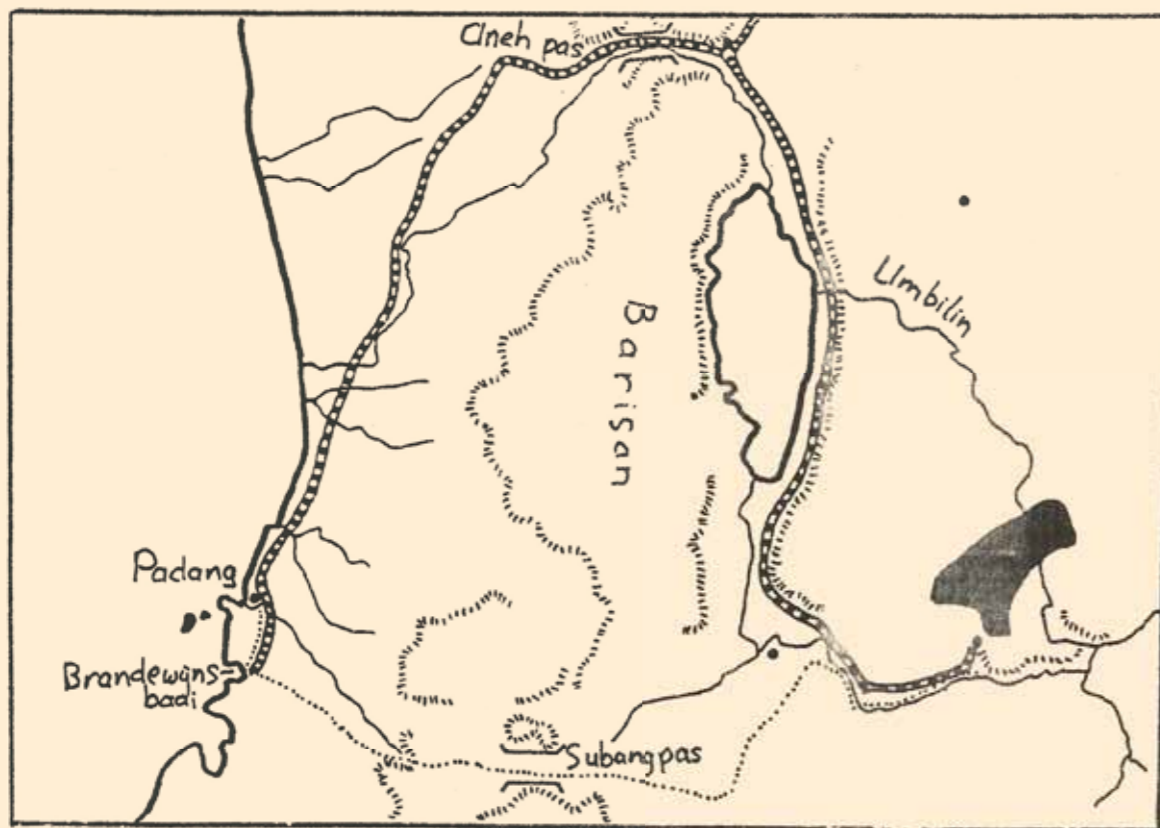
Leonardus Cluysenaer

reinen kiezen. Dit werd merkbaar bij de Indische waterstaatsdienst. "In de jaren zeventig werd het steeds moeilijker om ingenieurs naar Indië te halen. Door studenten die zich contractueel verplichtten na hun studie naar Indië te komen een beurs te geven, hoopte men het tekort op te kunnen heffen".⁸ Daarnaast werd ook hun uitrusting en overtocht

Kaart: Midden Sumatra

--- waterscheiding   ■ kolenveld

— spoorwegen in 1896   ..... plan Cluysenaer I (1875)

naar Indië vergoed op voorwaarde dat zij vijf jaar onafgebroken in dienst bleven. Bovendien ontving de ingenieur in Indië een voor Nederlandse begrippen vorstelijk aanvangssalaris.⁹ Na verloop van tijd keerden ingenieurs vanuit Indië echter regelmatig terug naar Nederland.

Naast afgestudeerde ingenieurs waren er in de 19e eeuw ook technici die het vak in de praktijk hadden geleerd. Een van hen was Henri Sarolea (1844-1900). Hij had geen diploma van een hogere opleiding en was in de praktijk opgeleid.¹⁰ In 1873 ging hij op Sumatra werken onder leiding van Jacobus Leonardus Cluysenaer (1843-1932). Cluysenaer was een civiele ingenieur die op zijn beurt gewerkt had onder Van den Bergh bij de aanleg van Staatsspoorwegen in Nederland, onder andere bij de aanleg van de Moerdijkbrug. Deze Van den Bergh leerde het vak van opzichter in de praktijk en was in 1847 opzichter bij de aanleg van de spoorweg tussen Aken en Maastricht en van 1883-1887 minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid. Van den Bergh was evenmin een gediplomeerd ingenieur.¹¹

Spoorwegaanleg op Sumatra

Omdat er steeds meer (Engelse) steenkool nodig was voor de scheepvaart en naar aanleiding van de door De Greve berekende toenemende rentabiliteit van het transport van de Ombilinkolen naar een zeehaven, werden er door particulieren concessieaanvragen ingediend voor zowel een spoorweg als voor steenkoolwinning. Een reden te meer hiervoor was dat stookproeven aangetoond hadden dat de Ombilinkool geschikt was voor de scheepvaart. In 1873 werd aan Cluysenaer gevraagd een onderzoek te doen naar een verbinding tussen de haven van Padang aan de westkust en het Ombilinveld. Cluysenaer betrok Sarolea bij de verkenning van de Padangse Bovenlanden op Sumatra. Sarolea was landmeter en publiceerde over zijn vakgebied in het vakblad van civiele ingenieurs van de Polytechnische School in Delft, *De Ingenieur*.¹² Het onderzochte traject van de lijn ging door geaccidenteerd terrein, een ervaring die Sarolea later goed van pas zou komen bij het ontwerp van de spoorlijn Sittard-Herzogenrath, waarover later meer. Na zijn werkzaamheden op Sumatra ging Sarolea werken voor de Staatsspoorwegen op Java. Een ander betrokkene bij het onderzoek was militair ingenieur J.W. IJzerman.

Omdat het kolenbekken door het Barisangebergte van de Indische Oceaan is gescheiden, stuitte de afvoer van kolen op bezwaren. Verschillende methoden werden voorgesteld, waaronder een kabelbaan en een ketting-spoorweg. De kabelbaan was een voorstel van de bekende ondernemer en mijnbouw-

J.W. Uzerman

H.J.E. Wenckebach

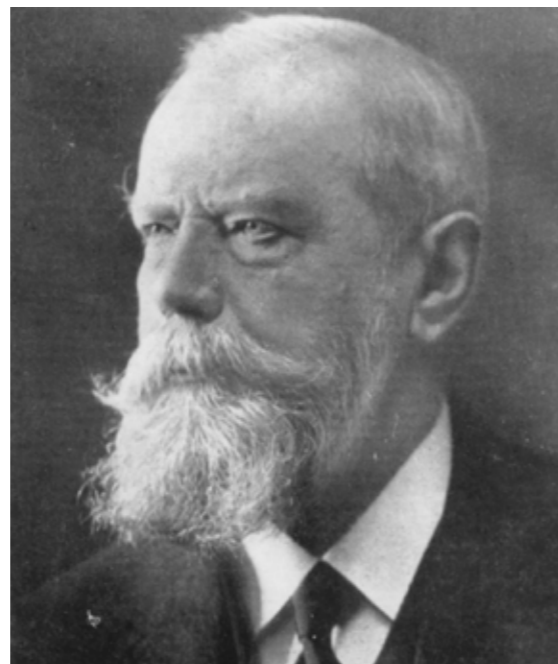
kundig ingenieur Adriaan Stoop. De concessie werd echter niet verleend wegens zijn "onbestemdheid en te uitgebreide strekking". Ook het idee van een

kettingspoorweg bood niet voldoende garantie voor het welslagen van de onderneming.¹³ In 1875 bracht Cluysenaer zijn eerste rapport uit over de spoorweg, later gevolgd door aanvullende adviezen.¹⁴ Voor de uiteindelijke route moest een keuze worden gemaakt voor een traject door de pas van Soebang of door de kloof van Aneh. De eerste route was aanmerkelijk korter, maar de uiteindelijke keuze van Cluysenaer viel op de tweede variant. Deze is later ook uitgevoerd.

Vervolgens zou het nog 12 jaar duren voor de spoorlijn daadwerkelijk werd aangelegd. De Indische regering wenste namelijk nog niet over te gaan tot exploitatie van gouvernementsswege. Van diverse kanten werd aangedrongen op een openbare aanbesteding om tot spoorwegaanleg en mijnontginning te komen. Tegen de uitgifte van een mijnconcessie aan particulieren rezen in de Tweede Kamer van de Staten-Generaal ernstige bezwaren. Uit de debatten bleek verder dat de Kamer zeer zeker de spoorweg en de haven in handen van het gouvernement wilde laten. Als gevolg van een en ander diende minister Sprenger van Eyk in juni 1887 een wetsontwerp in tot aanleg van de haven en de spoorweg van de Brandewynsbaai naar Mocara Kalaban (wet van 6 juli 1887). Van hetzelfde kabinet maakte de eerdergenoemde Van den Bergh als minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid deel uit (1883-1887). Onder leiding van IJzerman en met hulp van militair ingenieur H.J.E Wenckebach werden de spoorlijn en de haven bij Padang aangelegd (1887-1892). De nieuwe haven kreeg de naam Emmahaven.

Steenkoolmijnbouw op Sumatra

Ondertussen werd, vijf jaar na het rapport van De Greve een rapport gepubliceerd over de geologie van het Ombilinveld, opgesteld in opdracht van de regering door ingenieur R.M.D. Verbeek op basis van een geologisch onderzoek in 1875.¹⁵ In een verslag van 1885, dus weer tien jaar later, staat dat men opnieuw stookproeven had gedaan met de steenkool uit het Ombilinveld. Het bleek dat de Ombilinkool, hoewel uiterlijk verschillend van de Cardiff-kolen, als stoomvormer de Cardiff-kolen nabijkwam. Cluysenaer adviseerde tot particuliere concessie over te gaan en diende zelf een aanvraag tot concessie in. Tenslotte werd door minister Mackay bij Koninklijke Boodschap van 22 mei 1891 het wetsvoorstel ingediend om tot staatsontginning van de Ombilinveld mijn over te gaan waarmee het Ombilinveld ontgonnen kon worden (wet van 28 december 1891). Ingenieur J.A. Hooze, gepensioneerd mijnningénieur bij het Mijnwezen van Nederlands Indië, had inmiddels de opdracht gekregen om de meest gewenste ontsluitingsplaatsen voor de aan te leg-

Frits Honigmann

Carl Honigmann

gen mijn aan te geven. De bedrijfsleiding was in handen van IJzerman, die tevens directeur was van de Spoorwegen op Sumatra en de technische leiding was tijdelijk in handen van ingenieur Godefroy. Deze laatste werd opgevolgd door ingenieur Raymond Pierre (1857-1938). Pierre had een mijnbouwkundige opleiding gevolgd in Aken. Onder diens leiding kwam de productie na voorbereidende werkzaamheden vanaf 1893 op gang. Door gebrek aan arbeidskrachten in de omgeving werden veroordeelde gevangenen uit Batavia tewerkgesteld

Raymond Pierre

Raymond Pierre in rijtuig

in de Ombilinveldmijn. De methode van exploitatie van de mijn was naar de mening van Pierre onrechtvaardig, maar hij kon niets doen om dat te voorkomen. Hij besteedde naar eigen zeggen alleen aandacht aan financiële zaken omdat hij gedwongen was de steenkoolproductie te verhogen. Pierre bleef minder lang dan oorspronkelijk zijn bedoeling was. Volgens het rapport dat hij schreef aan de Gouverneur-Generaal en de Minister van koloniën moest hij kiezen tussen zijn plicht en zijn moraliteit. Hij koos dus voor het laatste.¹⁶

De steenkoolproductie kende een piek van 620.000 ton in 1930 en ruim 1,2 miljoen ton in 1976. Rond de jaren 1920 en 1938 werd ernstig aan de rentabiliteit getwijfeld. In de laatstgenoemde periode werd door de opkomst van het Buki Asamkolenveld zelfs aan sluiting gedacht. De exploitatie werd echter nog tot 2003 voortgezet. Sinds 2008 is de voormalige Ombilinveld mijn als museum en een deel van het mijnterrein is herbeplant.¹⁷

Spoorweg- en steenkoolmijnbouw in Limburg

In het voorgaande zijn nogal wat personen voorbijgekomen die later een rol speelden bij de opkomst van de moderne steenkoolmijnbouw in Limburg. Achtereenvolgens zijn dit: Sarolea, Cluysenaer, Wenckebach en Pierre. Sarolea kan, samen met de gebroeders Honigmann uit Duitsland, beschouwd worden als de grondlegger van de Limburgse mijnbouw. Cluysenaer speelde daarbij als directeur-generaal van de Maatschappij tot Exploitatie van Spoorwegen en later als president-commissaris van de Oranje-Nassaumijnen in Heerlen een ondersteunende rol. Wenckebach was de eerste directeur van de Staatsmijnen in Limburg en later grondlegger van de hoogovens in IJmuiden. Pierre tenslotte was de directeur van de mijn Laura vanaf 1900.¹⁸

In 1888 diende Sarolea, die in 1887 teruggekeerd was uit Nederlands-Indië, een concessieaanvraag in voor een spoorlijn van Herzogenrath naar Sittard via Heerlen. Sarolea kende Heerlen door de Heerlense familie Alsdorf. Samen met Jan Alsdorf, opzichter bij Rijkswaterstaat, had hij in 1873 de reis naar Nederlands-Indië gemaakt. Een zus van Sarolea trouwde met Jans broer Mathijs Alsdorf.¹⁹ Een jaar later werd de concessie verleend. De Spoorwegwet van 1878 (Wet omtrent de regeling van de dienst en het gebruik der lokalspoorwegen) had de aanleg van een eenvoudiger en goedkoper type spoorweg mogelijk gemaakt. Er werden minder strenge eisen gesteld, maar daartegenover stond dat de snelheid niet hoger mocht zijn dan 30 km/uur (na herziening van de wet in 1889 werd dit 40 km/uur) en bovendien mocht de asdruk niet meer dan 10 ton bedragen.²⁰ Sarolea koos voor dit type spoorweg en daarmee voor een beperkte capaciteit. In het eerste jaarverslag lezen we verder: "Overtuigd van deze waarheid, en in de hoop op beter succes dan de ondernemers in deze zaak tot nog toe was te beurt gevallen, namen wij, na verkenning van het terrein, het ontwerp ter hand voor een locaalspoorweg van Herzogenrath (station van den Pruisischen Staatspoorweg Aken-Dusseldorf), langs Heerlen, naar Sittard (station van den Nederlandschen Staatspoorweg Maastricht-Venlo). [...]"

Tijdens en na afloop van dezen arbeid werden ernstige pogingen aangewend om te geraken tot verwezenlijking van het plan.²¹

De eenvoudige opzet maakte het nog niet gemakkelijk het benodigde kapitaal bijeen te krijgen. Een verzoek om rijkssubsidie werd door de verantwoordelijke minister afgewezen met als argument dat het een lokale spoorweg betrof. Subsidie van een dergelijk project zou een precedent met onaanvaardbare consequenties scheppen, zo redeneerde de bewindsmans. Ook de Provinciale Staten van Limburg wezen

een verzoek tot subsidie in eerste instantie af. In het eerste jaarverslag lezen we verder: "In Nederland werd ... krachtige steun gevonden bij de wijlen den Heer J.G. van den Bergh, oud-Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, zoomede bij de Heeren J.L. Cluysenaer, destijds Directeur der Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij, en J.H. Nivel, toen Directeur der Geldersche-Overijsselsche Locaalspoorwegmaatschappij, terwijl in Pruisen niet te vergeefs werd aangeklopt bij den Heer Carl Honigmann, Directeur van Steenkolenmijnen te Aken en President der 'Verkehrskommission des Vereins für die Berg- und Hüttenmännischen Interessen im Aachnere Bezirke. ... Aan die zeer gewaardeerde hulp is het welslagen der onderneming grotendeels te danken."²²

Inmiddels was Cluysenaer op 1 november 1889 Directeur-Generaal geworden van de Staatsspoorwegen. Overeengekomen werd dat de Staatsspoorwegen een lening ter beschikking zouden stellen voor de aanleg en dat zij de lijn zouden exploiteren wanneer deze gereed was. Daarop volgden ook Provinciale Staten en enkele betrokken gemeenten met een bijdrage. Enkele dagen na het besluit van de provincie kwam het Comité voor de oprichting van de Nederlandsche Zuider-Spoorwegmaatschappij (NZS) in actie. De spoorweg werd aangelegd tussen 1893 en 1896 en op 30 april 1896 feestelijk geopend. In de Raad van Commissarissen van de NZS nam als een van de grootste aandeelhouders ook Carl Honigmann zitting. Honigmann was op dat moment directeur van de steenkolenmijn Nordstern

in Merkstejn, vanuit Nederland gezien de eerste mijn langs de spoorlijn van Aken naar Alsdorf. Nadat Sarolea de familie Honigmann had weten te interesseren voor de deelname aan de aanleg van een spoorweg over Heerlen zocht hij wederom samenwerking bij de ontwikkeling van de steenkoolmijnbouw in Heerlen. In 1893 werd aan Sarolea de concessie Oranje Nassau verleend en in hetzelfde jaar kocht de familie Honigmann de concessie Carl (de latere mijnzetel Oranje Nassau II). Eind 1893 werden de statuten van de Maatschappij tot Exploitatie van Limburgsche Steenkolenmijnen (Oranje-Nassaumijnen, kortweg ON) goedgekeurd. Voorzitter van de Raad van Bestuur werd Cluysenaer. Na zeer veel tegenslag en nog meer doorzettingsvermogen werd in 1898 de eerste steenkool boven gehaald.

nesië zouden ook belangrijke aanwijzingen kunnen bevatten, maar deze zijn (nog) niet ontsloten. Wat we op basis van het voorgaande wél kunnen vaststellen is dat de groep ingenieurs en technici in Nederlands-Indië beperkt van omvang was en dat het daardoor waarschijnlijk is dat men elkaar goed had leren kennen. Daarbij moet aangetekend worden dat Nederlandse ingenieurs vaak slechts voor beperkte tijd in Nederlands-Indië verbleven. Vooral de relatie die Sarolea met Cluysenaer heeft gelegd op technisch en persoonlijk vlak was waarschijnlijk van groot belang voor de ontwikkeling in Zuid-Limburg. Op een cruciaal moment steunde de Staatsspoorwegen de NZS en daarmee de ontsluiting van zuidoost Limburg, terwijl de Nederlandse overheid geen steun verleende. Het was het benodigde risicodragende kapitaal dat de gebroeders Honigmann vervolgens ook bereid waren te investeren in een mijnzetel bij Heerlen. Voor de aanleg van een spoorweg of steenkoolmijn is een groot kapitaal nodig, terwijl rendement niet gegarandeerd is. Tegenwoordig zouden wij dit 'durfkapitaal' noemen en daarvoor is vertrouwen in de ontvangende of uitvoerende partij een belangrijk element. Het lijkt erop dat de grondslag voor dit vertrouwen werd gelegd in Nederlands-Indië.

Ontwerp van een spoorlijn van Sittard naar Herzogenrath. In: 'De ontworpen locaalspoorweg van Sittard naar Herzogenrath', De Ingenieur 4 (1889) 191-192

Conclusie

Het is moeilijk om aan te tonen dat de relaties die bovenstaande personen onderling hadden daadwerkelijk van belang zijn geweest voor latere ontwikkelingen. Hoe goed kenden zij elkaar? Dit zou kunnen blijken uit persoonlijke documenten (brieven, dagboeken) die voor zover nu bekend niet beschikbaar zijn. Gouvernements- en bedrijfsarchieven in Indo-

Noten

- 1 Roland Bisscheroux, *Sarolea en de gebroeders Honigmann. Grondleggers van de moderne steenkoolmijnbouw in Nederlands Limburg* [z.p. 1994].
- 2 Dit artikel is deels gebaseerd op het volgende, niet gepubliceerde werk: Stoffken, *100 jaren Ombilin steenkoolmijn* [z.p. z.j.]. De heer Stoffken heeft het manuscript in de jaren negentig ter beschikking gesteld aan het Stadsarchief Heerlen. Stoffken was benaderd door de Ombilin steenkoolmijn met de vraag wanneer de mijn in exploitatie kwam en heeft daarvoor onderzoek gedaan naar de geschiedenis van spoor- en mijnbouw.
- 3 Gebaseerd op: J. van Goor, *Indië/Indonesië. Van kolonie tot natie* [Utrecht 1987].
- 4 Van Goor, Indië, 12.
- 5 W.H. de Greve, *Het Ombilin-kolenveld in de Padangse Bovenlanden en het transportstelsel op Sumatra's westkust* [s Gravenhage 1870]. In 1871 publiceerde ook P.M. van Diest over de kolenrijkdom in de Padangse Bovenlanden.
- 6 Harry Lintsen, *Ingenieurs in Nederland in de negentiende eeuw. Een streven naar erkenning en macht* [Den Haag 1980].
- 7 Henriëtte van Voorst Vader-Duyckinck Sander, *Leven en laten leven. Een biografie van ir. Adriaan Stoop 1856-1935* [Haarlem 1994], 37.
- 8 G.P.J. Verbong, 'Ingenieurs en het technisch onderwijs 1863-1890', in: *Geschiedenis van de Techniek in Nederland 1800-1890* [Zutphen 1994], 117-155, 137.
- 9 Henriëtte van Voorst Vader-Duyckinck Sander, *Leven en laten leven* [Haarlem 1994], 37 en 39.
- 10 Jan Peet en Willibrord Rutten, *Oranje-Nassaumijnen. Een pionier in de Nederlandse steenkoolmijnbouw 1893-1974* [Zwolle 2009], 25.
- 11 A.J. Veenendaal jr., 'De kennisoverdracht op het gebied van de spoorwegtechniek in Nederland 1830-1870', in: *Jaarboek voor de geschiedenis van bedrijf en techniek VII* [1990], 54-82, 78-88.
- 12 H.L.C.H. Sarolea, 'Gebruik van den Tacheometer in Nederland', in: *De Ingenieur 1* (1886) 280-281. En eerder door Cluysenaer: J.L. C. (Cluysenaer), 'Tacheometrische terrein-opname voor een stoomtramweg', in: *De Ingenieur 1* [1886], 40.
- 13 Henriëtte van Voorst Vader-Duyckinck Sander, *Leven en laten leven* [Haarlem 1994], 54.
- 14 J.L. Cluysenaer [1876].
- 15 R.M.D. Verbeek [1875]. In 1877 werd dit verder aangevuld door R. Everjijn.
- 16 Erwiza Erman, *Miners, managers and the state: a socio-political history of the Ombilin coal-mines, West-Sumatra 1892-1996* [Amsterdam 1999], 31-32.
- 17 *The Jakarta Post* [2011] 23 maart.
- 18 W. Nolten, 'Ir. Raymond PIERRE, eerste directeur van Laura & Vereeniging en het ontstaan van de mijnen te Eygelsloven', in: *LvH 65* [2015], 13-28.
- 19 Peet en Rutten, *Oranje-Nassaumijnen*, 25.
- 20 E.J.A. Heusinkveld, 'Lokaalspoorwegen', 23-27, 23 en A.J. Veenendaal jr., 'Geschiedenis van de spoorwegen in Nederland', in: *Bronnen op het spoor. Gids voor onderzoek naar de geschiedenis van de Spoorwegen in Nederland* [Utrecht 2000], 9-17, 10.
- 21 *Verslag, ingevolge Art. 21 der Statuten, voor de gewone, algemeene vergadering van aandeelhouders, gehouden den 8 juni 1891* [Archief van de Nederlandsche Zuider-spoorwegmaatschappij 1891-1899, Jaarverslagen. Gedrukt, 1890-1899. Het Utrechts Archief, archief nummer 927, inventaris nummer 73], 6.
- 22 *Verslag, ingevolge Art. 21 der Statuten, voor de gewone, algemeene vergadering van aandeelhouders, gehouden den 8 juni 1891*, 6-7.

'DIE DEN DUIJVEL OFF DROMMEL BANNEN WILT, MOET SELFFS REIJN SIJN'

Enkele rechtszaken over bier, belediging en bedrog (1765-1774)

Inleiding

Wie zich bezighoudt met het bestuderen en beschrijven van het recht uit vroeger eeuwen moet ervoor waken, zeker waar het strafrecht aangaat, dat hij het onderwerp van zijn onderzoek niet op een anekdotische wijze behandelt. Deze waarschuwend vinger hielden de strafrechtswetenschappers De Boer, Faber en Krikke hun lezers voor in het artikel 'Eerst wat geschiedenis' uit 1980.¹

De geschiedenis van het recht behelst inderdaad veel meer dan een aaneenschakeling van voorvallen die zich in de loop der tijd hebben voorgedaan. Toch kan een zekere anekdotische benadering wel degelijk haar waarde hebben. Indien men bepaalde historische rechtszaken beschrijft, brengt men niet alleen het destijds geldende recht tot leven, maar krijgt men ook een beter zicht op dat recht. Zeker voor het oude strafrecht geldt dat het recht zoals

men dat aantreft in wettelijke verordeningen en andere normatieve teksten niet altijd het recht was dat daadwerkelijk in de praktijk ten uitvoer werd gelegd. Veel verstoringen van de rechtsorde waren niet of niet uitputtend geregeld door de wetgever, en als zij dat wel waren, werden de wettelijke voorschriften door de rechter lang niet altijd nageleefd.² Het daadwerkelijke *recht in actie* dat bewaard is gebleven in procesdossiers en vonnisboeken kan het *recht in de boeken* derhalve verlevendigen en verduidelijken, maar ook aanvullen of corrigeren. In deze bijdrage wil ik de betekenis van rechtshistorisch onderzoek van oude processtukken illustreren aan de hand van enkele rechtszaken die in de jaren 1765-1774 hebben gediend voor de Staatse Raad van Brabant en Landen van Overmase. Aan dit gerechtshof, opgericht in 1591 en zetelend in Den

Haag, kwam in de zeventiende en achttiende eeuw de hoogste rechtsmacht toe over Staats-Brabant en enkele daarmee verbonden Limburgse gebieden, namelijk de Staatse delen van de Landen van Dalhem, 's-Hertogenrade en Valkenburg, de zogeheten Landen van Overmase.

De kwesties die aanleiding gaven tot de hier te bespreken rechtszaken deden zich alle voor in Heerlen, maar de zaken zelf zijn tevens exemplarisch voor de wijze waarop in de zeventiende en achttiende eeuw zulke kwesties werden berecht door het Brabants-Overmase gerechtshof. Naar aanleiding van elk van de processen zal dan ook een meer algemene schets worden gegeven van de rechtspraak van de Staatse Raad in dit soort zaken.

In de besproken rechtszaken, die tot op zekere hoogte met elkaar samenhangen of in verband staan, moest de Raad zich uiteindelijk uitspreken over de misstappen van drie advocaten, twee secretarissen en een notaris. Het begon allemaal in 1761 met vijf tonnen bier.

De strafzaak tegen Mathias Walterus Limpens

In genoemd jaar 1761 had Hendrik Lamberts, inwoner van Heerlen en advocaat te Maastricht, bier laten brouwen van gerst dat buiten de banaliteit van Heerlen was gemalen.³ Toen hij in augustus van dat jaar met zijn paard en wagen en vijf tonnen bier huiswaarts keerde, werd hij staande gehouden door de pachter van de Heerlense banaalmolen (ook ban- of dwangmolen genoemd), Reinier Quaadvlieg, die stelde dat Lamberts met zijn handelwijze diens rechten had geschaad, aangezien het gerst in de plaatselijke molen had moeten worden gemalen. De vijf tonnen bier werden dan ook samen met het paard en de wagen door de molenaar in beslag genomen. Tevens spande hij een rechtszaak tegen Lamberts aan voor de schepenbank van Heerlen, waarbij hij de Maastrichtse advocaat Mathias Walterus Limpens – een collega derhalve van Lamberts – inschakelde als zijn raadsman.

Hendrik Lamberts liet dit alles echter niet over zijn kant gaan en protesteerde tegen het optreden van de molenaar bij de Staten-Generaal, aan wie het hoogste gezag over het Brabants-Limburgse territorium toekwam. De Staten-Generaal schoven dit protest door naar de Raad van State, die op zijn beurt de advocaat-fiscaal van Brabant, Willem van der Esch, benaderde om advies uit te brengen in deze zaak.⁴ Het gegeven advies pakte echter nadelig uit voor molenaar Quaadvlieg en daarna ging het van kwaad tot erger. In de processtukken die hij voor zijn cliënt opstelde, ging diens advocaat Limpens namelijk in op het advies dat Van der Esch had

uitgebracht en wel op een dusdanige manier dat de advocaat-fiscaal vond dat hij van partijdigheid en medeplichtigheid aan frauduleuze handelingen werd beschuldigd. Op 26 november 1765 werd Mathias Limpens dan ook gedagvaard om voor de Raad van Brabant te verschijnen en zich daar te verantwoorden voor zijn gedrag.⁵

De Raad van Brabant, die vooral bevoegd was om recht te spreken in civiele zaken, kwam ook een bescheiden bevoegdheid in strafzaken toe. Zo mocht de Raad onder meer in eerste en enige instantie oordelen over strafbare feiten die waren begaan tegen overheidsinstanties of daaraan verbonden functionarissen, zoals in dit geval de belediging van de advocaat-fiscaal van Brabant.⁶ Over het geheel genomen zijn er in de zeventiende en achttiende eeuw niet veel strafprocessen aangespannen wegens belediging. Strafrechtelijke vervolging van een krenkende uitlating of handeling vond veelal slechts plaats als de overheid daarvan het slachtoffer was geworden. In het archief van de Raad van Brabant treft men dan ook procesdossiers aan die betrekking hebben op het beledigen van leden van de Staten-Generaal, van de Raad van State, van de Raad van Brabant zelf, maar ook van een schepen, een schout, een deurwaarder of een andere lokale gezagsdrager. Voor beledigingen aan het adres van de overheid had de wetgever op 19 mei 1673 een plakkaat uitgevaardigd waarin hij aan de rechter een discretionaire bevoegdheid had verleend om zulke aantastingen van het publieke gezag naar bevind van zaken te straffen.⁷ Blijkens de bewaard gebleven vonnissen die de Raad in zulke criminele beledigingszaken heeft gewezen, heeft het college straffen uitgesproken die – al naar gelang de ernst van het gewraakte gedrag – varieerden van een ernstige reprimande tot een levenslange verbanning uit de jurisdictie.⁸ Tegen Mathias Walterus Limpens nu eiste de procureur-generaal van Brabant dat deze zou verklaren dat de gewraakte passages in diens processtukken in strijd met de waarheid waren en hij deze passages vervolgens eigenhandig uit die geschriften zou schrappen.⁹ Voorts diende hij te worden veroordeeld tot een geldboete van 100 zilveren dukatons.¹⁰ Welke straf de Raad uiteindelijk aan advocaat Limpens zou opleggen, zal nog blijken, aangezien het college pas negen jaar na aanvang van de procedure tot een uitspraak zou komen.

In tegenstelling tot beledigingen van publieke personen werden die van private personen bij de Raad van Brabant niet dan bij uitzondering strafrechtelijk vervolgd. Toch hebben de raadsheren zich wel over beledigingszaken tussen particulieren uitgesproken, maar dan in een civiele procedure. Het belangrijkste deel van de rechterlijke competentie van de Raad bestond namelijk in het beslechten van geschillen

tussen privépersonen, hetzij in eerste aanleg, hetzij in hoger beroep.¹¹ Met deze geschillenbeslechting zou ook Hendrik Lamberts spoedig te maken krijgen.

Hendrik Lamberts in rechte gedaagd

Terwijl de beledigingszaak van Mathias Limpens reeds enkele jaren op de rol van de Raad van Brabant ingeschreven stond zonder dat het daarin vooralsnog tot een uitspraak was gekomen, diende ook Hendrik Lamberts naar Den Haag af te reizen. Het bleek dat hij – waarschijnlijk in een rechtszaak – het slechte voorbeeld van zijn collega Limpens had gevolgd, waar hij zich in geschifte zeer onheus had uitgelaten over notaris Leonard Pelt en diens familie. Deze Leonard Pelt, tevens één van de schepenen van Heerlen, zou zich volgens hem aan allerlei kwalijke praktijken hebben schuldig gemaakt. Zo zou hij samen met zijn zoon, de advocaat Johan Abraham Pelt, herhaaldelijk officiële stukken hebben vervalst en daarbij diverse ingezetenen van Heerlen onder druk hebben gezet.

Leonard Pelt was door deze verdachtmakingen ten zeerste gegriefd. Niet alleen was hij aangetast in zijn beroepseer als notaris, maar ook vond hij dat door de desbetreffende uitlatingen de eer van zijn familie was geschonden. Vandaar dat hij Lamberts in 1770 voor de Raad van Brabant daagde en een civiele procedure tegen hem aanspande. Voor de Raad van Brabant hebben in de zeventiende en achttiende eeuw veel van zulke procedures gediend. In de regel stelde de beledigde partij in een dergelijke civiele zaak een dubbele vordering tegen de belediger in. Hij eiste namelijk dat zijn wederpartij diens woorden zowel 'honorabel' als 'profitabel' zou 'beteren'. Dit hield in dat degene die de belediging had geuit, deze ongedaan moest maken en zo de eer en goede

naam van het slachtoffer moest herstellen. Daartoe moest hij de ander allereerst ideële genoegdoening bieden, de eerlijke betering, en daarnaast ook een zeker geldbedrag betalen aan een goed doel, de profijtelijke betering.¹²

Ook in het geval van Leonard Pelt was deze dubbele vordering de inzet van de procedure. Pelt eiste namelijk dat Lamberts zijn uitlatingen 'eerlijk' zou beteren door te verklaren dat hij deze in strijd met de waarheid had gedaan en vervolgens de desbetreffende passages eigenhandig uit de bewuste geschriften te schrappen. Voorts moest hij spijt betuigen over hetgeen hij had gedaan, zijn wederpartij om vergiffenis bidden en verklaren dat de notaris en zijn familie lieden van eer en deugd waren. Deze 'eerlijke' betering diende vergezeld te gaan van een 'profijtelijke' betering in de vorm van een betaling van 1000 guldens aan de armenkas van Heerlen.¹³ De aard van deze beide 'beteringen' is treffend omschreven door de befaamde jurist Hugo de Groot in diens *Inleidinge tot de Hollandsche rechts-geleerdheid* uit 1631.¹⁴ De eerlijke betering wordt door hem aangemerkt als een vergoeding van de schade die het slachtoffer in zijn eer en goede naam had geleden. Nu deze schade ideëel van aard was – zij was immers toegebracht aan een ideëel goed – diende zij ook op ideële wijze te worden gecompenseerd, namelijk door het afleggen van bepaalde verklaringen die door de beledigde partij daartoe geschikt werden geacht. Betrof de eerlijke betering een schadevergoeding, de profijtelijke betering, die uit de betaling van een zeker geldbedrag bestond, dan had deze het karakter van een geldboete. Het slachtoffer kon deze boete wel vorderen, maar alleen ten behoeve van een goed doel. Hij maakte immers al aanspraak op een – ideële – schadevergoeding en op meer dan één vergoeding van zijn schade had hij geen recht.

In geval van een civiele beledigingszaak bevatte de vordering die door het slachtoffer als private persoon werd ingesteld derhalve mede een strafrechtelijke component in de vorm van de op een geldboete gerichte profijtelijke betering. Dat een private partij een dergelijke strafsancie kon vorderen had allereerst hiermee te maken dat – zoals in het voorafgaande reeds is vermeld – beledigingen door particulieren zelden of nooit door de overheid strafrechtelijk werden vervolgd. Zulke beledigingen lagen derhalve buiten het publieke domein van het strafrecht en waren daarmee zuiver private aangelegenheden. Voorts was men in de eeuwen waarin de Raad heeft rechtgesproken niet snel geneigd om bij zuiver ideële schade een vergoeding in geld – met andere woorden een smartengeld – toe te staan. Consequentie daarvan was dat de door de dader te betalen geldboete zich niet liet transformeren tot

een schadevergoeding aan het slachtoffer.¹⁵

In de procedure waarin Leonard Pelt zijn wederpartij Hendrik Lamberts tot een eerlijke en profijtelijke betering wilde laten veroordelen, verweerde laatstgenoemde zich door te stellen dat het ongepast was dat de ander een proces tegen hem had aangespannen. Het was immers notaris Pelt die zich aan onbetamelijk gedrag had schuldig gemaakt en 'die den Duijvel off Drommel bannen wilt, moet selfs reijn sijn'.¹⁶ Hoe het in deze rechtszaak is afgelopen, kan niet met zekerheid worden vastgesteld aangezien er geen vonnis in 's Raads vonnisboeken is ingeschreven. Het kan zijn dat Lamberts uit eigen beweging zijn woorden heeft teruggenomen en zijn wederpartij nederig zijn excuses heeft gemaakt. Veel beledigingszaken zijn op deze wijze tot een einde gekomen. Het slachtoffer kreeg dan toch de door hem gewenste eerlijke betering, terwijl de dader aan een veroordeling tot het betalen van een geldboete ontkwam. Het kan echter ook zijn dat de zaak niet is uitgediend omdat Leonard Pelt van verdere proceshandelingen heeft afgezien. In 1773 bleek de notaris het rechtsgebied van de Raad namelijk hals over kop te hebben verlaten.

Leonard en Johan Pelt bij verstek veroordeeld

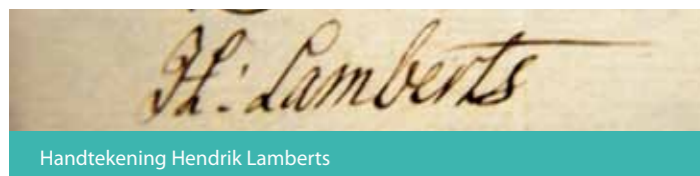
Leonard Pelt en zijn zoon Johan waren de Brabants-Limburgse jurisdictie ontvlucht omdat de procureur-generaal van Brabant, waarschijnlijk naar aanleiding van de verdachtmakingen van Hendrik Lamberts aan hun adres, een onderzoek had ingesteld naar de praktijken van de notaris en zijn zoon. Daarbij was komen vast te staan dat Leonard Pelt, eerst als secretaris en vervolgens als notaris, diverse falsificaties en andere ambtsmisdrijven had gepleegd, in nauwe samenwerking met zijn zoon Johan. Zo had hij als secretaris onder meer wijzigingen in de publieke registers aangebracht en daarbij de namen van schepenen veranderd, alsook kopieën van akten opgemaakt die niet met de originelen overeenstemden. Als notaris had hij vervolgens obligaties uitgegeven die het verschuldigde geldbedrag te boven gingen. Samen met zijn zoon Johan had hij ook nog een inwoner van Heerlen, zijnde 'een onkundig landman, die met zijn handenarbeid voor hem en zijn hujsgezins de kost moet winnen', onder druk gezet en afgeperst. In verband met al deze ambtsmisdrijven was er op 26 maart 1773 een arrestatiebevel uitgegaan tegen vader en zoon Pelt, maar de verdachten konden niet meer worden aangehouden noch worden achterhaald.¹⁷ De Heerlense notaris en zijn zoon waren op de vlucht geslagen omdat de misdrijven waaraan zij zich hadden schuldig gemaakt zeer ernstige vergripen

waren. Valsheidsdelicten, zoals het vervalsen van akten, zegels, handtekeningen en dergelijke meer, waren dermate zware misdrijven dat zij door Karel V in een ordonnantie van 30 januari 1545 met de doodstraf werden gesanctioneerd.¹⁸ Hoewel deze verordening zijn rechtskracht in later eeuwen bleef behouden, is door de Raad van Brabant maar hoogst zelden de doodstraf over een falsaris uitgesproken. In verreweg de meeste gevallen die aan hem zijn voorgelegd, heeft de Raad deze straf slechts symbolisch op de dader ten uitvoer laten leggen. De falsaris werd dan onder de galg geplaatst, veelal met de strop om de hals, om tot uitdrukking te brengen dat dit de straf was waarvoor hij eigenlijk in aanmerking kwam, waarna hij werd geeseld, dikwijls ook gebrandmerkt en vervolgens voor het leven uit de jurisdictie verbannen. Betrof het een persoon met een bijzondere functie, zoals een notaris, secretaris of advocaat, dan werd hij tevens uit zijn ambt ontzet en werd hem voor de rest van zijn leven verboden nog een dergelijke functie uit te oefenen.¹⁹

Nu de procureur-generaal echter tegen vader en zoon Pelt, gezien de veelheid en de ernst van de valsheidsdelicten die zij hadden gepleegd, een 'exemplaire lijfstraf' eiste, hebben beide falsarissen de uitspraak van de Raad niet afgewacht. Het college kon nu niets anders doen dan hen op 12 december 1774 bij verstek te veroordelen tot een levenslange verbanning uit de jurisdictie, onder het dreigement dat zij alsnog zwaarder zouden worden gestraft als zij in 's Raads rechtsgebied zouden terugkeren.²⁰ Een dergelijke levenslange verbanning was voor het Brabantse gerechtshof de standaardstraf voor alle voortvluchtige verdachten en vermeende daders, ongeacht het delict dat hen werd verweten.²¹

Hendrik Lamberts opnieuw gedagvaard

Leonard en Johan Pelt waren intussen niet de enige Heerlense functionarissen die zich aan valsheidsdelicten hadden schuldig gemaakt. Ook – jawel – Hendrik Lamberts zou zich voor de Raad van Brabant voor valsheid in geschifte moeten verantwoorden. In het beledigingsproces dat Leonard Pelt in 1770 tegen Lamberts had aangespannen, hadden partijen over en weer elkaars vermeend onbetamelijke praktijken voor het voetlicht gebracht. En dus werd door de procureur-generaal van Brabant ook een onderzoek ingesteld naar het doen en laten van Hendrik Lamberts. Deze bleek, toen hij tijdelijk de functie van secretaris van Heerlen waarnam, eigenhandig wijzigingen te hebben aangebracht in een verklaring van een aantal oude ingezetenen van zijn woonplaats. En deze verklaring had nu juist betrekking op de precieze grootte van de banaliteit waarin de molen van Reinier Quaadvlieg stond.

Handtekening Hendrik Lamberts

Handtekening Leonard Pelt

Dit vergrijp kwam Lamberts in 1774 op een strafproces te staan, waarin hij werd aangeklaagd voor het plegen van een ambtsdelict.²² Gedaagde deed daarop aanstonds een verzoekschrift aan de Raad van Brabant toekomen, waarin hij het college verzocht om in commissie te mogen worden ontvangen. Een dergelijk verzoek hield in dat de verdachte wilde afzien van het voeren van verweer en de Raad vroeg om in redelijkheid tot een uitspraak te komen, waaraan hij zich bij voorbaat zou onderwerpen.²³ Het Brabantse gerechtshof gaf gehoor aan het verzoek van Lamberts, ontving hem in commissie en veroordeelde hem op 19 december 1774 tot een boete van 25 Carolus guldens. Daarmee was de zaak voor de raadsheren afgedaan.²⁴

Mathias Walterus Limpens veroordeeld

Drie dagen na het opstellen van het vonnis tegen advocaat Hendrik Lamberts, kwamen de Brabantse raadsheren ook in de zaak tegen diens collega Mathias Walterus Limpens tot een einduitspraak – ruim negen jaar nadat hij was gedagvaard om voor de Raad te verschijnen.

Tegen Limpens was geëist dat hij de belediging die hij advocaat-fiscaal Willem van der Esch had aangedaan, ongedaan zou maken door te verklaren dat de

beledigende passages in de door hem opgemaakte processtukken strijdig met de waarheid waren, waarna hij deze passages eigenhandig zou moeten schrappen. Ook diende hij te worden veroordeeld tot het betalen van een geldboete van 100 zilveren dukatons. Op 27 februari 1766 verzocht de gedaagde de Raad echter om een verklaring te mogen afleggen waarmee hij zijn gedrag goed hoopte te maken. Hij was bereid om onder ede te verklaren dat hij toen hij zijn processtukken opstelde geen enkel oogmerk had om de advocaat-fiscaal te beledigen en dat hij zich niet te kwader trouw over hem had willen uitlaten. Hij hield Van der Esch voor een deugdelijk en eerlijk man, op wiens eer en goede naam hij niets kon aanmerken.²⁵

Limpens sprak de hoop uit dat afleggen van deze verklaring volstond om een einde aan het strafproces te maken. Het verzoek werd echter afgewezen.²⁶ Op 22 december 1774 werd de Maastrichtse advocaat door de Raad veroordeeld tot het schrappen van de aanstootgevende passages uit zijn schrifturen. Dit oordeelden de raadsheren een genoegzame straf voor hetgeen Limpens had gedaan. De berouwvolle raadsman hoefde niet te verklaren dat deze passages in strijd met de waarheid waren opgesteld en evenmin hoefde hij de geëiste geldboete te betalen.²⁷ En hiermee was ook deze zaak tot een einde gekomen.

Bij Kempen Galgenwonder: Drieliuk met een valselijk tot de galg veroordeelde pelgrim die dankzij bemiddeling van de heilige Jacobus wordt gered, Antwerpen ca. 1530, Kempen, Kramer-Museum

Besluit

In het voorafgaande heeft men kunnen kennismaken met enkele functionarissen uit Zuid-Limburg die zich dusdanig gedroegen en misdroegen dat zij verzeild raakten in allerlei conflicten die aanleiding gaven tot evenzovele juridische processen voor de Staatse Raad van Brabant en Landen van Overmaze. Deze rechtszaken boden een eerste blik op de rechtspleging van dit gerechtshof in de zeventiende en achttiende eeuw. Door de procedures en de daarin gevallen beslissingen te bezien in samenhang met andere processen en vonnissen is deze blik vervolgens verbreed. De aldus in beeld gebrachte rechtspraak van de Raad laat voor een aantal conflicten zien hoe het werkelijke recht was waarmee deze conflicten moesten worden opgelost. Zo is gebleken dat de Raad van Brabant geheel naar eigen inzicht mocht vonnissen in gevallen waarin een overheidscollege of overheidsfunctionaris was beledigd, met inbegrip van beledigingen die dit ge-

rechtshof en zijn personeel zelf waren aangedaan. Was aan de raadsheren door de wetgever voor zulke kwesties een discretionaire bevoegdheid gelaten, voor andere misdrijven kenden zij zich een dergelijke bevoegdheid eigenmachtig toe. Zo werden personen die tijdens het vervullen van hun ambt misstappen hadden begaan door de raadsheren, onder voorbijgaan aan de wettelijke voorschriften, bestraft met sancties die door hen passend werden geacht. Men mag concluderen dat bewaard gebleven jurisprudentie van rechterlijke colleges zoals de Staatse Raad van Brabant en Overmaze zeer waardevol kan zijn voor rechtshistorisch onderzoek. Dat zulke rechtspraak nader toegankelijk wordt gemaakt door middel van anekdoten kan – mits deze goed zijn gedoseerd – zeker ook bijdragen aan de toegankelijkheid van de schriftelijke neerslag van dit onderzoek.

Noten

- C. de Boer, S. Faber en B. Krikke, 'Eerst wat geschiedenis', in: V.H. Davelaar-Van Tongeren, N. Keijzer en V. van der Pol (red.), *Strafrecht in perspectief. Een bundel bijdragen op strafrechtelijk gebied ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Vrije Universiteit* [Arnhem 1980], 1-14.
- Vgl. E.J.M.F.C. Broers, *Van plakkaat tot praktijk. Strafrecht in Staats-Brabant in de zeventiende en achttiende eeuw* [2^e druk, Nijmegen 2006], passim.
- Een banaliteit was een gebied waarvan de inwoners verplicht waren hun koren in de bij dat gebied behorende banaalmolen – ook wel banmolen of dwangmolen geheten – te laten malen. Deze molendwang stamt uit de middeleeuwen. De molen in kwestie was toen meestal eigendom van een lokale heer, die op deze wijze aanspraak kon maken op een deel van het gemalen graan – meestal een tiende deel – of de geldelijke waarde daarvan. In later tijd werd het recht van banmolen veelal verpacht aan private personen.
- De advocaat-fiscaal van Brabant was belast met de handhaving van de rechten van de Staten-Generaal en trad op als hun raadsman. Hij werd bijgestaan door een procureur-generaal, die de hoge overheid in rechte vertegenwoordigde en in haar naam zorgdroeg voor de strafrechtelijke vervolging van misdrijven. In de jaren waarin de in dit opstel besproken processen dienden, werden beide ambten vervuld door één en dezelfde persoon. Vgl. E.J.M.F.C. Broers en B.C.M. Jacobs, *Procesgids Staatse Raad van Brabant* [Hilversum 2000], 12.
- Brabants Historisch Informatie Centrum (verder BHIC), Archief Raad van Brabant (verder RvB), inventarisnr. 447, dossiernr. 250, mandement van dagvaarding in persoon. De dagvaarding ging in dit geval niet uit van de procureur-generaal annex advocaat-fiscaal omdat de belediging juist deze functionaris was aangedaan. Daarom was door de Raad één van de aan dit college verbonden advocaten, Herman Nederburgh, gemachtigd om Mathias Limpens strafrechtelijk te vervolgen. BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 106, folio 97, notulen van de raadsvergadering d.d. 24 september 1764.
- Vgl. Broers en Jacobs, *Procesgids*, 18.
- Cornelis Cau e.a. (ed.), *Groot plaacaet-boeck* [10 dln. 's-Gravenhage/Amsterdam 1658-1997] III, 518. Voor beledigingen van overheidsfunctionarissen die bestonden in handtastelijkheden en andere feitelijke handelingen had de wetgever voorgeschreven dat de rechter de dader 'aan den lijve' moest straffen. Voor deze categorie beledigingen heeft de Raad van Brabant zich evenwel eigenmachtig ook een discretionaire strafbevoegdheid toegekend. Vgl. Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 51.
- Voor de vonnissen van de Raad van Brabant in strafzaken aangespannen wegens belediging, zie E.J.M.F.C. Broers, *Beledigingszaken voor de Staatse Raad van Brabant 1586-1795* [Assen 1996], 238-245.
- BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 447, dossiernr. 250, eis van de procureur-generaal. Als procureur-generaal trad Johan Frederik van Steelant op, die daartoe de procedure had overgenomen van Herman Nederburgh.
- Een zilveren dukaton was een zilveren munt ter waarde van 3 guldens, die in 1618 in de Zuidelijke Nederlanden in omloop werd gebracht.
- Broers en Jacobs, *Procesgids*, 16-18.
- Broers, *Beledigingszaken*, 192-194.
- BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 788, dossiernr. 3703, conclusie van eis.
- Hugo de Groot, *Inleidinge tot de Hollandsche rechts-geleerdheid*, uitgegeven en van aantekeningen en bijlagen voorzien door F. Dovring, H.F.W.D. Fischer en E.M. Meijers [2^e druk, Leiden 1965] boek III, deel 35, paragraaf 2 en deel 36, paragraaf 3.
- Vgl. E.J.M.F.C. Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht. Een inleiding* [Apeldoorn/Antwerpen 2012], 91-93.
- BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 788, dossiernr. 3703, conclusie van antwoord.
- BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 447, dossiernr. 270, intendit van de procureur-generaal tegen Leonard Gerard Pelt respectievelijk Johan Abraham Pelt. Een intendit werd opgemaakt als een verdachte voortvluchtig was en tevergeefs was ingedaagd. In dit processtuk vermeldde de procureur-generaal de stappen die hij tegen de verdachte had ondernomen en vorderde hij dat deze bij verstek zou worden veroordeeld.
- Cau, *Groot plaacaet-boeck*, I, 383-386, i.h.b. 385 voor het *crimen falsi*. De ordonnantie is door de wetgever overeenkomstig de oude paasstijl gedateerd op 30 januari 1545. In het *Recueil de ordonnances des Pays-Bas* is deze datum overeenkomstig de nieuwjaarsstijl, daar aangeduid als 'nieuwe stijl', omgerekend naar 30 januari 1546. Vgl. J. Lameere en H. Simont, *Recueil de ordonnances des Pays-Bas*, 2^e serie, deel V [Brussel 1910], 213-216, i.h.b. 215 (art. 2).
- Voor de bestraffing van private en publieke personen die valsheidsdelicten hadden gepleegd, zie nader Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 95-103.
- BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 448, vonnisnr. 10.613 en 10.614.
- Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 17.
- BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 447, dossiernr. 262.
- Vgl. Ph. Godding, 'Une justice parallèle? L'arbitrage au Conseil de Brabant (15e siècle)' in: J.M.I. Koster-van Dijk en A.A. Wijffels (red.), *Miscellanea forensia historica. Ter gelegenheid van het afscheid van prof. mr. J.Th. de Smidt* [Amsterdam 1988], 123-141, i.h.b. 125.
- BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 448, vonnisnr. 10.616.
- BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 108, folio 22, notulen van de raadsvergaderingen.
- BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 108, folio 24, notulen van de raadsvergaderingen.
- BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 448, vonnisnr. 10.617.

LOU HEYNENS

M.L. (Lou) Heynens (1943) is publicist, dichter, beeldend kunstenaar en uitgever. Hij publiceerde in tal van tijdschriften over kastelen, adel en genealogie.

Hoe herinneren wij ons het NSB-kopstuk graaf Max d'Ansembourg ...?

De mens biografisch te naderen en te tekenen is als het benaderen van een berg. Van welke kant je die 'hoogte' ook benadert, hij toont zich altijd anders.

Ooit was hij een spraakmakend politicus, van zo'n streng rooms-katholieke signatuur dat het menig kerkprelaat de adem benam, maar hij was ook in Nederlands' zwartste jaren provinciegouverneur van Limburg en ... een dubbelhartig antisemiet. In stilte wordt hij jaarlijks in de maand januari in de kerk van Amstenrade herdacht. Maximiliaan graaf de Marchant et d'Ansembourg werd 122 jaar geleden – op 18 januari 1894 - op kasteel 'Neubourg te Gulpen-Wittem geboren en op 24 januari 2015 werd zijn veertigste sterfdag herdacht. Max d'Ansembourg werd bijgezet in de familiegrafkelder van de OLV-kerk te Amstenrade. Herdenkingen zoals deze zijn een aloud gebruik, bovendien kent het koesteren van de herinnering aan een bijzondere persoonlijkheid een lange traditie. Of dit herdenken recht doet aan wat er feitelijk in een mensenleven is gebeurd, staat vaak op een andere, veelal verzwegen, bladzijde. Volgens een groot aantal Amstenraadse dorpsbewoners was graaf Max: "een goed mens". Ze betreuren het dat 'os graöfke' door hatelijke publicaties rond zijn persoon nooit meer van zijn slechte imago afkomt.

Autobiografische aantekeningen van – en bij - graaf Max

'Over de doden niks dan goeds' luidt een bekend gezegde. Mijn taak zou er dus opzitten ware het niet dat dan we verweesd zouden achterblijven met wat dwarse gedachten en lastige vragen. De praktijk van de waarheidsvinding bestaat uit werken en keuzes maken. Het kost moeite, maar vraagt ook om een voortdurende afweging omdat de 'mens an sich' overeind moet blijven. Bij graaf Max (korthedshalve hier verder zo genoemd) wil ik drie belangrijke aspecten onderscheiden en bespreken: zijn binnen de nazistische rassenleer omstreden afkomst, zijn strijd met het RK-episcopaat en zijn – zo schromelijk onderschat – antisemitisme. Een en ander heeft natuurlijk een voorgeschiedenis.

Hoogstwaarschijnlijk in het begin van de jaren zeventig van de vorige eeuw zette graaf Max – op basis van zijn in gevangenschap geschreven 'verantwoording' uit 1946¹ – op een tachtigtal velletjes papier zijn 'autobiografie' neer onder de omineuze titel '... Of Moskou' (hiermee verwijzend naar de slogan 'Mussert of Moskou' die de NSB tijdens de verkiezingen van 1935 gebruikte).² Dit deed hij na meermaals daartoe aangespoord te zijn door dr. Loe de Jong, de gedreven schrijver en redacteur van *Het Koninkrijk in de Tweede Wereldoorlog* en van 1946 tot 1979 directeur van het RIOD, tegenwoordig het NIOD.³ In hoeverre graaf Max bij zijn 'overdenkingen' aan publicatie heeft gedacht, valt niet na te gaan. Uit het NIOD-exemplaar van de 'memoires' dat beperkt openbaar is heb ik toch enkele voor dit

Het geboortehuis van graaf Max, het onlangs gerestaureerde kasteel Neubourg te Gulpen. Foto Lou Heynens, 2014.

portret belangrijke citaten mogen nemen. Wat graaf Max' memoires duidelijk maken, is dat zijn weergave de feiten geen 'grof geweld' aandoet of dat het feitelijk onjuist is. Desondanks is het toch een wat eenzijdige of verhullende interpretatie van de werkelijkheid. De graaf laat tal van cruciale gebeurtenissen die hem in een slecht daglicht zouden plaatsen of die begrijpelijkerwijze niet in zijn betoog passen, onbesproken. Opvallend is dat hij zijn eigen collaborerende rol als NSB-leider en als provinciegouverneur in oorlogstijd van Limburg bagatelliseerde en onbelangrijker maakte dan die in werkelijkheid was. Vermoedelijk hield de in 1930 met Myriam Freiin von Fürstenberg (†2006) getrouwde graaf rekening met de carrière van zijn vijf kinderen.⁴ Twee van de drie zonen bekleedden inmiddels een belangrijke politieke functie.⁵ Toch heeft graaf Max tot aan zijn levenseinde geen enkel berouw uitgesproken, noch over zijn collaboratie, noch over zijn ondubbelzinnig antisemitisme, hoewel hij door zijn naoorlogse sociale activiteiten voor de gemeenschap wellicht zijn schuldgevoel, dat bleef na het uitzitten van de gevangenisstraf, heeft proberen te verlichten.

Wie was graaf Max?

Graaf Max kreeg als bijnaam het 'schwart graöfke'. Dat was te danken aan zijn voorkeur zich na zijn toetreding tot de NSB in 1933 in zwart uniform

te presenteren. Dat verleende hem klaarblijkelijk het gevoel over een bijzondere mate van gezag te beschikken. Hij was immers officier in de Eerste Wereldoorlog geweest en wist uit eigen ervaring hoe zo iets werkte.⁶

Om enig inzicht in het leven van graaf Max te verkrijgen moeten we zijn leven eerst ontleden, de draden ontrafelen als het ware. Dit heeft alles te maken met waarnemen, denken, vergelijken en oordelen en beoordelen. Door verschillende biografische aspecten los van elkaar te benoemen zien we heel duidelijk hoe gecompliceerd een mensenleven in elkaar zit. Deze werkwijze behoedt ons voor een snel en gemakzuchtig oordeel over een actief en veelzijdig leven. Daarbij moeten we bovendien rekening houden met het feit dat zeker in die tijd het adellijke ego, de aristocratische identiteit, het resultaat was van programmering. Zo'n persoonlijkheid was een gevolg van emotionele, praktische, morele en politieke dressuur en het resultaat van opvoeding door buitenstaanders. Te bedenken valt dat een 'edelman' stammend uit oude homogame geslachten⁷ de maatschappij nooit betreedt als particulier, maar als lid van een exclusieve hogere klasse. De bij hem aangekweekte (over)waardering voor het eigen ik leidt vaak tot een vorm van narcisme. De persoon in kwestie leeft vanuit een aangeboren aanmatiging die hem vervult van zelfverzekerdheid en machtsgevoel. Hij gelooft, en zo ook graaf Max, geroepen te zijn

tot voortreffelijkheid: militair vaardig, esthetisch superieur, politiek capabel en bovenal wereldwijd. Op deze habitus kan een persoon beoordeeld en zo nodig afgerekend worden.

Hoe ziet Max' habitus eruit?⁸ Hoe was zijn positionering in en wat is de beeldvorming over hem in de samenleving? Om invloed en macht uit te kunnen oefenen dient een mens te beschikken over een zeker 'kapitaal' en daarmee wordt niet alleen geld of goederen bedoeld. De sociologen Weber en Bourdieu onderscheiden de hieronder genoemde vormen van 'kapitaal'.

Graaf Max d'Ansembourg, uiterst rechts, met in het midden *Generalkommissar* Wilhelm Schmidt en andere nazikopstukken tijdens een bezoek aan Roermond.

Het 'schwart graöfke'

Economisch: roerende en onroerende goederen en ondernemingen.

Cultureel: hogere studies, opleiding tot militair/officier, ervaring als bankemployee en ambtenaar bij Staatsmijnen.

Sociaal: netwerk bestaande uit dorpsbewoners, pachters, voorname adel, invloedrijke politici, hoge geestelijken, industriëlen.

Symbolisch: hoge adellijke titel, illustere afkomst en verwantschap, kasteelbezitter, kunstbezit en in het bezit van prestige, autoriteit en status.

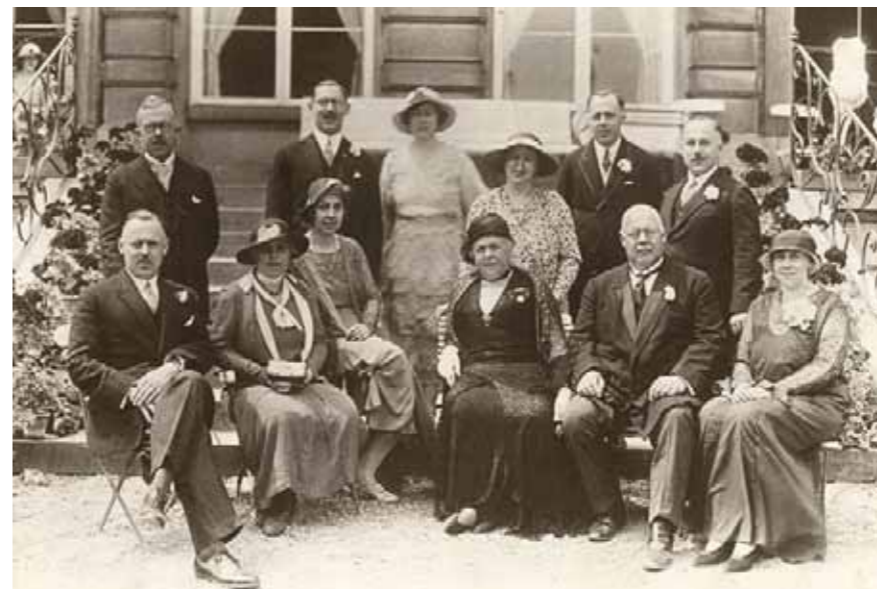
Linguïstisch: beheersing van het Duits en Frans.

De graaf beschikte naast economisch dus ook over nogal wat 'overig' kapitaal. Zo gezien is graaf Max onmiskenbaar een publieke figuur met autoriteit en als zodanig heeft hij een belangrijke voorbeeldfunctie, ook in moreel opzicht. Hij was actief in diverse domeinen: als edelman, burgemeester van Amstenrade, ondernemer, vooraanstaand lid van de Rooms Katholieke Staats Partij, lid van de Provinciale Staten voor de NSB, lid van de Eerste Kamer en van Tweede Kamer der Staten Generaal voor de NSB, voorman en leider binnen de Nationaal Socialistische Beweging, begunstigend lid van de Germaanse SS-Nederland en als gouverneur van Limburg. Hij was een uitermate belangrijke en strategische speler.⁹

Over de familie...

Het mag dan bij de desbetreffende families al eeuwenlang als 'normaal' beschouwd worden, geboren worden uit een overmaat aan familiebloed is in teelt.¹⁰ Max' grootouders – Oscar d' Ansembourg (1811-1883) en Leonie von Wendt (1815-1896) – waren dubbele neef en nicht die trouwden omwille van een grote erfenis. Deze verbintenis vereiste daarom dispensatie van de paus.¹¹ Oscar behoorde tot de groep separatisten die voor de afscheiding van Limburg van Nederland was en die aansluiting wenste bij België.¹² Toen de politiek anders besliste schikte hij zich naar de feiten, voornamelijk met het oog op het grote in Limburg gelegen familiebezit. Het legt echter een zwakke plek bloot binnen het internationaal aangroeiende familieverband, dit netwerk dat telkens weer haar grenzen opzocht en haar invloed probeerde te vergroten.

De vader van Max, graaf Jean Baptiste (1850-1915), blijft een ietwat schimmig figuur, ook al door een gebrek aan persoonlijke getuigenissen. Hij was een Pruisisch officier, korte tijd burgemeester van Gulpen, lid van Provinciale Staten, lid van de Tweede Kamer, ereridder van de Orde van Malta en hij droeg de merkwaardige bijnaam 'Iwan'. *Nomen est omen!* Hij sprak geen Nederlands en hield om die reden in de Tweede Kamer zijn mond. Volgens zijn zoon Leopold was hij hardvochtig, afstandelijk en

De trotse weduwe van graaf Iwan, gravin Ludmilla, met haar 11 kinderen. Deze foto is genomen vóór 26 juni 1935 want op die datum zal de oudste dochter Josephine tragisch verdrinken in de Gulp, die stroomt door het kasteelpark van Neubourg. Foto door Jos Weijnen.

Arthur d'Ansembourg, broer van Max' vader.

eigenlijk een zuurpruim.¹³ Een obligatoir geschilderd portret van hem schitterde in kasteel Neubourg door afwezigheid! Toen graaf Max in 1915 als Pruisisch officier aan het Belgische front zat overleed Iwan aan de gevolgen van een hartinfarct. Graaf Max zou in 1925 als erfgenaam van zijn vaders' broer Arthur, heer te Amstenrade worden.

De echtgenote van 'Iwan', Ludmilla, geboren Gräfin de la Fontaine und d'Harnoncourt-Unversagt¹⁴, weet met typisch Oostenrijkse charme en aardig klinkende small talk veel ongepaste, pikante of pijnlijke zaken in de familie te 'verzachten'. Dit kan je op een dwaalspoor brengen. In 1933, toen haar oogappel zoon Max en diens echtgenote Myriam al lid waren van de NSB, verhuisde moeder Ludmilla vanuit Neubourg naar Amstenrade. Hier is ze in 1951 als eenennegentigjarige overleden. Ze had blijkbaar geen moeite met de fascistische en antisemitische instelling en activiteiten van haar zoon en schoondochter. Het zal gezien de herkomst van gravin Ludmilla dan ook haar keuze zijn geweest om haar echtgenoot 'Iwan' te noemen en haar derde zoon Wladimir. Namen die, zonder enige bijbedoeling mijnerzijds, duidelijk wijzen naar Oost-Europa.

Het echtpaar 'Iwan' en Ludmilla kreeg elf kinderen. Met name de politiek 'angehauchten' onder de zes zonen hielden er een opmerkelijk zelfbeeld en bijzondere visies op na. De meest pregnante uiting daarvan kwam aan het licht door de keuze van de vierde zoon, graaf Max, voor de nationaalsocialistische beweging van Anton Mussert. Anders en meer beschouwend van aard was de jongste zoon Frans, een diplomaat en later ambassadeur bij de Heilige Stoel. Hij paste in het beeld dat Churchill zo pregnant schetste:

een diplomaat is een man, die twee keer nadenkt, voordat hij NIETS zegt. Een ander maar ook diffuser beeld krijgen we van de tweede zoon: de zachtardige, ietwat naïeve Rudolf, heer op Neubourg en kamerheer van zowel koningin Wilhelmina als Juliana als van de paus. Hun vader bepaalde in hoge mate de weg die zijn zonen te gaan hadden.¹⁵ Drie van Iwans zonen nemen omwille van familiebelangen de Pruisische nationaliteit aan. Tja, mogelijk hadden ze voor hun eigen gevoel weinig te kiezen. Het was kortom een gezin waar de meningen heftig konden botsen en gemakkelijk in eeuwigdurende controversen of familievetes ontaardden. Maar, als er representatie gevraagd werd, waren ze allemaal in lijn met de familietraditie in ogenschijnlijke harmonie present ten aanschouwen van de buitenwereld.

Bewonderaar van de Führer ... maar niet van zijn rassenleer

*'Ich bewundere Hitler restlos, aber gegen seine Rassenlehre habe ich die grössten Bedenken als Katholik und als gebildeter Mensch.'*¹⁶ Max was, dat spreekt hier duidelijk uit zijn eigen woorden, niet geporteerd van Hitlers' rassenleer,¹⁷ wat in zijn geval een familiale reden had, maar dat zegt de ambitieuze graaf niet. Zowel hij als zijn vrouw Myriam – soort zoekt soort - waren volgens de genoemde rassenleer 'mischlinge', zo niet 'politiek onzuiver materiaal'. Een erfenis die je nooit meer kwijt raakte. Bij het lezen van Hitlers' *Mein Kampf* was dat de graaf overigens al duidelijk geworden, zodat hij in dat opzicht de nieuwe 'Heilsleer' in eerste instantie wel af moest wijzen. Hitler sprak immers

Een opname voor kasteel Amstenrade bij het 40jarig burgemeesterjubiläum van graaf Arthur de Marchant et d'Ansembourg (1853-1925), de oom van graaf Max wiens opvolger hij als heer te Amstenrade zou worden. In het centrum vooraan graaf Arthur, graaf Max staat als tweede van rechts tussen enkele familieleden, terwijl uiterst links graaf en gravin Rudolf (Neubourg) staan. Foto collectie Lou Heynens.

Graaf Max (rechts in licht kostuum) en Anton Mussert (links in uniform) omringd door enthousiaste aanhangers in Valkenburg omstreeks 1943. Foto: Hans Hoffman.

Het 'grote' wapen van de familie de Marchant et d'Ansembourg verleend bij de verheffing tot rijksgraaf [H.R. Reichsgraf] door keizer Franz I op 16 juli 1750. Collectie: Lou Heynens.

niet in raadselen. Het 'Germaanse' aandeel in Max' bloed was dan ook dun te noemen. Tussen de 'Edelgermanen', waar hij zich van-huis-uit graag onder begaf, werd hij zich dat telkens weer extra pijnlijk bewust. Dat bracht hem en zijn echtgenote, zoals vele anderen, ongetwijfeld in een spagaat omdat dit zonder meer een onzekere toekomst beloofde. Graaf Max zocht zijn eerzucht te bevredigen en aan macht te geraken door tacticus te worden en te blijven. Dit ging hem niet slecht af.

Ik laat de graaf zelf aan het woord om zijn gemengde afkomst te verklaren. Toen namelijk een kennis bij graaf Max 'Germaanse instincten' veronderstelde, liet Max hem in een uitgebreid familie-exposé onder andere het volgende weten.¹⁸ "Mijn vader is dus voortgekomen uit een huwelijk tussen een lid van het 'Franse' ras (Marchant afkomstig uit Couvin/Wallonie – LH) en een van het 'Duitse' ras (Von Wendt uit Westfalen – LH). Voor wat betreft mijn moeder ligt de zaak iets ingewikkelder. Zij is een gravin d' Harnoncourt en de plaats met die naam ligt eveneens in Zuid-België bij Arlon (op de grens van de Belgische provincie Luxembourg en de Franse grens – LH). Ook haar familie is volledig Frans (sic). Ook de Harnoncours zijn vanwege de Franse Revolutie gevlucht en wel naar Oostenrijk waar mijn vader (onjuist, moet zijn grootvader – LH) getrouwd is met een gravin Berchtold. De familie Berchtold is afkomstig uit Moravië (nu het oostelijk deel van Tsjechië – LH) en heeft in zijn stamboom Poolse, Tsjechische, Hongaarse en Duits-Oostenrijkse voorouders. Zodoende vindt U in mijn persoon broederlijk zowat alle Midden-Europese rassen vreedzaam verenigd. Ik wil hier nog aan toevoegen dat mijn vrouw een baronesse Von Fürstenberg is en van wie de vader de Duitse nationaliteit heeft.¹⁹ Haar moeder was van Turkse origine, aangezien haar vader, Selim Pascha Melhamé, behorende tot de maronitische christenen, een Syriër was. Hij was getrouwd met een Française."²⁰

Die stem zal zich meermaals zelf tegenspreken als manifestatie van zijn persoonlijkheid en van zijn karakter. Aan Anton Mussert schreef hij in 1935: "Een volkomen vrije samenleving van alle rassen staan wij toch ook niet voor want ook wij zullen steeds de voorkeur geven aan de Nederlandse Ariër (sic!) boven een Nederlandse Jood of Javaan."²¹ Ook Max' fanatieke rivaal binnen de NSB, de overtuigde nazi mr. Meinoud Rost van Tonningen, verspreidde deze gevoelige informatie waarvan hij wist dat deze zijn uitwerking niet zou missen.²² Rost van Tonningen, die het op d'Ansembourgs positie als partijvertegenwoordiger voor nazi-Duitsland had gemunt en zich al jaren inspande om de graaf uit te schakelen, schreef in een brief aan dr. Arthur Seyß-Inquart: "Sie wissen doch, Herr Reichskommissar,

das der Bruder d'Ansembourgs (kamerheer graaf Rudolf – LH) enge Verbindungen zur Königin Wilhelmina hat. Sie wissen doch auch, daß seine Familie eine der einflussreichsten adligsten katholischen im Lande ist. Glauben Sie, daß ein Aktivist wie d'Ansembourg diese Verbindungen nicht ausnutzt, Herr Reichskommissar. Die Frau d'Ansembourgs ist eine halbe Türkin. Sie wissen, daß d'Ansembourg deshalb die SS ablehnt. Gegen diesen d'Ansembourg hat der Reichsführer-SS (Heinrich Himmler – LH) Sie schon in 1940 gewarnt."²³

Uiteindelijk begreep ook Mussert deze 'smet' op Max' stamboom en delegerde hem met Duitse hulp

naar een minder prominente plek; naar Limburg als provinciecommissaris. Maar dan wel onder toezicht van de Duitse Beauftragte voor Limburg, Wilhelm Schmidt (broer van Generalkommissar Fritz Schmidt – LH). Het was duidelijk dat graaf Max zijn politieke leven en toekomst niet meer in eigen hand had. Seyß-Inquart liet Hitler weten dat d'Ansembourg 'geen uitgesproken persoonlijkheid' was, maar wel 'van waarde als tacticus en diplomatiek bemiddelaar'.²⁴

[meer in het volgende nummer van MijnStreek!]

Noten

Met dank aan dr. Martin Bruinsma voor het beschikbaar stellen van zijn scriptie 'M.V.E.H.J.M. graaf de Marchant et d'Ansembourg: rooms-katholiek en NSB'er', doctoraalscriptie VU-Amsterdam, 1997; verder gaat mijn bijzondere dank uit naar Anita Quaedackers en Sjaak Giezenaar.

- 1 Manuscript '... of Moskou', memoires van graaf M.V.E.H.J.M. de Marchant et d'Ansembourg [hoogstwaarschijnlijk Amstenrade 1974], Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, tegenwoordig: Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD) Amsterdam, Doc I. 1096 a 12 en knipselcollectie (KB I 4702).
- 2 Manuscript in: Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR), Nationaal Archief te Den Haag, CABR 111849.
- 3 L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden tijdens de Tweede Wereldoorlog, 1969-1994* (12 delen) [s-Gravenhage 1969-1991].
- 4 N. Andernach, *Die Geschichte des Geschlechtes von Fürstenberg im 18. Jahrhundert* [Münster 1979] (4 delen); N. Andernach, *Genealogisches Handbuch des Adels, Freiherrlichen Häuser, Band 15*. [Limburg a/d Lahn 1989].
- 5 'Genealogie van het geslacht De Marchant et d'Ansembourg' in: *Nederland's Adelsboek* [1984], 287-300; De auteur woonde tussen 1970 en 1985 tien jaar 'in' op kasteel Neubourg bij gravin (weduwe van) Rudolf de Marchant et d'Ansembourg, geboren barones de Loë en heeft een aantal graven en gravinnen uit de familie – inclusief graaf Max – persoonlijk gekend en van nabij meegemaakt.
- 6 Lou Heynens, *De oorlogsgouverneur van Limburg* [Soesterberg 2015].
- 7 Homogamie is de aanduiding voor edellieden die gelijkwaardige huwelijkspartners hebben.
- 8 Pierre Bourdieu, 'L'identité et la représentation', in: *Actes de la recherche en sciences sociales* 35 [1980].
- 9 Ibidem.
- 10 <https://nl.wikipedia.org/wiki/Neef-nichthuwelijk>. Hier wordt weergegeven: "In de katholieke Kerk mogen neef en nicht in principe niet met elkaar huwen. Een huwelijk in zijlijn is nietig tot en met de vierde graad. Vanaf de vierde graad kan er wel bij de bisschop toestemming gevraagd worden om te huwen (can. 1091)". Inteel is volgens Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal (1999): "voortgezette vermenging (voortplanting) van onderling nauw verwante dieren of personen, b.v. van dieren van dezelfde ouders, van neef of oom en nicht enz.".
- 11 Lou Heynens & Ralf Coumans, 'Genealogie van het geslacht de Marchant et d'Ansembourg', in: *Adel aan Maas, Roer en Geul*, deel I [Maastricht 2009], 137-150.
- 12 R.P.W.J.M. van der Heijden, 'Bedreigd Maastricht: de dreiging van het Limburgs separatisme en de reactie van de Maastrichtse bevolking' in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* 36 [1991], 87-108.
- 13 Mededeling door graaf Leopold de Marchant et d'Ansembourg, jongere broer van Max; hij woonde tot aan zijn dood (9 november 1981) in het boswachtershuis op zijn voormalig bezit landgoed Ravensbosch te Valkenburg in Limburg. Deze mededeling(en) heeft hij in 1976/78 aan de auteur gedaan.
- 14 'Ludmilla, Gravin de Marchant et d'Ansembourg, negentig jaar. De tijdgenoten van een schitterend verleden', in: *De Gazet van Limburg*, 14 oktober 1950, p. 8 (gehele pagina met twee foto's).
- 15 Mededeling graaf Leopold, zie 13.
- 16 Citaat uit de niet gepubliceerde scriptie van (dr.) Martin Bruinsma: 'M.V.E.H.J.M. graaf de Marchant et d'Ansembourg: rooms-katholiek en NSB'er', doctoraalscriptie VU-Amsterdam 1997 (NIOD), 16. Het citaat stamt uit de *Memoires* van graaf Max, NIOD, Doc.I-1096, 19.
- 17 Alfred Rosenberg, *Der Mythus des zwanzigsten Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit*. [München/Berlijn 1930]; Wolfram Meyer zu Utrup, *Kampf gegen die „jüdische Weltverschwörung“. Propaganda und Antisemitismus der Nationalsozialisten 1919 bis 1945* [Berlijn 2003].
- 18 NIOD, NSB-Archief, 249d; Brief, 3 augustus 1934 aan F.P. Voesterman. De Jong, *Het Koninkrijk 1*, 349-350.
- 19 Zie noot 4.
- 20 Over de familie Melhamé is weinig bekend. Vader Maron Sélim Pascha Melhamé (†1937) was getrouwd met de Franse Aimée Crispin (†1944). Hij was een invloedrijk man in het Turkse Rijk en onder andere lid van het bestuur van *Banque Impériale Ottomane* en minister van landbouw. Zijn familie werd gerekend tot de Libanees-Syrische maronitische christenen. Zie ook: Mihail Dimitri Sturdza, *Grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople* [Paris 1983], 190.
- 21 NIOD, NSB-Archief, 294c; brief 2 april 1935 aan A. Mussert.
- 22 David Barnouw, *Rost van Tonningen: fout tot het bittere eind* [Zutphen 1994].
- 23 D. Barnouw, *Correspondentie mr. M.M. Rost van Tonningen*; deel II mei 1942 – mei 1945 [Zutphen 1993], 549.
- 24 Privé-archief Amstenrade, Dossier Politieke stukken; Geciteerd bij M. Bruinsma, a.w., 63.

WIM NOLTEN

Wim Noltens is redacteur van MijnStreek en bestudeert de geschiedenis van de regio Oostelijk Zuid-Limburg.

Hongaren bij Laura & Vereeniging te Eygelshoven

Historische banden tussen Hongarije en Nederland/Limburg

Nederland en Limburg hebben van oudsher historische banden met Hongarije. Zo werd er in 919 en 954 gewag gemaakt van Hongaarse ruiters die Limburg doorkruisten en van bedevaartgangers die in de periode 1149-1164 vanuit Hongarije naar Maastricht kwamen om er de Zwarte Christus bij de Witte Vrouwen op het Vrijthof te bezoeken.¹ Tot in 1525 bestond er een Maastrichts gilde van handelaren dat markten bezocht tot in Oostenrijk en Hongarije.² Ook tussen de Nederlandse en Hongaarse koningshuizen bestonden er banden die teruggaan op de 11e eeuw. De bekende Nederlandse zeeheld Michiel de Ruyter bevrijdde in Napels in 1676 een aantal Hongaarse predikanten die daar om godsdienstige redenen gevangen zaten. Dit feit wordt daar nog jaarlijks herdacht. In de 17e eeuw studeerden er Hongaarse studenten aan de universiteiten van Leiden en Francker en later in Harderwijk, Groningen en Utrecht. Hieraan herinnert in Utrecht nog een plaquette. In 1682 verscheen er al een reisgids voor Hongarije!³ In februari 1920 werden er duizenden als gevolg van WO I ondervoede Hongaarse kinderen in Nederland opgevangen. Hiervan bleven sommigen voorgoed hier. Ook na WO II gebeurde dit. In 1948 werd dit onder Russische druk door de Hongaarse regering verboden.⁴

De Hongaarse opstand en vlucht in 1956

'Sommige wereldgebeurtenissen zijn zo overweldigend belangrijk dat zij rechtstreeks hun invloed hebben op een groot gedeelte van de mensheid. Dit was het geval met het droeve lot dat de Hongaarse volk trof op zondag 4 november 1956.' Zo was in 1956 te lezen in personeelsblad 'DE MIJN' van Laura en Vereeniging in Eygelshoven.⁵

Hongarije kent een bewogen geschiedenis, mede vanwege de strategische ligging en natuurlijke rijkdommen van het land. Het werd in het verleden onder meer door de Turken gedomineerd. Sinds 1687 was Hongarije een deel van het Habsburgse Rijk. Na de revolutie van 1848-1849 was het een tijdlang een zelfstandige staat tot aan de 'Ausgleich' in 1867. In dat jaar werd Oostenrijk-Hongarije een Dubbelmonarchie. Door de aanslag op aartshertog Frans Ferdinand van Oostenrijk in 1914 raakte het land betrokken bij WO I. Na beëindiging hiervan in 1918, ontstond de Eerste Republiek en in 1919 grepen de communisten de macht. In 1920 verloor de Hongaarse republiek bij het verdrag van Trianon tweederde deel van haar grondgebied aan onder andere Roemenië, Tsjecho-Slowakije en Servië. Ondanks de innige band met de Duitse cultuur streefde Hongarije ernaar om neutraal te blijven. In 1944 echter volgde de Duitse bezetting die duurde tot eind april 1945. Na WO II kende Hongarije een streng communistisch bewind op Russische leest geschoeid. In 1956 leidde dit tot een volksofstand vanwege de zware repressie en de drang van het Hongaarse volk naar vrijheid en zelfstandigheid. In de vorm van een 10-puntenprogramma legden studenten een

verklaring af via de radio. Deze verklaring vormde de directe aanleiding tot de opstand. Er volgde een 12 dagen durende revolutie waarna Chroesjtsjov de inzet van Sovjettroepen beval. Op 4 november 1956 om 4 uur 's ochtends reden Russische tanks Boedapest binnen, schoten op weerloze burgers en legden de hoofdstad in puin. In reactie hierop kwam een grote vluchtelingenstroom kwam op gang.⁶

Opvang in Limburg

In Nederland leidde de Russische inval tot grote woede enerzijds en een ongekende hulpvaardigheid anderzijds. De vluchtelingen werden aan de Oostenrijkse grens opgevangen, al dan niet illegaal. Per trein werden zij vanuit Wenen richting Nederland vervoerd. Zowel in Utrecht als in Venlo werden zij enthousiast en warm onthaald. Eerst gingen zij twee weken naar Burg Haamstede om daar tot rust te komen. Op 9 februari 1957 werd er meer dan 16 miljoen gulden voor de Hongaarse vluchtelingen bijeengebracht. Men besloot bovendien tot een verhoging van 3000 naar 3600 personen die opgenomen konden worden. Een contingent van 600 Hongaren zou tewerkgesteld worden in de Limburgse mijnen, zij waren hier meer dan welkom.⁷ *'De rampzalige gebeurtenissen in Hongarije hebben vele Hongaarse burgers ertoe gebracht hun land te ontvluchten en elders onderdak te zoeken. Een aantal van hen heeft in Nederland gastvrijheid gevonden. Zij zullen zo spoedig mogelijk in het bedrijfsleven worden opgenomen en gedeeltelijk hebben zij reeds werk gevonden, onder andere bij de Limburgse mijnen. Zo zijn bijvoorbeeld op 5 december 1956 zes Hongaren in de mijn Julia aan de slag gegaan waaronder enkelen die ook reeds in Hongarije in de mijnen hebben gewerkt. Wellicht zal dit aantal nog toenemen. Wij heten hen allen van harte welkom en hopen dat zij, zolang hun land onder zo grote moeilijkheden gebukt gaat, hier in alle opzichten een 2e vaderland zullen vinden. In het Gezellenhuis bracht een inzameling voor Hongarije, gehouden op verzoek van de gezellen, een bedrag op van fl. 53,40 op. Dit geld is overgemaakt op giro-nummer 999.'*⁸

Hongaren werkzaam op de mijn Julia

'Vanaf het bestaan van onze Maatschappij ['Laura & Vereeniging'] hebben wij onder ons personeel steeds een aantal buitenlanders geteld. De overbrugging van het taalverschil was hierbij zeker niet de geringste moeilijkheid. Nu sedert enige tijd ook een groep Italianen en Hongaren de bezetting van onze bedrijven is komen versterken, treedt dit taalprobleem sterker dan ooit op de voorgrond. Wij mogen

in onze contacten met hen nooit vergeten dat de problemen voor deze 'vreemdelingen' eindeloos veel groter zijn dan voor ons. Zij zijn, vaak door de omstandigheden daartoe gedwongen, in een volkomen nieuwe omgeving terecht gekomen. Zij verstaan niemand van ons, en de meesten van ons begrijpen hen niet. Enige tegemoetkoming en begrip van onze kant kan het leven voor deze mensen een stuk gemakkelijker maken. Omdat zij uiteraard ook ons blad niet kunnen lezen, heeft de redactie gemeend op de volgende pagina een kort woord tot hen te moeten richten in hun eigen taal.' Vervolgens stond onderstaande tekst in het Hongaars opgenomen in 'DE MIJN'.⁹

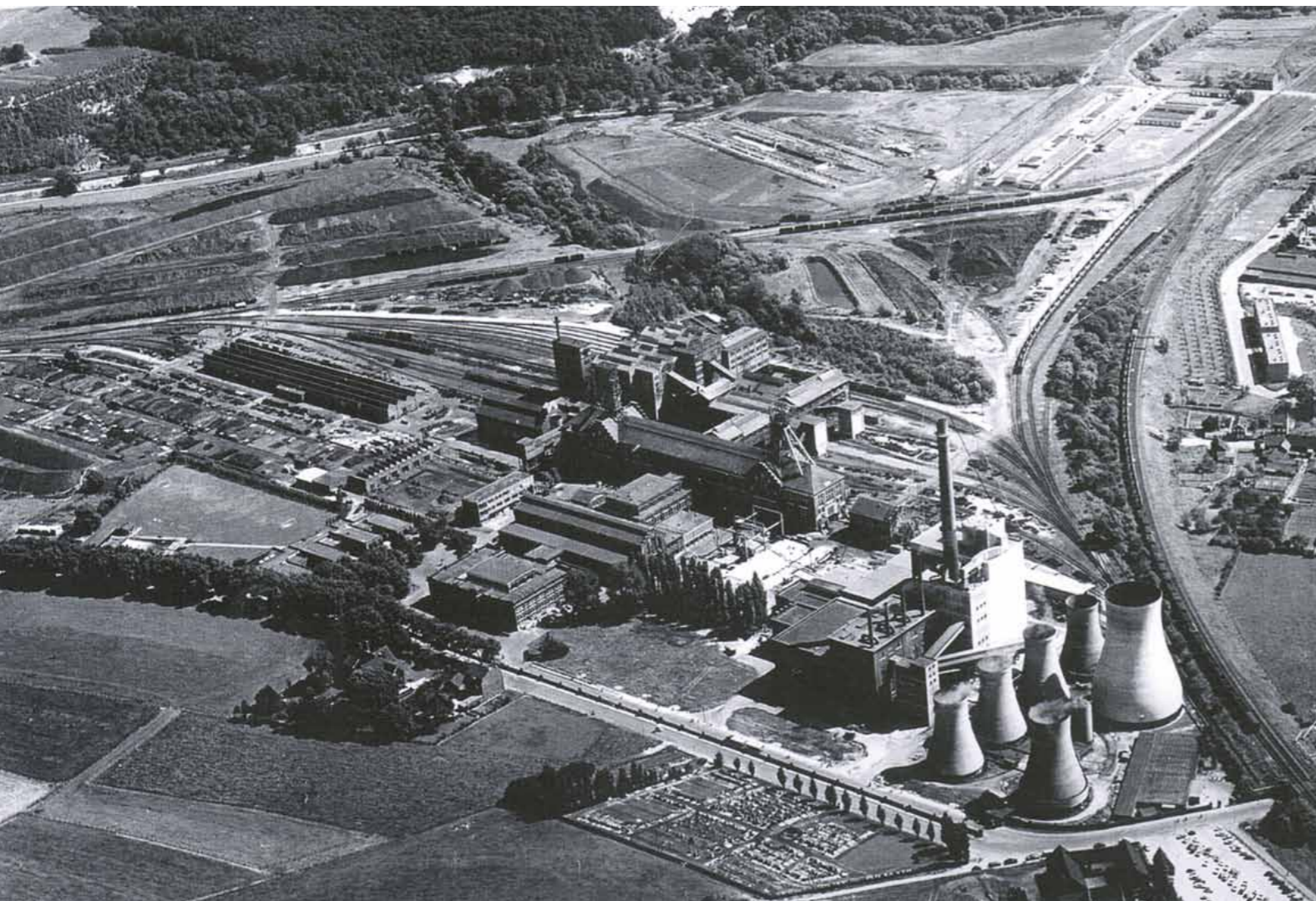
Aan onze Hongaarse werknemers

Beste Hongaarse werknemer, dit blad wordt bij ons bedrijf ook voor u gemaakt. U zult begrijpen dat het onmogelijk is om de hele inhoud ervan in uw taal te vertalen en mocht u de Nederlandse taal nog niet voldoende begrijpen, dan moet u genoeg nemen met het bekijken van de afbeeldingen. De redactie zal daarom, voor zover het mogelijk is, veel foto's en tekeningen in het blad plaatsen. Maar als we belangrijke mededelingen publiceren, zullen we indien mogelijk, ook een Hongaarse vertaling in het blad publiceren. Indien er plaats voor is, dan zullen we van de inhoud tevens een kort uittreksel in het blad plaatsen. Wenst u uitleg van de redactie of heeft u andere wensen dan zullen we uw brieven, evenals als die van uw Nederlandse collega's, zorgvuldig behandelen en beantwoorden. We wensen dat de tijd die u bij 'Laura & Vereeniging' doorbrengt, in de letterlijke zin des woords, de beste jaren van uw leven mogen zijn. Glück auf!
De redactie.¹⁰

Hongaren aan het werk op de mijn Laura

'Om de aanpassing van de 59 tot dan toe tewerkgestelde Hongaren zo spoedig mogelijk te bereiken, hebben wij ze over het gehele bedrijf verspreid. Wij hopen dat iedereen begrip zal tonen voor onze nieuwe collega's en hen helpt om de ongetwijfeld moeilijke overgang gemakkelijk te maken. Wij zullen voorlopig meer moeten geven dan nemen.' In het Gezellenhuis werd het Kerstfeest gezamenlijk gevierd. Na de Nachtmis vond een kerstontbijt plaats waaraan 125 gezellen deelnamen. Dit internationale gezelschap bestond uit Nederlanders, Duitsers, Oostenrijkers, Polen en Hongaren.¹¹ In de bijlage is een lijst opgenomen met de namen van de in dienst getreden Hongaren op de mijn Laura tussen 20 november 1956 en 12 januari 1957 en nadere bijzonderheden voor zover die gevonden werden.

Luchtopname van de mijn Julia aan de Rimburgerweg te Eigelshoven

'Wel en Wee bij L&V'

Zowel in het personeelsblad van L&V 'DE MIJN' als in andere media werd regelmatig bericht over het wel en wee van de nieuwe Hongaarse collega's. 'Sinds 1 februari 1957 treedt dipl. ing. Szakály op als tolk en bemiddelaar voor de bij onze onderneming tewerkgestelde Hongaren. Aan het eind van 1956 waren er in onze dienst 22 arbeiders uit Lobith (deze 'Lobithers' verblijven hier alleen in de wintermaanden)¹², 37 Italianen, 56 Oostenrijkers en 59 Hongaren. Tussen 12 januari en 1 mei 1957 traden er nog eens zeven Hongaren in dienst.¹³ Hier voor werd op 15 februari 1957 een contract gesloten voor een dagprijs van fl. 6,60.¹⁴ Een enkeling was reeds in dienst: M. Rajh kwam in 1932 op de Julia als leersjongen; in 1934 ging hij ondergronds; in 1947 werd hij bevorderd tot schiethouwer. Nu [in 1957] is hij als ploegbaas werkzaam en op 2 mei 25 jaar in dienst.¹⁵ 'Op zondag 17 februari [1957] werd een bijeenkomst gehouden voor alle protestantse Hongaren in de Mijnstreek. Na de kerkdienst in de Augustinus-

kerk alhier volgde een maaltijd in het Gezellenhuis. In totaal namen 73 Hongaren aan deze bijeenkomst deel.¹⁶ 'In augustus werd begonnen met de verbouwing van de linkervleugel van kasteel Borgharen om de huisvesting van Italiaanse en Hongaarse bedrijfsgenoten uit te breiden.¹⁷ 'Tevens werd een begin gemaakt met een cursus Nederlands, gegeven door een Hongaarse leraar.¹⁸ 'In maart 1958 bedroeg het aantal personeelsleden 4637, waarvan 132 Italianen, 70 Oostenrijkers en 27 Hongaren, op een totaal van 14 nationaliteiten.¹⁹ Ultimo 1958 waren er in het Gezellenhuis te Eigelshoven 166 en in kasteel Borgharen 117 personen ondergebracht.²⁰ 'Tengevolge van een motorongeval is op 14 juli 1959 overleden J. Szücs, geboren 11 maart 1936 te Viss (Hongarije). Hij week aanvankelijk in 1956 uit naar Oostenrijk en trad vervolgens op 7 januari 1957 bij L&V in dienst als hulphouwer.²¹

Ook werknemers van Italiaanse afkomst werden indertijd geworven en gehuisvest in het Gezellenhuis en in 'villa Dresen' aan de Laurastraat 21. De dependance op dit laatste adres werd eind juli 1960 gesloten.²² Er was ook plaats voor ontspanning. Zo maakte in juli 1959 een internationaal gezelschap van Oostenrijkers, Hongaren en Polen een dagtocht door de Eifel en het Ahrtal. Dit groeide uit tot een jaarlijks evenement.²³ Met ingang van 14 oktober 1959 liep het contract met kasteel Borgharen af en verhuisden alle inwoners naar het Gezellenhuis dat met 50 slaapplekken werd uitgebreid in de daarachter liggende paviljoens.²⁴ Teeuwisse en Slobbe schreven een bedankbrief aan familie Abraham de Cocq-Bauling van kasteel Borgharen voor de goede zorgen, ondanks het feit dat Hongaren en Italianen houten meubilair hadden vernield.²⁵ Ondanks de ingrijpende gebeurtenissen was er van achter het IJzeren Gordijn in 1962 grote interesse voor het WMC te Kerkrade.²⁶ In datzelfde jaar arriveerden ook de eerste acht Joegoslavische werknemers voor de mijn Laura. Zij werden met een aantal Spanjaarden en Italianen opnieuw in 'villa Dresen' ondergebracht.²⁷

'Heem' in Limburg...

Een aantal gevluchte Hongaren trouwde met een in Limburg geboren meisje. Eén van hen was: Laszlo 'Laci' Oroszi, bedieningsvakman magazijn van de Laura. Zijn datum indiensttreding is 2 april 1962. Hij was afkomstig uit Pogony, een dorp op ongeveer 80 km van Boedapest. Tot aan de opstand in 1956 werkte hij als elektricien in de elektrische centrale in zijn geboorteplaats. Tijdens de woelige dagen in 1956 vluchtte hij, zoals vele van zijn landgenoten naar Oostenrijk. Na veel omzwervingen kwam hij naar Limburg waar hij enkele jaren bij de Staatsmijnen werkte. Vanuit Geleen vertrok hij op 22 juni 1959 naar de mijn Emil Mayrisch in Siersdorf (D). De hoge verdiensten daar wogen echter niet op tegen het zware en gevaarlijke ondergrondse werk zodat hij begin 1962 Duitsland weer verliet en zich wederom in onze streek vestigde. Na enkele maanden bij een aannemersbedrijf gewerkt te hebben trad hij in onze [L&V] dienst. 'Het bevalt me hier goed al zou ik graag weer mijn oude vak uitoefenen', aldus deze rustige sympathieke Hongaar.²⁸ Laszlo trouwde met Maria Kostrewa, geboren in Kerkrade dochter van een Nederlandse moeder en een in Duitsland geboren vader met Poolse ouders. In die zin is zij, anders dan de naam misschien doet vermoeden, een Limburgse. Laszlo en Maria trouwden volgens de Poolse traditie en zij kregen drie kinderen, waarvan

er een terugkeerde naar Hongarije. Laszlo overleed in 2010. 'Hij vertrok in 1956 zonder dat iemand op de hoogte was, zelfs zijn ouders wisten van niets...', Aldus zijn echtgenote Maria. 'Alleen zijn zus vond het vreemd dat hij zoveel kleren bij zich had. Te voet ging hij in zijn eentje van Szilasogony naar Boedapest, dit is een afstand van ruim 200 kilometer. Hij deed hier een hele week over. Slapen deed hij in de buitenlucht, vroeg hier en daar om een boterham, en reisde soms vergezeld van lotgenoten. Hij stak de grens over bij Pannendorf waar hij opgevangen werd door een grensbewaker die gewapend was met een bajonet. Vervolgens werd hij in een kampement opgevangen. Na een week werd er een selectie toegepast op de opgevangen Hongaarse vluchtelingen. Nederland had zich reeds bereid verklaard tot opvang. Via het Rode Kruis werden zij in Nederland verdeeld over de verschillende werkgevers. Eveneens via het Rode Kruis konden zij na 1967 Hongarije weer bezoeken. Bij hun reis naar Hongarije werden spullen meegenomen die daar nog niet algemeen bekend waren zoals een strijkijzer of een gasfornuis, op Butagas wel te verstaan. Water halen gebeurde daar nog bij de pomp in de straat.' Tijdens zijn verblijf in Nederland verleende Laszlo zijn medewerking bij een uitwisseling tussen het toenmalige Industrion en een Hongaars mijnmuseum. Als tegenprestatie mocht hij nog tien Hongaren laten overkomen waarbij hij als tolk optrad.²⁹

Laszlo 'Laci' Orosi

Het neerhalen van Schacht I in 1974; zicht vanuit de Kommerveldlaan/Eygelshoven. Monument aan de Olmenstraat te 'Lauradorp', gemeente Landgraaf, 2 mei 2010. Marianne van der Bolt ontwierp de zuil. Rechts is de hand van Maria Oroszi te zien. Gedenkzuil arbeiders te Landgraaf/Lauradorp aan de Olmenstraat (foto auteur, mei 2014)

Een stukje 'oral history'

Miklós (Miek) Horvath kwam in 1956 in een Oostenrijks opvangkamp terecht en via Linz met het 2e treintransport naar de Jaarbeurshallen in Utrecht.³⁰ Daar stond een grote atlas van Nederland met in kleur diverse plaatsen die strookten met uitgereikte vlaggetjes. Velen wilden direct door naar Amerika. Miek ging eerst naar Zeeland, later belandde hij in Lilbosch onder Pey-Echt. Aanvankelijk was hij nog werkzaam met 'Laci' Oroszi op de Duitse mijn Emil Mayrisch tot september 1961. Hierna werkte hij eerst bij koppelbaas Dahlmans. Daarna ging hij bij de staatsmijn Maurits als sleper in mei 1962 ondergronds. In de leerlijn van de Maurits leerde hij alle grondbeginselen van de mijnbouw. De praktijk bleek echter totaal anders dan hij zich voorgesteld had: de kolen lagen niet op een hoop zoals hij gedacht had... Via de staatsmijn Maurits ging hij als mijnwerker naar Eygelshoven. Hier werkte hij als sleper en later werd hij houwer op de Julia. Een van de eerste dingen die hem opvielen was het verschil wat betreft de lagere school in Nederland en die in Hongarije: 8 klassen in Nederland in plaats van 6 in Hongarije, en er werd géén gemengd onderwijs gegeven en gemengd zwemmen was niet toegestaan! In Hongarije leerde hij in de 5e klas Duits en in de 6e Russisch. Na aankomst in Eygelshoven werd hij onderge-

bracht bij café Prickarts/Vodisec aan de spoorbrug en in mei 1962 verhuisde hij naar het Gezellenhuis aan de Laurastraat. Twee jaar later trouwde hij, evenals zijn vriend 'Laci', met een echte Limburgse. In 1966 werd hij genaturaliseerd tot Nederlander, nadat eerder alle Hongaren een Mandaatverklaring van de Verenigde Naties hadden gekregen.³¹ Na de mijnsluiting was hij werkzaam te Herzogenrath op de glasfabriek ['ut glaazes']³². Inmiddels woont er een derde generatie in Limburg waarvan alleen de naam nog herinnert aan een buitenlandse afkomst; allen zijn volledig geïntegreerd in onze (Limburgse) samenleving.

Gedenkzuil

Hoe ingeburgerd de toen nieuwe Limburgers intussen ook zijn, vergeten is hun geschiedenis allerm minst. In de gemeente Landgraaf werd daarom op 2 mei 2010 een monument in de vorm van een gedenkzuil aan de Olmenstraat, in de wijk 'Lauradorp' onthuld ter nagedachtenis aan de vele vreemdelingen die hier hun nieuwe vaderland vonden. Op deze zuil werden afbeeldingen van de handen van enkelen van hen aangebracht, onder andere die van Laszlo en Maria Oroszi-Kostrewa. Deze handen verwijzen naar de arbeid die de Limburgse Hongaren uit Lauradorp verrichtten in de mijnindustrie.

Bijlage

Lijst van Hongaren die kwamen werken op de Laura. Bijna allemaal traden ze in dienst tussen 20 november 1956 en 12 januari 1957 waarvan 17 personen op 21 december 1956.³³ In alfabetische volgorde waren dit:

Ambrus, I. 21-12-1956	Horváth, W. 24-12-1956	Retkes, S. 22-12-1956
Atzrori, R. 27-12-1956	Jakab, I. 24-12-1957	Sándor, L. 21-12-1956
Balazs, T. 7-1-1957	Kazar, K. 22-12-1956	Schöfvez, P. 22-12-1956
Bércze, Z.G. 1-2-1957	Kincses, J. 21-12-1956	Simon, A. 22-12-1956
Bokros, I. 21-12-1956	Kiss, L. 7-1-1957	Simon, S. 21-12-1956
Dancses, F. 21-12-1956 ³⁴	Korsos, L. 22-12-1956	Stansits, F. 7-1-1957
Delencsin, G. 7-1-1957	Közegi, S. 7-1-1957	Stöly, K. 19-12-1956
Dragojlowics, T. 22-12-1957	Kuku, M. 21-12-1956	Szabó, J. 22-12-1956
Farkas, B. 7-1-1957	László, S. 22-12-1956	Szalos, A. 14-12-1956
Farkas, J. 21-12-1957	Leirer, D. 24-12-1956	Szücs, J. 18-1-1957
Fiszli, M. 14-12-1956	Lénárt, G. 22-12-1956	Sohr, T. 7-1-1957
Frison, G. 29-12-1956	Magyari, B. 1-2-1957	Soós, J. 7-1-1957
Gerényi, G. 21-12-1956	Nagy, I. 21-12-1956	Sóvári, J. 21-12-1956
Gluck, F. 21-12-1956	Nagy, J. 24-12-1956	Takács, G.S. 16-1-1957
Guiso, S. 29-12-1957	Németh, F. 22-12-1956	Tenk, Janos 7-1-1957
Györfi, M. 22-12-1956	Németh, J. 22-12-1956	Tenk, Josef 7-1-1957
Hajnadi, 1959 ³⁵	Oroszi, Laszlo 2-4-1962	Tóth, A. 24-12-1956
Hajnal, L. 21-12-1956	Paksi, I. 21-12-1956	Vincze, I. 21-12-1957
Horváth, M. 1962 ³⁶	Pataki, F. 22-12-1956	Vörös, L. 22-12-1956
Havingas, G. 7-1-1957	Permunián, L. 29-12-1956 ³⁷	Zagar, A.B. 14-1-1956 ³⁹
Hegye, L. 21-12-1956	Póckos, L. 22-12-1956	Zsiros, K. 21-12-1956
Holy, K.J.M. 16-1-1957	Racz, J. 22-12-1956	
Horváth, S. 7-1-1957	Rajh, M. 2-5-1932 ³⁸	

Noten

- Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden* [Haarlem etc. 1977-1983], deel I, 152 (Verhulst); P.J.H. Ubachs, *Handboek voor de geschiedenis van Limburg* [Hilversum 2000].
- Ubachs, a.w., 107, noot 137.
- Naukeurige Reysen van F. Brown door Nederland, Duytschland, Hongarijen Servien enz.* Uit het Engels vertaald door J. Leeuw [Amsterdam 1682].
- Maria Douwes, *Hongaren in Nederland, Nederlanders in Hongarije; Vijftig jaar na 1956* [Zaltbommel/Amsterdam 2006], 19-23.
- DE MIJN Personeelsblad uitgegeven door de Maatschappij tot Exploitatie der steenkolenmijnen Laura & Vereniging Eygelshoven*, 1 (1956) 8, 113 (In het vervolg DE MIJN).
- Douwens, a.w., 29-56.
- Douwens, a.w., 62, 75, 85-87.
- DE MIJN, 1956, 123, 125.
- Ibidem
- Met heel veel dank voor de vertaling aan Piroska Haász-Oroszi, Budapest 17 mei 2014.
- DE MIJN, 1957, 154.
- DE MIJN, 1957, 22; o.a.: Deodorus Gerard Peelen x Maria Everarda Visser uit Herwen & Aerdt; hij trad op 17 oktober 1956 voor het eerst in dienst.
- DE MIJN, 1957, 19/20, 36/36a, 60a.
- RHCL/SHCL, Archief Laura & Vereniging, EAN-950, inv.nr. 713.
- DE MIJN, 1957, 24.
- DE MIJN, 1957, 29.
- C.A. Huygen, *Zuid Limburg, gids langs het historisch stads- en dorpschoon* [Maastricht, (1950)], 105. NB: Oorsprong 13e eeuw; verbouwd na 1318 en na 1483; ingrijpend circa 1555; zijvleugels en bovendelen zijtoren 1648/1669 in renaissancestijl; voorgevel 1785; hekwerk 1776 door M. Soiron; linkervleugel 1957.
- DE MIJN, 1957, 75, 119.
- DE MIJN, 1957, 106.
- DE MIJN, 1958, 30.
- DE MIJN, 1959, 75.
- Ibidem.
- DE MIJN, 1959, 92; 1962, 92.
- DE MIJN, 1960, 114.
- DE MIJN, 1959, 132, 152, 162.
- RHCL/SHCL, EAN-950, Archief Laura & Vereniging, inv.nr. 713.
- DE MIJN, maart 1962, 1.
- DE MIJN, 1962, 115, 120.
- Interview 12 mei en 13 juli 2014 met Maria Oroszi-Kostrewa, waarvoor mijn welgemeende dank.
- Interview 14 juni 2014 met Miek Horvath, waarvoor eveneens mijn welgemeende dank.
- Staatsblad* 521, 1966, 1184, nr. 8.
- Interview 14 juni 2014 met Miek Horvath.
- DE MIJN, 1957, 16/16a.
- F. Dancses tr. 18 januari 1963 A.M. Gillissen.
- Hajnadi Verwarming BV, ex Hongarije 1959 en van 1960 tot 1979 in de Hoofdstraat 35, Schaesberg.
- DE MIJN, 1964, 80a; tr. R. van de Schovend; dochter Regina geb 17 april 1964; en een zoon
- L. Permunián tr. 27 januari 1961 H. Haegmans; dochter Franca geboren op 22 oktober 1961, in: DE MIJN, 1961, 40a, 164a.
- M. Rajh ging op 11 februari 1952 met pensioen; in: DE MIJN, 1965, 88a.
- A.B. Zagar, houwer; 14-01-1957 dochter Maria; 21-07-1960, dochter Anita; 30-11-1962 zoon Willem; zoon Renatus 16-06-1965.

Een horrortandarts in Hoensbroek

FRANS GERARDS

Dr. F. Gerards bestudeert de geschiedenis van de regio Oostelijk Zuid-Limburg.

Eind jaren veertig van de vorige eeuw werd in Hoensbroek tandheelkundige hulp verleend door een uit Joegoslavië afkomstige tandarts. Hij mocht deze hulp echter alleen verlenen in opdracht en onder supervisie van een erkende Nederlandse tandarts. Hij ging zijn boekje te buiten toen hij desondanks in Hoensbroek met een zelfstandige tandartsenpraktijk van start ging. Omdat hij niet over een Nederlands tandartsendiploma beschikte was dat illegaal. Hoe hij te werk ging wordt in deze bijdrage belicht aan de hand van een aantal casussen.

Versuft en de kluts kwijt

Begin december 1947 had de tweeëntachtigjarige Andries C. uit Hoensbroek tijdens het eten veel last van enkele tanden die los in zijn bovenkaak zaten. Van zijn neef Hubert Jozef E., bij wie hij inwoonde, kreeg hij het advies om deze tanden te laten trekken bij een tandarts die zich onlangs had gevestigd boven een café in Hoensbroek.

's Avonds om negen uur gingen beiden naar het bewuste café waar op dat moment ook de tandarts aanwezig was. Hubert Jozef E. vroeg aan de tandarts of hij bij zijn oom enkele tanden kon trekken. Dat was goed. De patiënt moest wel even wachten omdat de tandarts eerst nog wat wilde eten.

Na ongeveer tien minuten kwam hij terug. Hubert Jozef E. vertelde de tandarts dat het om twee of drie tanden in de bovenkaak ging. De tandarts nam Andries C. vervolgens mee naar boven naar zijn woonvertrekken boven het café. Zijn begeleider bleef in het café achter om op zijn oom te wachten.

Boven aangekomen nam Andries C. plaats op een houten keukenstoel. Hij vertelde de tandarts dat het ging om de drie tanden die los in zijn bovenkaak zaten. De tandarts pakte toen van een tafel een spuitje en prikte daarmee verschillende malen in het tandvlees van de bovenkaak. Daarna moest Andries C. even wachten. Vervolgens ging de tandarts aan

het werk. Tijdens het trekken zei hij dat alle tanden ontstoken waren en ze er dus allemaal uit moesten. Als dat niet zou gebeuren dan zou alles gaan ontsteken en zou zijn tandvlees moeten worden opgesneden. Na deze uitleg stemde Andries C. met de voorgestelde behandeling in.

Al die tijd wachtte Hubert Jozef E. beneden in het café. Na enige tijd vond hij dat zijn oom toch wel lang wegbleef en daarom ging hij naar boven om te kijken wat er aan de hand was. Daar trof hij zijn oom hevig bloedend uit zijn mond aan. Zijn oom stond te spoelen bij een waskom die ergens boven in de gang stond. De tandarts deelde Hubert Jozef E. mee dat hij geen twee of drie doch maar liefst vijftien tanden en kiezen had moeten trekken.

Andries C. was na de ingreep totaal versuft en helemaal de kluts kwijt. Hubert Jozef E. bracht zijn oom daarna ondersteunend onder zijn linkeroksel terug naar hun huis in de Nieuwstraat. Drie dagen na de ingreep zat Andries C. nog steeds versuft op een stoel bij de haard waarbij hij ook nog eens veel last had van hoofdpijn.

Met de tandarts moest een bedrag van vijftien gulden worden afgerekend. Het trekken van een tand of kies kostte namelijk drie gulden.

De tandarts

De behandelende tandarts was de op 12 maart 1914 in Zilina geboren Joegoslaaf Theodor P. Hij had als kapitein gediend in het Joegoslavische leger. In 1941 was hij door de Duitsers gevangen genomen en als krijgsgevangene overgebracht naar een krijgsgevangenkamp in Regensburg (D). Van daar wist hij te vluchten waarna hij in Hilversum belandde. Na diverse omzwervingen belandde hij uiteindelijk in Hoensbroek.

Van 15 juli tot en met 9 december 1947 werd hij, via bemiddeling van het Heerlense Arbeidsbureau, als assistent-tandarts aangesteld bij de erkende en gediplomeerde tandarts W.J. G. aan de Akerstraat in Hoensbroek. Daar mocht hij werkzaamheden verrichten in opdracht van de gediplomeerde tandarts en alleen onder diens supervisie. Zelfstandig praktiseren was niet toegestaan.

Voor deze tewerkstelling was een vergunning verleend door het Rijksarbeidsbureau te 's-Gravenhage. Deze vergunning was gebaseerd op een wet van 16 mei 1934 tot regeling van het verrichten van arbeid door vreemdelingen. Voorwaarde was dat Theodor P. in bezit moest zijn van een geldige verblijfsvergunning.

Theodor P. was niet in bezit van een Nederlands tandartsendiploma. In Joegoslavië, zo beweerde hij, was hij wel bevoegd en toegelaten als tandarts. Tegen alle regels en afspraken in begon hij na enige tijd in Hoensbroek toch met een zelfstandige praktijk. Dat had hij in Hilversum ook al gedaan. Toen zijn supervisor, de erkende tandarts aan de Akerstraat, hier achter kwam, werd hij op staande voet ontslagen. Op 10 januari 1948 werd P.'s gehele instrumentarium door de Hoensbroekse brigadier en rechercheur van politie, tevens bezoldigd rijksveldwachter Hubertus Andreas D., in beslag genomen en vervolgens gedeponereerd bij de Griffie van het Kantongerecht te Heerlen.

Tevreden patiënten

Het was overigens niet alles kommer en kwel wat bovengenoemde tandarts deed. De drieëndertigjarige Theodorus van de L. uit Hoensbroek werd ook door hem behandeld. Hij was daar achteraf dik tevreden over. Op maandag 22 december 1947 's avonds om zeven uur kreeg hij last van hevige kiespijn. In een advertentie in het *Limburgs Dagblad* had hij gelezen dat zich boven een café aan de Markt in Hoensbroek een tandarts had gevestigd. Toen hij zich die avond naar het café begaf, ontmoette hij daar de tandarts. Deze nam hem meteen mee naar boven waar hij plaats moest nemen op een stoel. Uit een andere kamer haalde de tandarts een witte badhanddoek waarin enkele tangen, een

spuut, een doosje met naalden en verschillende glazen buisjes gevuld met vloeistof gewikkeld waren. De tandarts pakte een spuit, vulde deze met de vloeistof en zette er een naald op. Daarna gaf hij Theodorus van de L. drie prikken in het tandvlees van zijn onderkaak. Na vijf minuten te hebben gewacht nam hij een tang van de witte handdoek en trok vervolgens met die tang de bewuste tand uit de onderkaak. Het trekken van de tand deed geen pijn en het bloedde nauwelijks. Het was niet eens nodig geweest om te spoelen. Bij zijn vertrek moest drie gulden worden afgerekend.

Ook de dertigjarige Maria Wilhelmina C. was tevreden over de door de tandarts verrichte behandeling. Zij was de echtgenote van de caféhouder van wie de tandarts de bovenwoning had gehuurd.

In oktober 1947 kwam ze met de tandarts in gesprek over meerdere slechte tanden en kiezen in haar mond. Volgens de tandarts moesten die er allemaal uit. Dat gebeurde enkele dagen later om half twaalf 's avonds in de keuken van de patiënt. Vooraf had de tandarts wat instrumenten uit zijn eigen woonkamer gehaald. Gewikkeld in een witte badhanddoek legde hij die neer op de keukentafel. Vervolgens kreeg Maria Wilhelmina verschillende prikken in de boven- en onderkaak. Daarna werden er drie kiezen uit de boven- en twee uit de onderkaak getrokken. Patiënte kreeg daarna nog drie wit-gekleurde tabletten die ze voor ze naar bed ging moest innemen. Dat was om beter te kunnen slapen. Bij het afrekenen echter ging het mis. De tandarts beweerde acht kiezen te hebben getrokken en dus zou Maria Wilhelmina vierentwintig gulden moeten afrekenen. Volgens de patiënt waren het er maar vijf geweest. Ze werd dus opgelicht! Maria Wilhelmina C. maakte hier echter geen punt van. Ze zou een en ander wel verrekenen met de pensiekosten die de tandarts haar nog verschuldigd was. De tandarts had bovendien nog geprobeerd haar een kunstgebit van zevenhonderd gulden aan te smeren maar daar was Maria Wilhelmina niet op ingegaan.

Drie weken ziek

Allerminst tevreden was de negentienjarige Helga B. uit Hoensbroek. Op woensdag 26 november 1947 had zij last van hevige kiespijn. 's Middags hield ze het niet meer uit van de pijn en om één uur was ze in het bewuste café waar de tandarts praktiseerde. Evenals Theodorus van de L. was zij op de tandarts geattendeerd door een advertentie in het *Limburgs Dagblad*.

Aangekomen in het café nam de tandarts haar meteen mee naar boven waar ze kon plaats nemen op een stoel. Daarna ging hij even naar een andere

kamer waarna hij terugkwam met meerdere verchromde tangen, een spuit en een klein glazen buisje met vloeistof. Deze spullen deponeerde hij op een tafel die in de kamer stond. Vervolgens maakte Helga B. duidelijk wat ze wilde. Uit de bovenkaak moest een kies worden getrokken en een andere kies moest worden gevuld. Daarna kreeg Helga zes prikken in de bovenkaak waarna een kies werd getrokken. De kies waarvan Helga had gevraagd die te vullen, werd echter ook getrokken. Daarbij ging het mis. De kies brak namelijk af zodat de tandarts deze er in maar liefst drie stukken uit moest halen. Hij kreeg er echter niet alles uit. Een deel van de wortel was achtergebleven. Omdat Helga veel last hield van de behandeling bezocht ze enige tijd later een erkende tandarts in Hoensbroek. Deze zag meteen dat de wond die door het trekken van de kies was ontstaan nog steeds niet was geheeld. Daarom kon hij de achtergebleven resten niet verwijderen. De eerste drie weken na de behandeling had Helga zoveel pijn dat ze er ziek van was. Ook kwam er nog steeds bloed uit de wond. Ze had bij de tandarts zes gulden moeten afrekenen. Haar eindoordeel over de tandarts was zeer negatief. De behandeling was ronduit slecht geweest.

Twee keer opgelicht

De drieënvijftigjarige banketbakker Gerard Jozef R. uit Heerlerheide en zijn vrouw Catharina G. zochten eveneens hulp bij de omstreden tandarts. Met de tandarts werd afgesproken dat hij Catharina G. een nieuw onder- en bovengebitt en de banketbakker een nieuw ondergebit zou leveren. De gezamenlijke kosten hiervan bedroegen driehonderdzesentwintig gulden, bij vooruitbetaling te voldoen. Op 22 september 1947 om half twee 's middags vond de eerste behandeling plaats in de woning van de tandarts en zijn gezin in de Vrankstraat te Heerlen. Bij de banketbakker werden drie kiezen getrokken en bij zijn vrouw vier. Na de behandeling bloedde de vrouw zo hevig uit haar mond dat ze zich onder behandeling moest stellen van haar huisarts in Heerlerheide. Daarop informeerde de banketbakker de tandarts telefonisch over wat er met zijn vrouw was gebeurd. 's Avonds om half tien kwam de tandarts bij de banketbakker op huisbezoek. Hij slaagde er toen in de bloeding met behulp van een tampon te stelpen. De banketbakker overhandigde hem vervolgens het bedrag van driehonderdzesentwintig gulden voor de bestelde prothesen. De bestelde en betaalde prothesen werden echter nooit geleverd. De vrouw van de banketbakker kreeg slechts een deel van het kunstgebit en bij de banketbakker werden vier tanden

van het ondergebit met goud overtrokken. In oktober 1947 bracht de tandarts 's avonds om half negen opnieuw een bezoek aan de banketbakker. Hij vertelde bij die gelegenheid dat hij was verhuisd van de Vrankstraat naar de Roebroekerweg in Heerlerheide. Hij had daarom nieuwe meubels moeten kopen. Omdat hij niet over contanten beschikte kon hij deze niet betalen en daarom wilde hij graag driehonderd gulden lenen. Hij zou dat bedrag een week later terugbetalen als zijn Hoensbroekse tandarts-supervisor terug zou zijn uit Brussel. De goedgelovige banketbakker leende hem de gevraagde driehonderd gulden. Van terugbetalen kwam echter niets terecht. Na herhaalde verzoeken hiertoe beloofde de tandarts wel van alles, maar hij kwam niet met het geleende geld over de brug. Achteraf bekende de tandarts dat hij tegen de banketbakker had gelogen. Hij had het geld niet nodig gehad om meubels te kopen maar voor kleding voor zichzelf, zijn vrouw en zijn kind.

Oplichting en misbruik van zijn tandarts-supervisor

De in Nederland onbevoegde tandarts maakte ook misbruik van zijn tandarts-supervisor, de erkende tandarts aan de Akerstraat te Hoensbroek. Zonder diens medeweten verleende hij geheel zelfstandig en voor eigen rekening tandheelkundige hulp aan patiënten waarbij hij soms ook gebruik maakte van de behandelkamer van zijn baas. Dat overkwam een zekere Ivan C. uit Heerlerheide, een landgenoot van de omstreden tandarts. Later zou Ivan C. naar Amsterdam verhuizen. Het contact met de tandarts kwam tot stand in een café te Heerlerheide. Met Ivan C. werd toen afgesproken dat hij een tiental tanden in de bovenkaak met goud zou overtrekken en een onderlinge verbinding zou aanbrengen met behulp van een gouden brug. Tevens zouden twee kiezen worden getrokken. Dat alles samen kostte zeshonderdvijftig gulden, ook hier weer bij vooruitbetaling te voldoen. De levertijd was drie maanden. De patiënt deed meteen een aanbetaling van tweehonderdzesentwintig gulden. Bovendien maakte de tandarts nog een gipsafdruk van Ivan's mond. De eerste behandeling vond plaats in het huis van de tandarts in de Vrankstraat. Enkele weken later bezocht Ivan C. opnieuw het bewuste café te Heerlerheide. Daar stelde hij zich telefonisch in verbinding met de tandarts, die op dat moment aan het werk was in de praktijk van zijn supervisor. Ivan C. deelde hem mee dat hij langs zou komen voor het trekken van een kies. In de praktijk in Hoensbroek aangekomen deelde de tandarts hem mee dat de eerder gemaakte gipsafdruk was mislukt. Daarom kon hij zijn gebit nog niet in orde

maken. Hij beloofde echter om naar Amsterdam komen om een nieuwe gipsafdruk te maken. Diezelfde avond om tien uur zat Ivan C. weer in het bovengenoemde café te Heerlerheide toen ook de tandarts binnenkwam. Hij vroeg Ivan C. hem een bedrag van tweehonderd gulden te lenen omdat hij Belgische francs moest kopen. Het bedrag zou zo spoedig mogelijk worden terugbetaald. Ivan C. leende hem het geld waarna de tandarts het café verliet. Later op de avond kwam hij echter weer terug en betaalde Ivan C. een bedrag van honderdzesentwintig gulden terug. Van het overige geld had hij Belgische francs gekocht van een Amerikaanse officier in het Grand Hotel te Heerlen. De afspraken gemaakt met Ivan C. wat de tandheelkundige hulp betrof werden echter niet nagekomen. Achteraf bekende de tandarts hij dat hij de aanbetaling had gebruikt voor benodigdheden in zijn huishouden. Bovendien was het trekken van de twee kiezen, zo zei hij later, eigenlijk helemaal niet nodig geweest. Zijn Hoensbroekse supervisor was hier achteraf woedend over. Hij kwam achter de oplichting door een aan hem gerichte brief van de accountant H.B. uit Amsterdam. Namens zijn cliënt, de patiënt Ivan C., verzocht de accountant de tandarts-supervisor de aanbetaling van tweehonderdzesentwintig gulden terug te betalen. Dat bedrag had zijn cliënt namelijk betaald aan zijn 'bediende'! Terugbetaling werd gevraagd omdat de behandeling nooit had plaats gevonden.

Slot

Zo bont als de Nederlandse horrortandarts Mark van Nierop het in Frankrijk en Canada maakte, maakte de in Nederland onbevoegde Joegoslavische tandarts Theodor P. het in de jaren veertig van de vorige eeuw niet. De tandarts Mark van Nierop werd er namelijk van beschuldigd dat hij maar liefst achtentwintighonderd patiënten zou hebben mishandeld en hun gebitten onherstelbaar had beschadigd. Maar geheel en al onschuldig was Theodor P. zeker niet. In de eerste plaats was hij niet bevoegd om in Nederland zelfstandig te praktiseren. Door de justitiële instanties werd daarom ook een onderzoek

'De tandarts', een prent van Lucas van Leyden.

naar hem ingesteld wegens het onbevoegd uitoefenen van de tandheelkunde. Ook op zijn behandelingen viel het nodige aan te merken. Het trekken van tanden en kiezen, van heel veel tanden en kiezen, lijkt zijn enige specialiteit te zijn geweest. Andere behandelingen stelde hij zijn patiënten wel voor en liet hij door zijn patiënten ook vooraf betalen, maar de gemaakte afspraken daarover kwam hij niet na. Verder schrok hij er niet voor terug om zijn patiënten geld af te troggelen en hen op te lichten. Zelfs zijn tandarts-supervisor aan de Akerstraat werd door hem belazerd. Slim was dat niet. Het geruime tijd werken onder supervisie van een erkende Nederlandse tandarts was voor Theodor P. namelijk de enige mogelijkheid om zich ooit als erkend en zelfstandig tandarts in Nederland te kunnen vestigen. Het is niet waarschijnlijk dat het zover ooit gekomen.

Noten

- 1 Voor dit artikel is gebruik gemaakt van het archief van de Gemeente Hoensbroek 1948-1981, inv.nr.: 3218. Dit archiefstuk bevindt zich in Rijckheyt Heerlen en bevat politierapporten over de in deze bijdrage besproken tandarts. De namen van alle vermelde personen zijn weergegeven door vermelding van hun voornamen en de eerste letter van hun achternaam.
- 2 Algemeen Dagblad, 10-09-2014.

KOOS LINDERS
ANITA QUAEDACKERS

Recente archeologische opgravingen in Parkstad

Parkstadarcheologe Hilde Vanneste verzorgde op 9 mei j.l. een boeiende lezing voor de historische werkgroep van het Land van Herle waar ze de meest actuele stand van zaken rond de archeologische opgravingen in Parkstad presenteerde.

Haar presentatie was ingedeeld rond drie historische perioden waarbij ze de meest belangrijke recente vindplaatsen toelichtte:

- het Midden-Paleolithicum in het tracé van de Buitenring Parkstad Limburg;
- de Romeinse tijd, in casu de Via Traiana ter hoogte van het traject Heerlen/Kerkrade en crematieresten op bedrijventerrein Trilandis en in het gebied van Op Gen Hek in Voerendaal en
- de Middeleeuwen in de omgeving van Jabeek.

Het Midden-Paleolithicum

Bij de Amstenrader Allée (Hoensbroek-Amstenrade) werd verkennend booronderzoek gedaan. Aanleiding voor dit onderzoek was de aanleg van de Buitenring Parkstad Limburg, waarbij eventueel aanwezige archeologische resten verstoord zouden worden. Dit booronderzoek leidde ertoe dat een proefsleuvenonderzoek werd geadviseerd. Bij dat onderzoek werden verspreid een aantal artefacten zoals klingen en werktuigjes maar ook botten gevonden zonder dat er sprake was van een duidelijk patroon. Naast Colmont-Ponderosa, Maastricht-Belvédère en Mechelen is dit de vierde Neanderthalervindplaats in Nederland. Deze vindplaats is waard om te behouden vanwege de zeldzaamheid. De voornaamste kenniswinst van dit onderzoek is dat er methodologisch gezien gebruik gemaakt werd van een effectieve en proactieve methode om archeologische vindplaatsen uit het Midden-Paleolithicum op te sporen. Het gaat bij deze vondst niet alleen om de vierde goed geconserveerde, opgegraven en afgedekte Midden-Paleolithische vindplaats in Limburg, het is bovendien -naast die van Colmont dus- al de tweede in Parkstad!

De Romeinse periode

Uit de Romeinse periode zijn de meest belangwekkende vondsten van afgelopen jaren:

- Delen van de Romeinse weg van Xanten via Aken naar Trier, de *Via Traiana*. In Heerlen kruiste de Via Traiana de Via Belgica. Restanten van de Via Traiana werden in 2014 gevonden bij de Ruys de Beerenbroucklaan, in 2015 op het tracé van de Buitenring Parkstad bij Kerkrade en in 2016 op de Bekkerweg in Heerlen.
- Daarnaast zijn in maart 2016 Romeinse graven gevonden op bedrijventerrein Trilandis tussen Heerlen en Kerkrade en in mei 2016 bij Op Gen Hek in Voerendaal.

Het doel van de aanleg van het wegennet onder keizer Augustus (63 v. Chr. - 14 n. Chr.) was het mogelijk maken van troepenverplaatsingen, het instellen van een vlotte koerierdienst (*cursus publicus*) en het veilig stellen van de bevoorrading van de troepen. Het belang van een uitgebreid wegennet (*via militaris*) was dus vooral het faciliteren van snelle troepenverplaatsingen en de bevoorrading van de legioenen. Daarnaast speelde het wegennet

ook een grote rol bij de stimulering van handel en economie en bij de 'romanisering' van de bevolking in het overwonnen gebied. Romanisering was het proces waarbij de door de Romeinen overwonnen volken geleidelijk de Romeinse cultuur, gewoonten en taal overnamen.

Het Romeinse wegennet omvatte zowel hoofdwegen als secundaire wegen. De wegen waren zes tot acht meter breed en het wegdek bestond uit materiaal afkomstig uit de directe omgeving zodat ze gemakkelijk te onderhouden waren. Ernaast werden greppels voor afvoer van water aangelegd. Aan deze wegen lagen de *municipia* of hoofdsteden van een *civitas*, *vici* of burgerlijke nederzettingen, *villae* of herenboerderijen, *mansiones* of herbergen, *burgi* of wachttorens en wisselstations voor paarden. Grote grafmonumenten en grafvelden werden buiten de *municipia* en *vici* opgesteld respectievelijk aangelegd. De mijlpalen langs de weg fungeerden als wegwijzer.

Deze en nog andere opgravingen zorgden voor een behoorlijke kenniswinst over de Romeinse leefwijze en infrastructuur in onze regio. Zowel in Heerlen, Voerendaal als in Kerkrade zijn recentelijk veel vondsten gedaan. De Via Traiana die in de Romeinse tijd van noord (Xanten) naar zuid (Aquis Granni - Aken) liep, werd drie keer aangetroffen tussen Heerlen en Kerkrade. Vooralsnog onbekend is het tracé tussen Heerlen en Onderbanken. Mogelijk liggen er nog resten in en rond Merkelbeek.

Wat de begravingen betreft is van belang dat op Trilandis een volledige nederzetting werd gevonden. Hierbij gaat het om de eerste complete non-villa nederzetting in Zuid-Limburg! Non-villa wil zeggen dat het een nederzetting was zonder villae oftewel herenboerderijen, dus van kleine boerderijtjes en huisjes.

Ook bij Op gen Hek in Voerendaal werden grafresten gevonden, naast een akkerlaag uit de Romeinse tijd en karrensporen. De aanwezigheid van zo'n akkerlaag maakt onderzoek van het landschap in de Romeinse tijd mogelijk. Van de akkerlaag zijn grondmonsters genomen van pollen en zaden. Verder wordt er nader onderzoek gedaan naar de Romeinse begravingen om een antwoord te vinden op vragen als: Wie liggen hier begraven? Wat lag er in de nabijheid van de graven? Waar leidden de karrensporen heen? Was dit een villa, een nederzetting of een boerderij? Toekomstig onderzoek zal hierover meer over vertellen.

Binnenkort zal ook onderzoek worden gedaan op volgende plaatsen:

- Voor het volledige gebied rondom het badhuis, het zogenaamde Romeins Kwartier, zal een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd worden. Dit

Romeinse weg Heerlen

Uitleg over de Romeinse weg, Bekkerweg Heerlen

Graf

Romeinse weg Locht Kerkrade

MARCEL KRUTZEN

Marcel Krutzen is afgestudeerd pastoraal werker, leraar godsdienst en levensbeschouwing, en maatschappelijk werker. Sinds 1986 is hij als reclasseringswerker werkzaam in het arrondissement Maastricht.

Toine van den Bosch (1901-1953)

Een katholiek geestelijke die zich bekommerde om politieke delinquenten en hun gezinnen

”Ik was in de gevangenis en gij hebt Mij bezocht”, zegt Jezus Christus in het Evangelie volgens Matteüs (Mt. 25,36). Het zesde werk van barmhartigheid was, is en blijft een uiterst moeilijke opgave. Want hoe kun je nu barmhartig zijn jegens mensen die andere mensen kwaad hebben gedaan?

Na de Tweede Wereldoorlog overspoelden grote aantallen 'politieke delinquenten' – leden van de NSB, de Waffen-SS en andere landverraders – de Nederlandse gevangenissen. In allerijl werden overal in den lande provisorische kampen ingericht, ook in Limburg.

Hier het beknopte levensverhaal van Toine van den Bosch, een geestelijke die hulp verleende aan politieke delinquenten en hun gezinnen.

Beknopte levensgeschiedenis

Antonius Maria Petrus Ernest (roepnaam: Antoine of Toine) van den Bosch werd op 30 maart 1901 in Weert geboren. Vader Pieter Joseph Hendrik van den Bosch was handelsreiziger, moeder Elisabeth Maria Ida Henderiks huisvrouw. De ouders Van den Bosch waren in 1899 te Weert met elkaar in het huwelijk getreden.¹

Toine wilde graag katholiek geestelijke worden. Daartoe bezocht hij het seminarie. Op 2 april 1927 werd hij te Roermond tot priester gewijd. Na zijn wijding werkte hij als kapelaan. Eerst in Nederweert, later in Horst en Herkenbosch. Na zijn kapelaanschap was hij achtereenvolgens rector van het RK Herstelloord voor Spoor- en Tram-personeel 'Mgr. Mutsaertsoord' te Venlo (1933), rector van het voormalige Sint Vincentiusgesticht 'De Stokershorst' – een voogdijinstelling – te Nederweert en rector van het Mijnwerkersgezellenhuis te Eygelshoven (1940). Ziekte stelde hem op non-actief. Na de bevrijding in 1945 was hij als katholiek

zielzorger (aalmoezenier) werkzaam onder politieke delinquenten in Terwinselen. Ook was hij lid van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten (STPD), afdeling Heerlen. In 1950 vertrok Van den Bosch naar Canada. In Westlock, in de provincie Alberta, werkte hij als 'father' onder katholieke Nederlandse emigranten.² Daarnaast had hij nog de leiding over een uitgestrekte parochie. In november 1952 keerde hij vanwege gezondheidsproblemen terug naar Nederland. Na een langdurig ziekbed stierf hij op 6 januari 1953 in het Sint Jozefziekenhuis te Heerlen.³

Strafkampen en delinquentenzorg

Meteen na de bevrijding, in onze regio vanaf september 1944, ontstond overal in Nederland een klopjacht op iedereen die met nazi-Duitsland had geheid of die daarvan verdacht werd. De Bijzondere Rechtspleging werd ingesteld. Al dan niet vermeende NSB'ers, Waffen-SS'ers en andere collaborateurs of verraders werden gearresteerd. Bijna

onderzoek zal in kaart brengen welke archeologische resten waar aanwezig zijn aan de hand van eerder uitgevoerde opgravingen en zal resulteren in een archeologisch verwachtingsmodel.

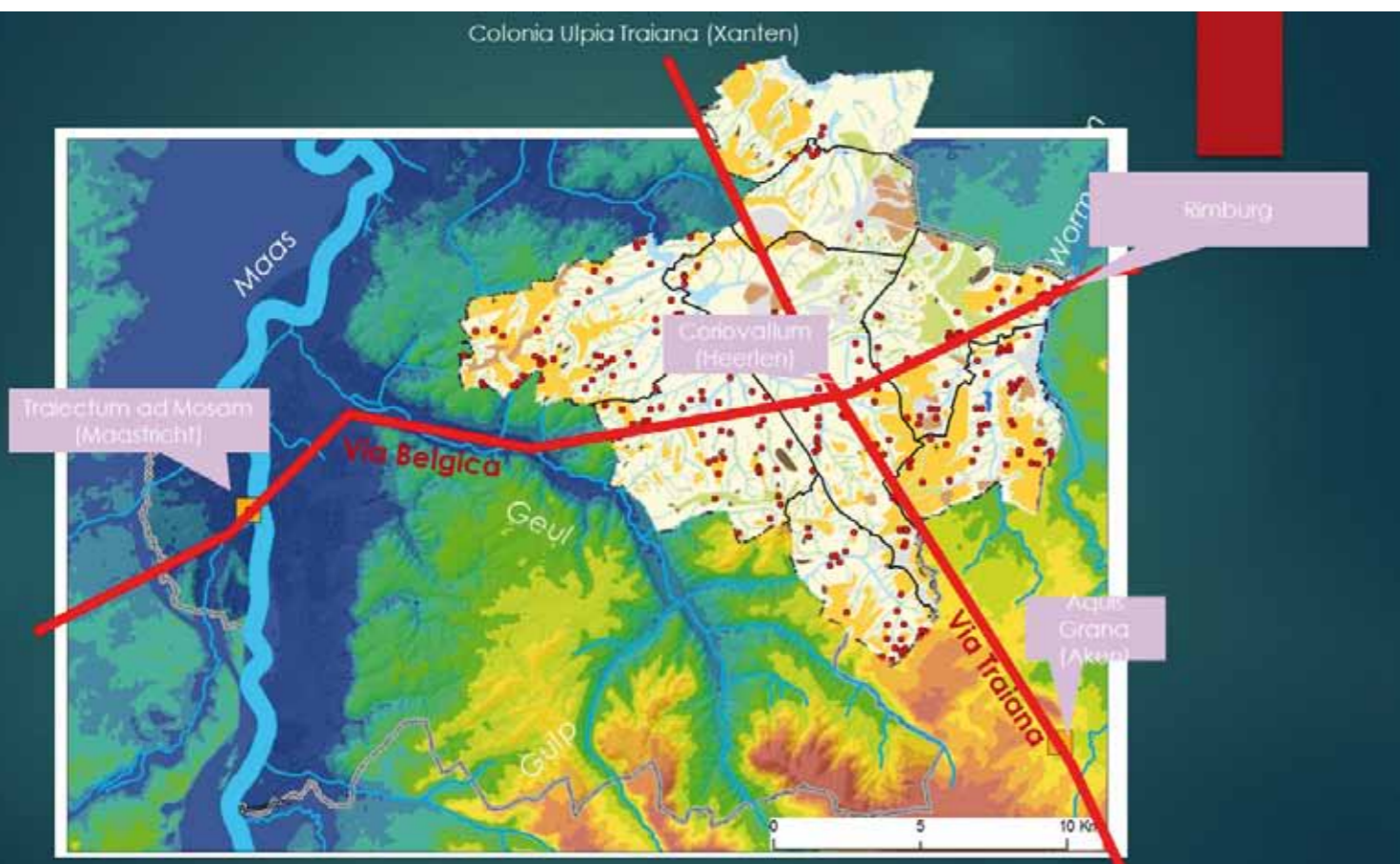
- Op het Raadhuisplein zal vervolgens archeologisch onderzoek uitgevoerd worden op zoek naar het antwoord op de vraag of hier sprake is van mogelijke tempelresten;
- Een tweede onderzoek als gevolg van het bureau-onderzoek zal plaatsvinden bij de rotonde voor het Thermenmuseum, waar mogelijk nog funderingen aanwezig zijn van bewoning uit de Romeinse tijd;
- Bij het Templesplein met de vraag of zich hier een spitsgracht en/of een pottenbakkersoven bevindt [Dit vindt inmiddels plaats. Tijdens het onderzoek is een 'nieuwe' spitgracht gevonden die aan de hand van de vondsten dateert uit de Laat-Romeinse tijd en de gevonden pottenbakkersoven wordt geconserveerd en in het Thermenmuseum geplaatst.]

De Middeleeuwen

Voor wat betreft de middeleeuwse periode zal in Jabeek archeologisch onderzoek plaatsvinden ten

noorden van het Etzenraderhuuske en ten zuiden van de Rode Beek, een zeer rijk gebied op het vlak van cultuurhistorie met molens, kastelen/motten, een Romeinse weg en mogelijk een bruggenhoofd. Het onderzoek richt zich op de grachten ten noorden van het Etzenraderhuuske, hoeve 'De Tombe' en de aanwezigheid van een Romeinse weg. Nader onderzoek wordt uitgevoerd naar de locatie en opvulling van de grachten achter het Etzenraderhuuske. Was dit een klassieke Middeleeuwse motte? Wat is de fasering en de exacte datering van de motte en het Etzenraderhuuske? Verder onderzoek binnen het gebied gaat uit naar de aanwezigheid en situering van hoeve 'De Tombe'. Daarnaast zijn er in de nabijheid van kasteel Etzenrade en hoeve 'De Tombe' aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van een Romeinse weg. Ook op het identificeren van deze weg richt zich het onderzoek.

Zoals Hilde Vanneste aangaf is er in de regio Parkstad nog veel te onderzoeken en te ontdekken. Dat maakt het spannend en wekt verwachtingen! De werkgroep van Het Land van Herle zal het archeologisch onderzoek met veel aandacht volgen en verwacht te zijner tijd de resultaten hiervan te kunnen publiceren.

Abdij Benedictusberg in Vaals was tijdelijk opvangcentrum voor gezinnen van politieke delinquenten.

Biljartzaal van het gezellenhuis in Eygelshoven. Foto: Staatsmijnen.

Het RK Herstellingsoord in Venlo, waar Toine van den Bosch rond 1933 rector was.

200.000 'foute Nederlanders' moesten geïnterneerd worden. In een rap tempo ontstonden overal in den lande strafkampen voor politieke delinquenten; meer dan honderd vaak provisorisch ingerichte strafinrichtingen. Ook in Zuid-Limburg ontstonden deze strafkampen. Speciaal opgerichte tribunalen en bijzondere gerechtshoven moesten bepalen welke straf deze 'politieke delinquenten' kregen. Uiteindelijk kwamen er bijna 140.000 mensen na hun voor-arrest vrij en werden 66.000 mensen veroordeeld.⁴ In 1945 ontstond de STPD. Deze vrijwilligersorganisatie was belast met allerlei reclasseringsactiviteiten ten behoeve van vrijgelaten politieke delinquenten. De STPD zorgde onder meer voor huisvesting en werk voor ex-delinquenten. Overal in het land ontstonden plaatselijke afdelingen van de STDP, zo ook in Maastricht, Heerlen en Sittard.⁵

Aalmoezenier Van den Bosch

Zoals gezegd was Toine van den Bosch als katholiek geestelijk verzorger werkzaam onder politieke delinquenten. Zo bezocht hij geïnterneerde politieke delinquenten in de Rijkswerkinrichting 'Wilhelmina' te Terwinselen. Een 220-tal NSB'ers en andere politieke delinquenten waren bij wijze van experiment begin 1946 als mijnwerkers vrijwillig te werk gesteld in de steenkolenmijn 'Willem Sophia'. Zij richtten ondergrondse mijnarbeid in afzonderlijke diensten, ploegen en peilers.⁶ Als mijnwerkers konden zij een bijdrage leveren aan de noodzakelijke verhoging van de kolenproductie, de wederopbouw van ons land en hun eigen succesvolle reclassering. Gezien de overwegend positieve resultaten van dit experiment werd door de betrokken instanties besloten meer om 'mijnkampen' met politieke delinquenten in de Oostelijke Mijnstreek in te richten. Zo waren er in oktober 1947 reeds 2500 politieke delinquenten werkzaam in de Limburgse mijnen.⁷ Gaandeweg nam dit aantal af vanwege ontslag uit detentie of gratieverlening. Door de verminderde personele bezetting werden steeds meer kampen gesloten. In 1952 werd ook Rijkswerkinrichting 'Wilhelmina' in Terwinselen opgeheven.⁸ Als actief lid van STPD bracht Van den Bosch vele bezoeken aan politieke delinquenten en hun gezinnen.⁹ Met raad en daad probeerde hij hen bij te staan. Hij was ook hij betrokken bij het 'opvangcentrum' Sint Benedictusberg te Mamelis bij Vaals. Deze benedictijnerabdij bood tijdelijke huisvesting aan tientallen dakloze en berooide gezinnen van politieke delinquenten.¹⁰ Als pastor, als hulpverlener, werd Van den Bosch dikwijls geconfronteerd met armoede, verpaupering, dakloosheid, relatieproblemen en gezinsontwrichting. In zijn artikel 'Probleem der politieke delinquenten' kaartte hij

de moeilijkheden aan waarmee tal van politieke delinquenten en hun gezinnen te kampen hadden en deed hij een indringend beroep op menswaardige hulp en steun vanuit overheid en burgerij.¹¹ Herhaalde malen hekelde hij het gegeven dat vele 'goede', 'zuivere' maar 'hoogmoedige' Nederlanders politieke delinquenten en hun gezinnen op tal van wijzen vernederden, marginaliseerden en in de steek lieten. Hij wees erop dat christelijke kernwaarden als naastenliefde, vergevingsgezindheid en barmhartigheid in ons land ver zoek waren. Hij achtte alle Nederlanders (!) medeverantwoordelijk voor de toekomst van deze delinquenten en hun gezinnen. In scherpe bewoordingen waarschuwde hij herhaalde malen voor de uiterst negatieve gevolgen van sociale isolatie en maatschappelijke uitsluiting. Door politieke delinquenten en hun gezinnen als 'paria's' te beschouwen en te behandelen zou er een 'gevaarlijk extremisme' kunnen ontstaan. Door hen als 'criminelen' te brandmerken zou hun en onze toekomst bij voorbaat gedoemd zijn te mislukken. Ja, Van den Bosch schuwde het geenszins om klare taal te spreken, ook tijdens openbare bijeenkomsten. Dit deed hij bijvoorbeeld ook tijdens een vergadering van de Stichting 'Limburgsch Volksherstel' te Roermond in juni 1946.¹² Als priester wist hij zich gesteund door de Nederlandse bisschoppen, vooral door hun herderlijk schrijven; hun vermaning van augustus 1947. Middels dit schrijven riepen de bisschoppen alle katholieken op om de maatschappelijke herintegratie of resocialisatie van politieke delinquenten en hun gezinnen metterdaad te bevorderen. Ja, was het was zelfs een morele plicht voor elke katholiek om

als christen politieke delinquenten en hun gezinnen te helpen een menswaardig bestaan op te bouwen. Juist christenen moesten zich bewust zijn van hun eigen zondigheid, vergevingsgezind en barmhartig zijn, bijdragen aan het ontstaan en de wederopbouw van een menswaardige samenleving.¹³ Aalmoezenier Van den Bosch heeft getracht het Evangelie handen en voeten te geven. Ongetwijfeld zal hij veel betekend hebben voor tal van medemens in nood. Zijn inzet mag als voorbeeld gelden voor hen die dag in, dag uit werken met en voor mensen die door onze hedendaagse samenleving telkenmale terzijde geschoven worden.

Justitiepastoraat

Behalve Toine van den Bosch waren er tal van andere bewogen en bevlogen katholieke en protestantse geestelijk verzorgers werkzaam onder politieke delinquenten.¹⁴ Zij hadden geen enkele taakomschrijving. Zij deden wat hun christelijke geloofsovertuiging, hun geweten en hun hart hen ingaf: mensen met een verleden een menswaardige toekomst bieden. Later werd het 'Directorium voor de geestelijke en sociale verzorging' opgericht. Dit bestuurslichaam had tot doel het leiden, organiseren en stimuleren van de godsdienstige, morele en culturele verheffing van gedetineerden. In 1949 werden er voor het eerst katholieke en protestantse pastores benoemd bij het ministerie van Justitie. Thans zijn er tal van geestelijk verzorgers werkzaam binnen de Nederlandse strafinrichtingen waaronder humanistische raadsliden, imams, pandits en rabbijnen.¹⁵

Noten

- 1 Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL), archief: 12.125, registratienummer: 31, aktenummer: 64.
- 2 In het 'topjaar' 1952 vertrokken er in totaal 48.690 Nederlanders naar de klassieke emigratielanden Canada, Australië, Nieuw Zeeland en Amerika. Daarnaast vertrokken er in dat jaar nog eens 32.675 mensen naar andere landen. Ter vergelijking: in 1939 emigreerden er in totaal 1450 mensen. Zie: <http://www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/afleveringen/2001-2002/Emigratie-naar-Canada.html>
- 3 *Limburger Koerier*, 22 juni 1933; *Limburgsch Dagblad*, 3 mei 1950 en 18 april 1952; *De Tijd: dagblad voor Nederland*, 8 januari 1953.
- 4 Marcel Krutzen, *Rijkswerkinrichting (RW1) 'De Passart' te Treebeek (1947-1951)*. Artikel geplaatst op de website van DeMijnen: www.demijnen.nl
- 5 Marcel Krutzen, 'Over strafkampen voor 'foute Nederlanders' en het mijnkamp Julia te Eygelshoven [1947-1957]', in: *Het Land van Herle (LvH)* 60 [2010] 4, 156-157. In Heerlen was het kantoor van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten (STPD) gevestigd aan de Geerstraat 105.
- 6 *Limburgsch Dagblad*, 27 maart 1946.
- 7 'Het Nieuws', in: *Algemeen Dagblad*, 29 oktober 1947.
- 8 *Leeuwarder Courant*, 14 maart 1951.
- 9 Zie RHCL: EAN_0512 Bosch, M.A.P.E. van den.
- 10 *Limburgsch Dagblad*, 19 augustus 1948.
- 11 *Limburgsch Dagblad*, 10 december 1946.
- 12 *Limburgsch Dagblad*, 12 juni 1946. Volksherstel coördineerde de werkzaamheden van alle instellingen die de verzorging van oorlogsslachtoffers tot doel hadden.
- 13 *De Tijd*, 13 augustus 1946.
- 14 Ik noem als voorbeeld pater Jan van Kilsdonk SJ (1917-2008). Hij werkte als jonge geestelijke in de interneringskampen te Maastricht, Valkenburg aan de Geul en Vught. Daar werd zijn eerbied voor de marginale en lijdende mens versterkt, zoals hij aangeeft. Later werd hij onder meer bekend als studentenpastor te Amsterdam.
- 15 *De gevangenis, mijn parochie* [Den Haag, Bureau Hoofdaalmoezenier van Justitie, 1991].

Uit de oude doos ...

Een bijzondere foto uit het fotoarchief van Heemkundevereniging De Veersjprunk in Onderbanken is deze oude foto van trekkende brikkenbekers. Of zijn het bouwvakkers? En is de foto inderdaad in Schinveld genomen? Tip de redactie als u iets meer over deze foto kunt vertellen!

redactie@mijnstreek-parkstad.nl

Een andere foto troffen we aan bij de documentatie voor een oud artikel in ons redactiearchief. Het betreft het gehucht Walem bij Voerendaal, zo staat er bij genoteerd. Herkent iemand de straat en de mensen op de foto? Is het afgebeelde stuk weg wel gemeente Voerendaal? Ons lijkt het eerder nu onder Valkenburg aan de Geul te vallen. Kunt u iets over deze foto vertellen? Mail de redactie!

Gezuiverd oorlogsverleden voor burgemeester Van Grunsven?

FRANS GERARDS EN ROELOF BRAAD

Recensie van: *'Eindelijk een echte burgemeester'* Feiten en fabels over Marcel van Grunsven 1940-1946 door Fred Cammaert, Marcel Put, Eric van Royen (red.) [Roermond 2014], 337 p., geïll., ISBN: 978-90-78074-16-8. Prijs: € 19,45

Bovengenoemde auteurs hebben met dit boek het blazoen van de Heerlense oorlogsburgemeester Van Grunsven willen zuiveren. Daarin zouden ze in hoge mate zijn geslaagd als het boek niet te zeer een kruistocht was geworden tegen het in 2013 verschenen boek *De geur van kolen* van de onderzoeksjournalist Joep Dohmen. Door Dohmen werd namelijk de integriteit van Van Grunsven tijdens de oorlogsjaren in twijfel getrokken. Was de Heerlense burgemeester niet te 'Duitsvriendelijk'?

Door de felheid waarmee deze kruistocht tegen Dohmen wordt gevoerd wordt een sterk emotioneel geladen motivatie bij de auteurs bloot gelegd. Van Grunsven moest kost wat kost, definitief en eens en voor altijd worden gerehabiliteerd. Geen enkele smet mocht zijn blazoen nog langer blijven besmeuren. En uitgerekend die emotionele geladenheid draagt niet bij aan de geloofwaardigheid van het boek. Het is dan ook onbegrijpelijk dat professionele historici zich door Dohmen zo uit de tent hebben laten lokken en daardoor het doel wat ze voor ogen hadden zelf hebben geschaad. De behoefte aan een onafhankelijk

en objectief onderzoek naar de rol en het functioneren van Van Grunsven tijdens de Duitse bezetting is er met deze publicatie daarom niet minder om geworden.

Waarom van Grunsven tijdens de bezetting op zijn post bleef, ook nadat in augustus 1941 door invoering van het *'Führerprinzip'* de democratie de nek werd omgedraaid, kan niemand weten. Het getuigde in ieder geval niet van een principiële houding, wel van een opportunistische. Triviale motieven als gehechtheid aan het pluche en behoud van inkomen, ook al leverde hij ooit vrijwillig tien procent van zijn salaris in, zal ook Van Grunsven niet vreemd zijn geweest en kunnen daarbij dus een rol hebben gespeeld. En misschien lag hem dat ook wel, het geheel eigen-gereid kunnen doordrukken van beslissingen zonder het oeverloze gezwets met de raad.

Bovendien had hij wat dat betreft ook nog eens de Duitse wind mee. Als mijnstad was Heerlen voor de bezetter vanwege de energieproductie namelijk van vitaal belang. En met Van Grunsven aan het roer werd dat belang perfect gediend. Al drie dagen na de Duitse inval riep de burgemeester de Heerlense bevolking op om rust en kalmte te bewaren en de bekendmakingen van de bezetter nauwkeurig op te volgen. Hetzelfde zullen Van Grunsvens collega's in andere gemeenten overigens ook wel hebben gezegd. Wat kan een bezettende macht zich nog meer wensen!

Maar hiermee waren wel de grenzen van het speelveld bepaald. Als Van Grunsven maar rust en orde bewaarde en de kolenproductie in stand hield kwam hij in hoge mate tegemoet aan wat de Duitsers graag wilden. Zelfs d'Ansembourg, de NSB Commissaris van de Provincie Limburg, hield hem daarom de hand boven het hoofd. En binnen de grenzen van dat speelveld kon Van Grunsven zich wel enkele uitschietters permitteren. Of hij nu wel of niet NSB gezind was of pro- of anti-Duits, dat maakte allemaal niet zoveel meer uit. Waarom ook?

Daar komt nog bij dat dit spel met de bezetter Van Grunsven wel zal hebben gelegen. In zijn eigen bestuurskring ging hij niet voor niets door voor 'aalglad'. Niet sympathiek en bepaald geen compliment. Een burgemeester dus die zich overal uit wist te lullen. Maar in oorlogstijd kon het verrekte handig zijn als je over die eigenschap beschikte en meerdere heren tegelijk moest bedienen.

Terug naar Dohmen. Hoezeer de auteurs met dit boek Dohmen op het oog hebben gehad blijkt overduidelijk uit het laatste hoofdstuk dat gaat over een oom van Joep Dohmen, Albert den Rooijen, die tijdens de bezetting door de Duitse autoriteiten werd benoemd tot burgemeester van Echt. Wat dit hoofdstuk met Van Grunsven te maken heeft ontgaat mij volledig. De vergelijking gaat namelijk volledig mank. Kennelijk heeft Dohmen zich te positief over zijn oom uitgelaten en daarom moest hij worden teruggepakt. Hoe naïef moet je zijn om je zo in de kaart te laten kijken. Dat neemt niet weg dat een vergelijking met andere oorlogsburgemeesters die op hun post waren gebleven zeker op zijn plaats was geweest. Dat had zeker tot een meer genuanceerd en afgewogen oordeel over Van Grunsven kunnen leiden. Maar om je dan te beperken tot één burgemeester, die van Echt nota bene, heeft dit boek geen goed gedaan. En dat is echt jammer. Als je het reactieve op Dohmen in het betoog van beide auteurs even buiten beschouwing laat, blijkt dat met bewijs genoeg argumenten naar boven gehaald worden die een andere kijk op het handelen van Van Grunsven geven. Maar er blijven vraagtekens, hoewel het gegeven dat verzetsmensen meteen na de oorlog nauwelijks een kwaad woord over hem lieten horen ons de ogen moet openen dat het door Dohmen bericht in de *Geur van kolen* te eenzijdig of uit balans is. Ook de grootse viering van het zilveren ambtsjubileum van Van Grunsven in 1951, waar hem in de voor hem gecomponeerde Van Grunsvenmars alle lof wordt toegezwaaid geeft volgens ons aan dat al het 'fout' van de burgemeester niet zwaar werd aangerekend. Waren wat fout leek dan alleen maar door de bezetter afgedwongen compromissen of noodgedwongen handelingen, waar Van Grunsven niet anders kon?

Boeiend relaas over chirurg en verzetsman Karel van Berckel

FRANS GERARDS

Recensie van: *Met godsvertrouwen voor het vuurpeloton. Karel van Berckel. Verzetsman en chirurg* door Lodewijk Ivo Crijns [Zutphen 2015], 142 p., geïll., ISBN 9789462490888. Prijs: € 12,50

Een dag voordat ik dit boek las had ik samen met mijn kleinzoon gekeken naar Spielbergs film 'Saving Private Ryan'. De landing van de geallieerden in Normandië, de complete waanzin van een oorlog, de uiteengereten dode lichamen, het stond allemaal

Is er misschien nog bewijs te vinden over wat Van Grunsven als waarschuwingen aan het verzet of zijn ambtenaren doorgaf als er een of andere maatregel van de bezetter dreigde?

Nog dieper graven, meer afstand nemen van Dohmen en wat zorgvuldiger kijken naar de bronnen en wat meer tijd nemen voor vergelijken en afwegen zou het boek veel meer gewicht gegeven hebben. Door het te snel reageren zijn ook nog wat slordigheidfoutjes ontstaan, die we van beide onderzoekers eigenlijk niet gewend zijn. Bijvoorbeeld is voor de uitspraak van de koningin die de titel van het boek siert geen enkele bronverwijzing in het boek te vinden. In noot 247 (p. 184) wordt het vreemd gevonden dat Seelen geen bordjes 'Verboden voor joden' voor zwembad Terworm en het park rond de Meezenbroekervijver had besteld. Dat hoefde hij immers ook niet omdat het zwembad gemeente Voerendaal was en rond de vijver nog geen echt park was in die tijd, waarbij dat wat nu park is deels zelfs tot 1958 bij de voormalige gemeente Schaesberg hoorde. Daarnaast is het jammer dat op meerdere plaatsen geen goede bronvermelding voor een paar krasse beweringen is gegeven. Bijvoorbeeld op p. 194 komt de bewering "Hoewel bijna niemand in Heerlen het had kunnen bedenken..." zonder een bewijsvoerende aanduiding of dat nu echt het gevoel van de Heerlense burgerij was niet echt stevig over. Ook de bewering op p. 266 "Het lijdt geen twijfel dat veruit de meeste klagers, al dan niet met Vincken als middelpunt, met elkaar in contact stonden" wordt jammer genoeg onvoldoende onderbouwd.

Eindoordeel: lezenswaardig boek, zeer informatief, vaak ook boeiend, maar als onderzoeksproject voor de rehabilitatie van de Heerlense oorlogsburgemeester Marcel van Grunsven onvoldoende geslaagd.

nog op mijn netvlies. En dan dit boek. 'Heeft het verzet in de oorlogsjaren in Heerlen en elders wel enige zin gehad? Laat één ding duidelijk zijn: het heeft de Duitse oorlogsmachinerie niet in het geringste kunnen ontregelen. Dat deden de geallieer-

den en de Russen. Wat blijft er dan nog over? Het verspreiden van illegale blaadjes, een overval op een distributiekantoor, het onklaar maken van kolentreinen enzovoorts. Je moet het maar durven, maar wat leverde het op?

Het verzet werd pas echt effectief daar waar concreet hulp aan mensen kon worden geboden. Geallieerde piloten in veiligheid brengen, Joden en verzetsmensen helpen onder te duiken, mensen aan valse papieren helpen, kortom dat doen wat op je weg kwam! Dat was ook wat de arts en chirurg dr. Karel van Berckel deed en hem uiteindelijk noodlottig werd.

Hij werd in 1892 geboren in Delft, in een katholiek gezin waarvan de vader notaris was. Na zijn gymnasiumopleiding studeerde hij medicijnen in Amsterdam. In 1920 huwde hij met Eleonora Laarman. In 1928 solliciteerde hij naar de functie van chef de clinique van de afdeling chirurgie in het St. Josephziekenhuis te Heerlen waar de bekende chirurg dr. Hustinx toen nog de scepter zwaaide. Van Berckel werd aangenomen en betrok met zijn gezin een villa op de Welterlaan in Heerlen

Lezenswaardig en interessant is de inkijk die de auteur geeft in het functioneren van het St. Josephziekenhuis in die tijd, in het bijzonder van de chirurgische afdeling. Het was een standenmaatschappij in het klein met aan het hoofd de medisch specialist. Al voor dat de Tweede Wereldoorlog was uitgebroken beseftte Van Berckel dat Nederland dit keer de dans niet zou ontspringen. In zijn huis aan de Welterlaan liet hij daarom alvast een geheime ruimte inrichten waarin hij mensen kon verbergen.

Van Berckel, principieel en gevoed door een sterke katholieke geloofsovertuiging, had van begin af aan contacten met het verzet in en rondom Heerlen. De auteur besteedt aan dat verzet, met als onbetwiste spil kapelaan Giel Berix, uitgebreid aandacht. Zijn weigering om zich bij de nieuwe orde neer te leggen kwam ook tot uiting in zijn deelname aan het artsenverzet, hij weigerde lid te worden van de medische 'Kammer', en nam onderduikers in zijn huis op. Vervolgens wordt uitgebreid ingegaan op de kwestie die Van Berckel uiteindelijk noodlottig werd, de kwestie Crijns, de vader van de auteur. Op 20 april 1944 werd de koerier Theo Crijns 's avonds om 23.00 uur, ik meen op de Voskuilenweg in Heerlen [FG], door patrouillerende landwachters opgepakt.

Crijns probeerde te vluchten, maar reed met zijn fiets in een afzetting van prikkeldraad waarbij hij gewond raakte aan zijn gezicht en been. De landwachters brachten hem naar het St. Josephziekenhuis waar Van Berckel zich over hem ontfermde. Toen het hoofd van de Sipo Maastricht, Nitsch, Crijns wil laten overbrengen naar de gevangenis in Maastricht nam Van Berckel hem in bescherming. Crijns was te zwaar gewond. Toen Crijns vervolgens na een schietpartij in het ziekenhuis, waarbij onder andere Giel Bensen was betrokken, werd bevrijd waren de rapen gaar. Nitsch was woedend en Van Berckel kreeg van alles de schuld.

Het gezin Crijns en het echtpaar Bensen werden als gijzelaars gevangen genomen. Van Berckel werd opgepakt en, na verhoren en martelingen in Maastricht, afgevoerd naar kamp Vught. Daar werd hij op 5 september 1944 gefusilleerd. Die laatste dagen van Van Berckel in het kamp Vught zijn door de auteur op een indringende en ontroerende wijze beschreven.

Jammer is dat het boek niet is geannoteerd. Tot slot nog een kleine correctie. De vader van Giel Bensen heette met zijn voornaam niet Giel maar Frits [p.101]. Giel had ook nog een broer die Frits heette. Hij was gehuwd met de bekende vroedvrouw Anna Bensen-Offermans die eveneens in het verzet zat.

AANGESTIPT...

KOOS LINDERS, DIANE HABETS-SMEETS, MARK VAN DIJK,
ROELOF BRAAD, ANITA QUAEDACKERS EN LOU HEYENS

Toen de katholieken Nederland veroverden. Charles Ruijs de Beerenbrouck 1873-1936.

Door: F. Verhagen. [Amsterdam 2015]. ISBN: 9789089536570. Geïll. 405 pg. Prijs: € 29,90.

Deze biografie van Ruijs, in november 2015 verdedigd als proefschrift aan de Radboud Universiteit van Nijmegen, is een stevige biografie over de eerste katholieke minister-president van Nederland en plaatst hem in zijn katholieke en Limburgse omgeving, in de Haagse politiek en in de Nederlandse geschiedenis.

In de eerste twee delen van het boek wordt Ruijs' 'Limburgse periode' beschreven en dit gedeelte is wellicht voor lezers uit Limburg het meest interessant. Ruijs werd geboren in Roermond als telg van een adellijk geslacht. Hij studeerde rechten in Utrecht en Leiden en was van 1896 tot 1901 werkzaam in Maastricht, achtereenvolgens als advocaat en procureur en als lid van het Open-

baar Ministerie. Hij was lid van de Maastrichtse gemeenteraad en heel actief in allerlei katholieke verenigingen zoals de Vincentiusvereniging en de drankbestrijdingsorganisatie Sobrietas. Zelf lustte hij overigens graag een glas wijn. Zijn bemoeienis met de katholieke sociale beweging werd voornamelijk ingegeven door zijn afkeer van het socialisme. Als aartsconservatieve politicus bestreed hij de economische crisis met bezuinigingen. 'Wie brengt de honger in ons huis? Ruijs, Ruijs, Ruijs.', zo zongen de arbeiders. Namens het kiesdistrict Gulpen was hij vanaf 1905 Tweede Kamerlid voor de Algemene Bond van R.K. Kiesverenigingen. In 1918 volgde hij zijn vader Gustave op als Commissaris van de Koningin in Limburg. Nepotisme? We zullen het nooit weten, aldus Verhagen. Na drie maanden werd hij naar Den Haag geroepen om op instigatie van dr. W. Nolens, priester-kamerlid, een kabinet te formeren. In totaal zouden er in het interbellum drie kabinetten Ruijs geformeerd worden.

Ruijs had een heldere visie op de katholieke maatschappelijke orde: de bisschoppen diende men te gehoorzamen, de elite behoorde te leiden en de arbeiders dienden te volgen. Verhagen schets een kritisch, soms ontluisterend beeld van de politicus Ruijs: pragmatisch, flexibel, behendig, sluw, gewiekst, soms hautain en genadeloos. Zijn belangrijkste zorg was dan ook om de eenheid onder de katholieken te bewaren met het oog op het behoud van de politieke macht. Veel, zo niet alles moest daarvoor wijken. Zijn gezin week er in ieder geval voor: Ruijs was beslist geen familiemens. Als workaholic zag hij zijn gezin zelden. Toen zijn zoon

Gustave in 1938 lid van de Tweede Kamer werd, slaakte zijn moeder de verzuchting: "Alweer een huisgezin dat kapot gemaakt wordt."

Verhagen gaat in op de motieven die bij Ruijs een rol gespeeld kunnen hebben in zijn politieke en maatschappelijke keuzes. Was het zijn plichtsbef, *noblesse oblige*? Was hij té vervuld van eigenbelang? Kon hij niet anders als politicus (om veel van huis te kunnen zijn)? Was het premierschap dé kans om Limburg én zijn vader te ontvluchten en zich zo te ontworstelen aan het beeld van 'vaderskindje' en 'vadersbeschermelingetje', dat daardoor alleen in Limburg aan de bak kon komen en iets kon betekenen?

Deze degelijke, evenwichtige en helder geschreven biografie breekt met andere biografische beschrijvingen van Ruijs, die ofwel bijna slaafs bewonderend (zie bijvoorbeeld Schurgers *Charles Ruys, mens, christen, staatsman*) ofwel mordicus tegen de mens en politicus Ruijs zijn. Van harte aanbevelen. (KL)

De Domaniale Mijn in Beeld. Van Mijnota tot liquidatie.

Door: P. Geilenkirchen. [Kerkrade 2014]. ISBN: 9789462543515. Geïll. 188 pg. Prijs: € 28,75. Het boek is te bestellen via mijnbestseller.nl

Dit boek is het eerste uit een serie van drie boeken over de geschiedenis van de Domaniale Mijn die Paul Geilenkirchen van plan is samen te stellen. Het vormt het sluitstuk van de trilogie waarvan deel 1 en 2 nog dienen te verschijnen.

De schrijver heeft een tiental jaren een website beheerd met verhalen en foto's over de Domaniale Mijn. Deze website

heeft in 2011 de vakjuryprijs van de Geschiedenis Online Prijs gewonnen in de categorie verenigingen en particulieren. In de boeken komt een deel van de teksten en foto's van deze website terug. Het boek verscheen in aanloop naar 2015. Niet alleen een gedenkwaardig jaar omdat dit uitgeroepen werd tot het Jaar van de Mijnen. Het is tevens het jaar waarin het 200 jaar geleden is dat de oudste mijn van Nederland definitief onder gezag van het Koninkrijk der Nederlanden ging vallen en onder beheer kwam van de Dienst der Domeinen en daarom onder de naam 'Domaniale Mijn' bekend werd.

De tijdspanne die in het boek beschreven wordt is grofweg de periode van de eerste Mijnota tot aan het faillissement en bevat een uitloop naar 2014. In dit boek staat niet de mijnwerker centraal maar wordt over de betrokken politici, de directie en de beleidsmakers geschreven. Geilenkirchen beschrijft vanuit dat perspectief de aanloop naar de sluiting, de daadwerkelijke sluiting en de gevolgen hiervan voor Kerkrade. Het bestuur van de Domaniale Mijn wilde in eerste instantie de exploitatie binnen twee weken na de presentatie van de Mijnota stopzetten. Gelukkig voor de regio werd dit voornemen niet uitgevoerd. De Domaniale Mijn was uiteindelijk wel de eerste particuliere mijn die zou sluiten. Dit gebeurde op 29-09-1969. Deze mijnsluiting heeft een grotere impact gehad op de gemeente

Kerkrade dan de overige sluitingen op de betreffende gemeenten in Zuid-Limburg. Geilenkirchen beschrijft de nieuwe bedrijvigheid maar ook hoe de herstructureringsplannen grotendeels zijn mislukt en het werkloosheidspercentage in Kerkrade het hoogste van de hele provincie was.

Uiteindelijk is in Kerkrade de herinnering aan de mijnbouw door de operatie van Zwart naar Groen zo goed als uitgewist in het landschap. Slechts één mijnschacht, schacht Nulland, herinnert nog aan de oudste mijn van Nederland.

Het is een degelijk en goed geïllustreerd boek over de sluiting van de Domaniale Mijn waarin het verhaal nu eens niet verteld wordt vanuit het perspectief van de mijnwerker. We kijken vol verwachting uit naar deel 1 en 2! [DH]

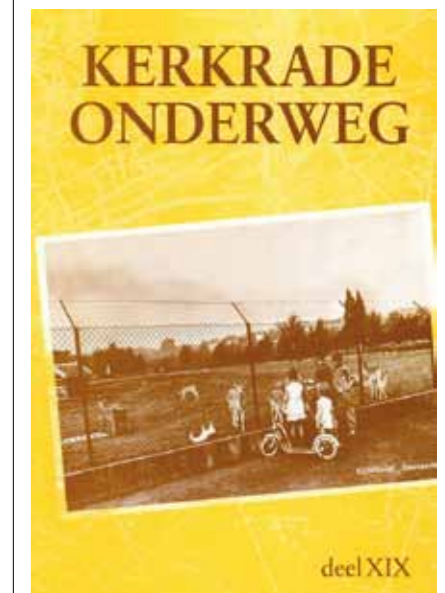

Onder onze voeten. Beelden uit de Mijnstreek

Door: Paul Arnold. [Nijmegen 2015], ISBN 9789460042225. Uitgegeven door Vantilt / Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, 214 pagina's, rijk geïllustreerd. Zachte kaft met flappen. Prijs: € 22,95.

Je denkt het na het 'Jaar van de Mijnen' allemaal al wel gezien te hebben, maar het kan blijkbaar niet op! Dit geslaagde boek bevat fraaie sfeer-

tekeningen bestaande uit goed gekozen foto's met puntige bijschriften. Verschillende aspecten uit de mijnbouwperiode komen aan bod: bovengronds en ondergronds werk, techniek, de kolonies, de gezellenhuizen, 'moeder de vrouw' en de rest van het 'thuisfront', de leermijn en de Ondergrondse Vakschool, vrije tijd en verenigingen maar ook de silicose, de ongelukken en de rampen. Voor wie niet zo'n liefhebber is van grote lappen tekst maar wel van onze mijngeschiedenis, is deze uitgave een mooi alternatief. (MvD)

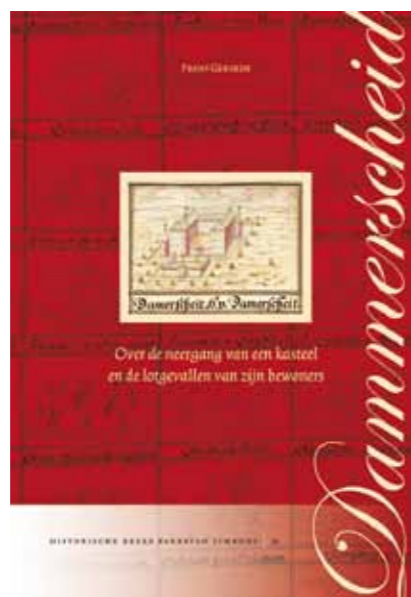

Kerkrade onderweg, deel XIX
Onder redactie van H. Beunen en H. Kengen [Kerkrade 2015], 120 blz.; ISBN/EAN 978-90-824675-0-5. Prijs: € 14,50.

De Historische Kring Kerkrade bundelt elk jaar in haar jaarboek bijdragen over de geschiedenis van de stad. Ook in dit 19de jaarboek zijn weer bijdragen met een gevarieerde inkt in het rijke verleden opgenomen. In elf artikelen passeren de kerkgeschiedenis, de stadsparken, de inwoners en bestuurders, de muziekgeschiedenis, de Tweede Wereldoorlog, de schutterij en een in memoriam voor de nestor van de kring, Sjef Deurenberg, de revue. De stadsparken krijgen in drie bijdragen ruime aandacht: "Geschiedenis 'Hertenkamp'/stadspark Kerkrade" (door Mike Kockelkoren),

'De botanische tuin in Terwinselen' (door Thea Werry-van Sambeek) en 'Het recreatiegebied *Anstelvallei* en haar gevleugelde bewoners' (door Miel Crausen). De artikelen geven een inzichtje in de rijke flora en fauna in dit deel van het groene Parkstad Limburg en de educatie erover, waarbij voor (museum) De Botanische Tuin meteen ook maar een oproep is geplaatst aan vrijwilligers, trouwlustigen en potentiële deelnemers aan de jaarlijkse activiteiten die er worden ondernomen. In de categorie muziekgeschiedenis vertellen Leon Jeurissen en Han Kengen respectievelijk over 'De Roda zangers' een ensemble dat van 1957-2007 als muziek- en zanggezelschap acteerde en over de oprichting in 1955 en de eerste jaren van de nu 60-jarige Vereniging Kerkraads Symfonie-orkest. Pastoor Jos L'Ortye beschrijft vanuit zijn nieuwe werkterrein in Roerstreek (Vlodrop) de rol van broeder Quintilian Borren OFM in de bouw van de rectoraatskerk van Bleijerheide, gebouwd in 1913/1914 en die in 1966 is afgebroken. Toch gaat zijn artikel niet alleen over de franciscanen in Bleijerheide. Ook de komst van de congregatie ten gevolge van de eind 19de-eeuwse 'Kulturkampf' en de bouw van het College St. Ludwig in Vlodrop komen aan bod maar ook andere bouwwerken van de franciscaanse architect worden kort aangestipt. Boudewijn Nols schreef een bericht over een oude kerk die 25 jaar geleden in ere hersteld is. Hij heeft het dan over het oude kerkje van Eygelshoven, met een terugblik in de geschiedenis en op wat door vrijwilligers en anderen de laatste 25 jaar in deze kerk is verbeterd en hersteld zoals het oksaal dat is teruggeplaatst en de nieuwe glas-in-loodramen. Verder bericht Geert Bemelmans over het verdwenen koningszilver van de Kerkraadse schutterij St. Sebastianus en onze redacteur Wim Nolten geeft een lijst van inwoners en bestuurders tussen 1363 en 1615. Voor de bestuurders en andere functionarissen zelfs tot rond 1800. Hoewel goed geannoteerd, is het alleen jammer dat hij niet vertelt hoe de lijst tot stand is

gekomen. Hierdoor krijg je als lezer geen beeld van de volledigheid van de lijst. Miel Crausen geeft een terugblik op zijn belevenissen na de terugkomst in Kerkrade na de evacuatie van Kerkrade aan het eind van de Tweede Wereldoorlog en tijdens het Ardenenoffensief. Hij verwoordt goed de gevoelens, de angst en de paniek die men voelde bij deze gebeurtenissen, over de omgang met de Amerikanen tot het vertrek van het G.I.-Rest Center in mei 1945 en in het kort zijn beleving van de maatschappelijke veranderingen die hierop volgden. Een mooi en degelijk stukje geschiedenis uit mondelinge overlevering! Alleen jammer dat ik de paperback na één keer doornemen weer opnieuw moet laten inbinden. [RB]

Dammerscheid. Over de neergang van een kasteel en de lotgevallen van zijn bewoners.

Door: Frans Gerards [Heerlen 2016], verschenen als deel nr. 10 in de Historische Reeks Parkstad Limburg, geïllustreerd, 210 blz., ISBN/EAN: 978-90-822416-5-5, € 24,50. Te koop via www.landvanherle.nl/bestellen of via de boekhandel.

Over de oorsprong van de Voerendaalse kastelen is het eerste van elf hoofdstukken die samen de mooi verzorgde bundel *Dammerscheid* vormen. Frans Gerards, de gedreven

spoorzoeker naar de ontstaansgeschiedenis van de Voerendaalse kastelen, heeft hiermee een interessant werk aan de geschiedschrijving over kastelen en adel in Limburg toegevoegd. Het eerste van zijn twee onderwerpen, de zoektocht naar het verdwenen kasteel Dammerscheid, heeft jammerlijk, ook voor de auteur, geen bevredigende afsluiting gevonden. Hoe het kasteel fysiek heeft uitgezien, waar het heeft gestaan, lijkt stof te blijven voor een mythe. Gerards, in het dagelijks leven bewoner van kasteel Haeren te Voerendaal en psycholoog van professioneel, schrijft in het tweede deel van het boek, bijna laconiek over de lotgevallen van de op Dammerscheid wonende geslachten Van Dammerscheid en Von Elmpt. Bijzonder het verval in armoede van de familie Von Elmpt levert pijnlijke gebeurtenissen en voorvallen op, waardoor hun neergang extra schrijnend wordt. Maar, wie streeft naar een weergave van de werkelijkheid en deze blootlegt, kan zich niet afwenden van het ongeluk en neergang van de ooit zo verheven klasse. Zo staan in *Dammerscheid* verhalen, vooral in de vier laatste hoofdstukken die bijna surrealistisch aandoen. Ze verschillen hemelsbreed van de veelal 'romantisch' ingekleurde of selectief gekozen verhalen over de oude adel die her en der verschijnen. Op enig moment gaan de turbulente gebeurtenissen rondom de laatste generatie zo indringend leven dat hun neergang schrijnend wordt. Hier komt het failliet van een adellijke familie in de tweede helft van de achttiende eeuw, zonder accenten te zetten, aan bod. Dat heeft een levendig en zeer gedetailleerd, maar ook uniek adellijk familieportret opgeleverd. De presentatie van de vele citaten uit onbekende documenten en Gerards prettige schrijfstijl, verraden een uiterst consciëntieus historicus en opmerkzaam psycholoog. Persoonlijk mis ik een namenregister, dat ongetwijfeld een aantal missers in een consequente en verantwoorde naamgeving had kunnen voorkomen. Zo is het Nederlandse naamdeel 'van' niet gelijk te stellen met het Duitse

adellijke prefix 'von'. Wordt hier geen onderscheid in aangebracht, dan treedt een andere persoon (of familie) naar voren dan door de auteur bedoeld. Overigens valt in namen met een Franse oorsprong wel het consequente gebruik van het prefix 'de' op. [LH]

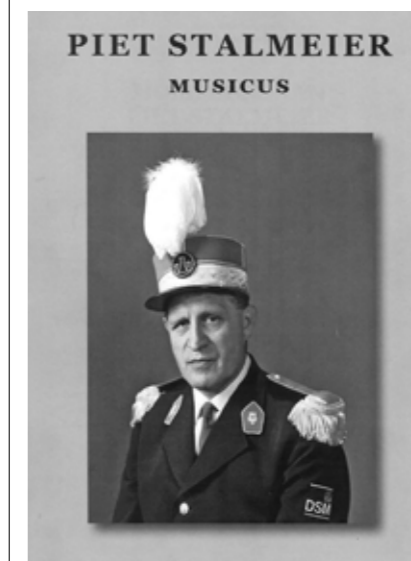

Echo uit Huize Loreto

Door: Donné Jaegers met medewerking van Luc Wolters. Het betreft het dagboek van een onbekende zuster van het arme Kind Jezus uit de periode 26 augustus 1944 tot 4 mei 1945. Het boek verscheen in 2014 en omvat 234 pagina's. Het boek bevat vele illustraties en is voorzien van een harde kaft. Uitgave van De Bongard, Heemkundevereniging Simpelveld-Bocholtz. ISBN 9789080588356. Prijs: € 20,-.

Egodocumenten (brieven, kronieken, dagboeken e.d.) werden lang verguisd. Te persoonlijk, willekeurig, structureloos geschreven waren een aantal van de gehoorde bezwaren. Maar dat is inmiddels verleden tijd. Tegenwoordig worden ze (terecht) beschouwd als een welkome aanvulling op andere bronnen. Dit is vooral van toepassing als het ingrijpende historische gebeurtenissen betreft, zoals de Tweede Wereldoorlog. Deze uitgave is daar een goed voorbeeld van. De (Duitse!) zusters van het arme Kind Jezus, de voormalige bewoonsters van het monumentale Huize Loreto in Simpelveld, hielden niet alleen een kloosterkroniek

bij, er bleek ook nog een dagboek te bestaan, geschreven door een anonieme zuster. Het dagboek bericht over een interessante periode, namelijk de laatste maanden van de bezetting en de eerste tijd na de bevrijding, preciezer van 26 augustus 1944 tot 4 mei 1945. Deze uitgave bevat een facsimile van het originele 'Tagebuch', een vertaling, een inleiding, illustraties en een literatuurlijst. Wederom een gedegen uitgave van de actieve heemkundevereniging De Bongard! (MvD)

Piet Stalmeier, musicus

Hommage aan Piet Stalmeier, hommage aan een groot musicus. Door Bernard Groothues, met een voorwoord van Theo Kleiweg en een gedicht door Math Mertens [Hoensbroek 2015], 26 blz., geïll.; ISBN/EAN978-90-79766-13-0. Prijs: onbekend (destijds gratis voor concertbezoekers). Uitgave: Heemkundevereniging Hoensbroek in samenwerking met Harmonie St. Caecilia.

Eind 2015, op 7 en 8 november, werd een festival georganiseerd in het kader van het Jaar van de Mijnen 'M2015', ter herinnering aan een groot musicus, componist en dirigent, 'Peep' Stalmeier. Petrus Cornelis Stalmeier genaamd Schmidt (1912-1990) werd vooral bekend/beroemd door zijn dirigentschap van de Harmonieorkesten van de Staatsmijnen (Staatsmijn

Emma en Maurits, later Harmonieorkest DSM), waarvoor hij de beste muzikanten wist op te leiden. Maar er was meer: Hij was directeur van de muziekschool in Hoensbroek en is ook dirigent geweest van het Hoensbroeks Symfonieorkest, de harmonie St. Caecilia in Hoensbroek, Harpe Davids en Concordia uit Treebeek en koördirigent van het mijnkoor van de Laura, het Rumpens Mannenkoor, het St. Davidkoor van Simpelveld en het St. Jozefkoor uit Mariarade. Tijdens het festival herleefde even de muziek van de hand van Stalmeier weer even. Vooral voor de HaFaBrowereld was Piet Stalmeier als componist, arrangeur en jurylid bij concoursen van enorme betekenis. Vele muzikanten van de mijnorkesten versterkten ook de plaatselijke harmonieën en fanfares. Door zijn gedegen directie en zuivere muzikale gehoor wist Stalmeier zijn muzikanten en zangers haar een hoog niveau te tillen. Daardoor stond hij aan de basis van de uitdrukking: 'Die spelen zuiver als mijnwerkers'. In de brochure worden de vele verdiensten van Stalmeier opgesomd die hij met name voor de Hoensbroekse gemeenschap heeft verworven. Na de biografische schets van deze ondanks zijn muzikale veelzijdigheid bescheiden man, wordt specifiek ingegaan op het Hoensbroeks Symfonieorkest en het Harmonieorkest Staatsmijn Emma. Zeer lezenswaardig en een verdiende hommage aan de man. Jammer alleen dat er weinig zorg is besteed aan een goede verantwoording van de geciteerde teksten en geplaatste foto's. Deze man verdient als belangrijke 'Hoensbroekenaar' een meer uitgebreide biografie, die ingebed is in de context van de Limburgse muziekgeschiedenis en de nationale HaFaBrowereld. In dat geval moet de research die ten grondslag lag aan deze brochure helaas grotendeels worden overgedaan. [RB]

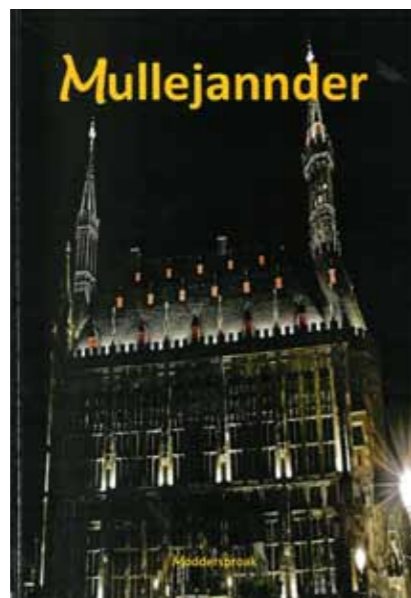

Waar een zoen een muulke is

Door: Miep Sniijders en Mieke Mosmuller. [Baarle-Nassau 2015]. ISBN 9789075240467. 156 pg. Geill. Prijs: € 20,-

Miep Sniijders, geboren in 1923, dochter van de legendarische huisarts Pake Sniijders uit Nieuwenhagen, heeft een rijkdom aan verhalen te vertellen over het leven in hun huisartsenpraktijk, het koor 'De Stemmen van de Mijnstreek', haar eigen zangervaring en de gezelligheid in de moeilijke jaren van de Tweede Wereldoorlog in Limburg. Haar schoondochter Mieke Mosmuller heeft de verhalen van haar schoonmoeder Miep Sniijders opgeschreven en als sfeertekeningen bijeen gebracht. Het boek is geen geannoteerde geschiedschrijving maar een warme sfeertekening van de veranderingen in Limburg, met name zuidelijk Limburg, vanaf de twintiger jaren van de vorige eeuw. Het hoofdstuk 'Er was eens...' verhaalt over de wederwaardigheden van de familie Sniijders in Nieuwenhagen. Pater Andreas Vijgen, missionaris in China, broer van Make Sniijders, krijgt een apart hoofdstuk toebedeeld. De meeste hoofdstukken gaan over het leven van de doktersfamilie in Nieuwenhagen, de Tweede Wereldoorlog en de komst van de bevrijders en de zangcarrière van Miep Sniijders. Nogmaals: verwacht geen

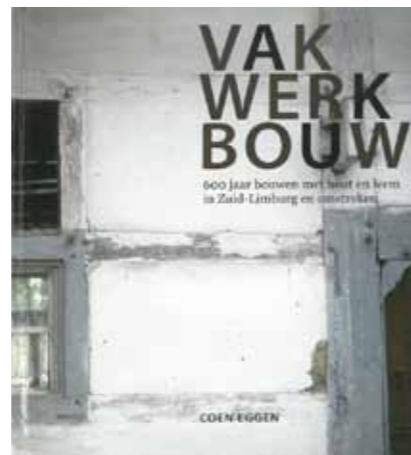
wetenschappelijke historische beschrijving. Maar wie de ambiance en de sfeer wil proeven van Zuid-Limburg vanaf het tweede kwart van de vorige eeuw en zo die geschiedenis aan den lijve wil ervaren, komt ruimschoots aan zijn trekken: een stukje *oral history* is hier op papier gezet. (KL)

Mullejannder

Bloemlezing in het dialect van Aken. Samenstelling: Jean Frins [Heerlen 2016], 50 blz.; ISBN/EAN 978-90-824187-4-3. Prijs: 10,-. www.osmoddersproak.nl

Is het Akens dialect de taal van Karel de Grote? In deze bundel met gedichten en proza uit het 'Öcher Platt' komt u het te weten. De bundel heeft soms heel gemakkelijke bijdragen van diverse Akense auteurs uit de decennia rond de eeuwwisseling 2000, hoewel tot slot ook een bijdrage uit 1821 is opgenomen. Ik krijg de indruk dat die vooral zijn verzameld in de periode 2007-2011 toen de Stichting Os Moddersproak jaarlijks een Euregionaal Dialectfestival organiseerde. Leuk om via dit boekje kennis te maken met het Akens dialect, het te vergelijken met het onze – dat blijkbaar toch anders is – en het dan in Aken te gaan 'horen' in de omgang met de Akense vrienden. [RB]

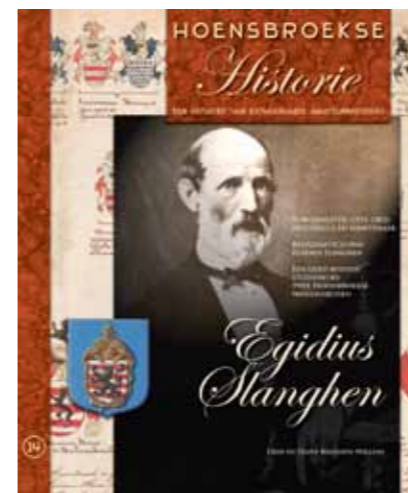

Vakwerkbouw in Zuid-Limburg

600 jaar bouwen met hout en leem in Zuid-Limburg en omstreken. Door Coen Eggen [Nijmegen, Vantilt, 2016], 264 pagina's, gebonden, geïllustreerd in kleur (21,5 x 21,5 cm), ISBN 9789460042485. Prijs: € 29,50.

Meer dan veertig jaar veldwerk rondom vakwerkbouw en zelf woonachtig in een vakwerkhuis maakte dat Coen Eggen (*1949) dé Limburgse expert en vraagbaak werd als er weer eens een vakwerkhuis gerestaureerd of herbouwd moest worden. In die veertig jaar ontmoette hij heel wat leermeesters, zoals de onlangs overleden Albert Corten, met wie hij samen onder andere in de jaren 1980 bij de restauratie van de Horicherhof in Heerlen adviseerde. Fijn dat hij zijn werkzame leven afsluit met een boek waarin hij die opgedane kennis en ervaring nu deelt met de rest van de wereld. Hoewel ik me kan voorstellen dat er nog wel meer bij de bouw van een vakwerkhuis komt kijken dan in het boek beschreven, bijvoorbeeld de statische berekeningen, oogt het boek compleet te zijn. Allereerst beschrijft Eggen het voorkomen van vakwerkbouw in Zuid-Limburg en omgeving en geeft verschillen en variaties in bouwwijzen aan. Ook de verschillen tussen de huizen in de stad en die op het platteland komen aan bod. Dan komt de bouwkundige toelichting: constructie en werktuigen komen uitgebreid aan bod. Hoe kelders, haarden en schoorstenen

werden gesitueerd en gebouwd en welke typen er in de huizen zoal voorkwamen, de vormen en constructie van het zadeldak, de overstek, het wolfeind en de nokvorst en de variaties in type en kleur van vensters, deuren, poorten en luiken met het beslag en hang- en sluitwerk, alles van nok tot fundament komt met beeld aan de orde. Interessant vind ik het hoofdstuk met de inscripties in gevelbalken "Dit huis staat in Gods hand". De zegenwens dat God het huis voor 'vuur en brand' zal mogen bewaren komt veelvuldig voor, net als het (her)bouwjaar en de namen van de eigenaars. In de afsluitende hoofdstukken wordt nog ingegaan op herwaardering, restauratie en nieuwbouw van huizen in hout-skeletbouw. Ruim 650 Duitse normbladen kunnen helpen om ook in de toekomst weer goede en de eeuwen trotserende vakwerkhuisen te bouwen, ook in eigentijdse architectuur en op moderne wijze. Mooi vormgegeven en goed en helder geschreven! Het boek moet gelezen zijn om in ons mooie Zuid-Limburgse landschap de verschillen te ontdekken in de vakwerkhuisjes die het landschap bepalen! [RB]

Egidius Slanghen

Hoensbroekse Historie deel 14. Door: Lieke en Frans Boumans-Willems [Hoensbroek 2016], kleur geill.; 48 pg. ISBN/EAN 978-90-823786-1-0. Prijs: € 7,50. www.hoensbroeksehistorie.nl

Dit alweer bijzonder fraai vormgegeven en prachtig geïllustreerde nummer van *Hoensbroekse Historie* schetst een portret van een van Hoensbroeks bekendste burgemeesters, Egidius Slanghen. Over deze markante figuur is al eerder en vaker gepubliceerd waardoor zich de vraag opdringt: waarom dan opnieuw een publicatie over hem?

Wanneer het leven van een persoon beschreven en gereconstrueerd wordt, is het bijna onmogelijk om dit compleet en uitputtend te doen om de doodeenvoudige reden dat we niet alles weten en er (gelukkig maar) altijd nieuwe, in dit geval nog niet eerder geraadpleegde, bronnen opduiken.

Frans en Lieke Boumans maakten een studie van originele archiefbronnen, met name persoonlijke aantekeningen van Slanghen en weliswaar in Rijkheyt aanwezige maar nog niet geïnventariseerde documenten die betrekking hebben op zijn leven en werk. Hieruit zijn toch weer nieuwe interessante feiten naar voren gekomen. Aan dit nummer werkte Roelof Braad, stadshistoricus in ruste, mee.

De auteurs vertellen uiteraard het levensverhaal van Egidius Slanghen. Naast de levensbeschrijving van Egidius komt ook de Beurzenstichting Egidius Slanghen aan bod. Deze stichting, een studiebeurs van 6000 gulden, was bedoeld om studenten klassieke talen te laten studeren. Slanghen had gedurende zijn eigen carrière ervaren hoe belangrijk en nuttig de kennis van het Grieks en het Latijn voor hem was en daarom wilde hij het ook voor anderen mogelijk maken om deze kennis te verwerven. Er was echter een opvallende voorwaarde aan deze beurs verbonden: om ervoor in aanmerking te kunnen komen moest de aspirant student kunnen aantonen een bloedverwant van Slanghen te zijn. Omdat Slanghen zelf kinderloos stierf betekende dit concreet dat de student in kwestie en Egidius Slanghen gemeenschappelijke voorouders moesten hebben. De beurs en de eraan verbonden voorwaarden zorgden voor de nodige consternatie. Ook binnen de stichting verliep het

beheer ervan niet bepaald vlekkeloos. In het derde deel van deze *Hoensbroekse Historie* maken we kennis met twee Hoensbroekenaren: de broers Bernard en Zef Hamers. Zef studeerde in 1916, dus een jaar lang, met de beurs van Slanghen. Beide broers werkten jarenlang als missionaris in 'Nyasaland' dat tegenwoordig Malawi heet.

Ook dit deel is weer goed voor heel wat uren lees- en kijkplezier. Een must voor de liefhebber van de Hoensbroekse geschiedenis! [AQ]

De geheimen van het Romeins Badhuis in Heerlen

Ga mee in de wereld van de archeologie.

Wat is archeologie, hoe werkten archeologen vroeger en op welke manier vindt tegenwoordig archeologisch onderzoek plaats? Aan de hand van vondsten, beeld en film worden de verschillende onderzoeksmethoden en -perioden toegelicht.

www.thermenmuseum.nl

Ga ook zelf aan de slag als archeoloog! Graaf, puzzel en speur en wie weet doe je zelf een vondst!

Op dit moment vindt er archeologisch onderzoek plaats naar het Heerlens Romeins badhuis, de thermen van Coriouallum. Het is het best bewaarde Romeinse (publieke) badgebouw van Nederland. Het onderzoek is erop gericht om alle schadeplekken in het 2000 jaar oude gebouw te repareren en het badhuis daarmee te behouden voor de toekomst. Om het onderzoek en de bevindingen te blijven volgen, ontvangt u bij uw bezoek aan het Thermenmuseum een pasje waarmee u in heel 2016 gratis toegang tot het museum heeft.

ZOËKEN
NAAR DE
BRON

De geschiedenis en de verhalen van het Heerlens Romeins Badhuis onderzocht

Scherp.

Een goede drukker. Met scherpe prijzen. Daar kun je ons op aanspreken. We zijn weliswaar niet altijd de goedkoopste maar onze prijzen zijn beslist redelijk. Helemaal als je onze service meeweegt: daar kunnen de meeste internetdrukkers nog een puntje aan zuigen. Afleveren op meerdere adressen, proefcontrole, voorraadbeheer, kleurconsistentie, papiercollectie ter inzage, deskundig advies, en elk denkbare combinatie van papier, bedrukking en afwerking is mogelijk. Laat ons maar rekenen. We zullen je blij verrassen. Bij Schrijen-Lippertz. Drukkers.

www.schrijen-lippertz.nl

Drukkers.

Schrijen-Lippertz